

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

О. М. Мостіпан

ВИБОРЧІ СИСТЕМИ :
ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ І ТЕОРІЯ ЕФЕКТИВНОСТІ

Навчальний посібник

Харків «ХАІ» 2015

УДК 324+342.8 (0.75.8)
ББК 66
М 84

Рецензенти: д-р філос.наук, проф. І. З. Скловський,
канд. політ. наук. Т. В. Срібна

Мостіпан, О. М.

М84

Виборчі системи : історія розвитку і теорія ефективності
[Електронний ресурс] : навч. посіб. / О. М. Мостіпан. – Х. : Нац.
аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «Харк. авіац. ін-т», 2015. –
101 с.

Досліджено основні підходи до визначення поняття «виборча система». Викладено головні функції виборчої системи у політичній системі, історію розвитку інституту виборів і еволюцію політичної думки про виборчі системи. Виокремлено ряд критеріїв для визначення ефективності виборчих систем, а також порівняння політичних наслідків їх застосування.

Для студентів, які вивчають курс «Політологія», а також для всіх, хто цікавиться соціально-політичними науками.

Бібліогр. : 114 назв

УДК 324+342.8 (0.75.8)
ББК 66

© Мостіпан О. М., 2015
© Національний аерокосмічний
університет ім. М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут», 2015

ЗМІСТ

Передмова.....	4
1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ.....	6
Тема 1. Сутність і призначення виборів.....	6
Тема 2. Основні підходи до визначення поняття «виборча система».....	9
Тема 3. Політичне значення і суспільні функції виборчої системи...	15
Тема 4. Виникнення та розвиток політичних ідей про виборчі системи у Стародавній Греції.....	20
Тема 5. Розвиток політичних ідей про виборчі системи в епоху Відродження та Нового часу.....	25
Тема 6. Розвиток політичних ідей про виборчі системи у XIX – на початку XX ст.	31
Тема 7. Дослідження виборчих систем в українській політичній думці.....	44
2. ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ.....	52
Тема 1. Основні підходи до виокремлення критеріїв ефективності виборчих систем.....	52
Тема 2. Виборчі права громадян і демократичні принципи виборів..	62
Тема 3. Критерії ефективності мажоритарної виборчої системи.....	72
Тема 4. Критерії ефективності пропорційної виборчої системи.....	79
Тема 5. Критерії ефективності змішаної виборчої системи.....	88
Тема 6. Вплив виборчих систем на функціонування інституту політичної відповідальності.....	91
ВИСНОВКИ.....	97

Передмова

Виборче право – одне з найважливіших політичних прав громадян. Воно є досягненням цивілізованого розвитку людини в державі. Впродовж століть видатні мислителі, правники та політичні діячі виборювали це право, створюючи новий політичний дискурс. Більшість наших сучасників у демократичних державах сприймає виборче право як належну даність, оскільки отримує його з досягненням певного віку та без жодних зусиль. Виборча система є невід’ємним інструментом реалізації виборчого права.

У зарубіжній і вітчизняній політичній науці напрацьовано великий обсяг матеріалу щодо виборчих систем і виборів у цілому. В Україні виборча проблематика є особливо популярною серед науковців, про що свідчать численні публікації у періодичних виданнях, надруковані монографії та підручники. Кількість дисертаційних досліджень, що стосуються виборчої проблематики, продовжує невпинно зростати у геометричній прогресії. Чим зумовлено такий інтерес? Очевидно, що в Україні відбувається прискорений процес модернізації політичної системи та політичних відносин. Тому наукове співтовариство намагається відповісти на вимоги сучасності.

У чому полягає особливість цієї праці та відмінність її від інших? По-перше, ми ставили за мету розкрити багатогранну історію розвитку ідей про виборчі системи. Для цього було здійснено аналіз праць з історії зарубіжної та української політичної думки, що дав можливість виокремити комплекс пов’язаних між собою ідей, які виходять на проблему ефективності виборчих систем. Крім того, виборча система розглядається як ефективний інструмент модифікації політичної системи в цілому. По-друге, ми прагнули виокремити критерії для визначення ефективності виборчих систем. Це має важливе значення, оскільки громадяни повинні розуміти об’єктивні причини для трансформацій у виборчих системах власних держав, для забезпечення легітимності політичної системи в цілому.

У посібнику зроблено акцент на якості виборчих систем, політичній доцільності використання різних їх типів, ролі у державі та значенні для реалізації політичних прав громадян. Виборча система розглядається як дієвий інструмент для досягнення бажаних політичних цілей. Реальне представництво громадян на загальнонаціональному та місцевому рівнях можливо забезпечити за умови функціонування ефективною виборчої системи. Тому розуміння логіки функціонування різних типів виборчих систем допоможе краще зрозуміти їх специфічний вплив на політичну систему та суспільне життя загалом. Повнота реалізації політичних прав громадян досягається за умови розуміння ними специфіки різних

політичних інститутів, одним з яких є виборча система. Втілення в життя ідеї загальнонаціонального представництва реалізується шляхом створення ефективної виборчої системи.

Мета посібника – допомогти студентам краще засвоїти знання з предмета «Політологія», поглибити розуміння історії розвитку прав людини у політичній сфері, допомогти оволодіти специфічними знаннями у виборчій проблематиці, що в кінцевому підсумку має відобразитись на рівні та якості політичної культури громадян. Сподіваємось, запропонована праця виявиться корисною і цікавою студентам, а також сприятиме формуванню відповідального ставлення до політичної сфери в цілому.

1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ

Тема1. Сутність і призначення виборів

Дослідження виборчої системи потрібно проводити з огляду на інститут виборів, оскільки функцією виборчої системи є здійснення функціонування цього інституту. Вибори є складним соціальним явищем. У політологічному значенні – це один із способів формування публічної влади у суспільстві. Вибори є обов'язковою умовою і невід'ємним атрибутом демократичної форми правління, за якої народ розглядається як єдине джерело влади.

У політологічній літературі можна знайти значну кількість варіантів визначення виборів. Наприклад, вибори – це процедура безпосереднього обрання або висунення певних осіб шляхом відкритого чи закритого (таємного) голосування для виконання громадських функцій, один із способів інституювання державної влади, найпоширеніший механізм створення органів та інституцій влади [1, с. 114]. Сутність виборів полягає у делегуванні народом, відповідно до ідей народного суверенітету та представницького правління, владних повноважень своїм представникам. Нерідко вибори – це єдина форма залучення більшості громадян до процесів управління державою. Вибори – це механізм оновлення політичної еліти, яка безпосередньо керує владними інститутами держави. Сучасна практика організації державної влади у демократичних країнах базується на ідеях республіканізму (лат. *res publica* – суспільна справа), що означає відсутність правлячої династії та визнання народу як єдиного носія влади, яка періодично та на визначений термін делегується обраним представникам.

В історії політичної думки сформувалось вже традиційне уявлення, що призначення виборів полягає в обранні найкращих представників, які мають особливі моральні якості та людські чесноти, володіють відповідними знаннями, досвідом і компетенцією, що у своєму акумулятивному потенціалі якісно відрізняє їх від інших. Тому більшість громадян зацікавлені отримати саме таких лідерів, які будуть працювати на користь більшості. Демократичні вибори завжди несуть потенціал для модернізації держави та її інститутів, відносин у суспільстві та економічного життя. Вибори розглядаються як єдина законна та легітимна процедура формування, оновлення і зміни влади. Тому процедура організації та проведення виборів перебуває під пильною увагою держави, громадськості, міжнародної спільноти, адже є запорукою визнання майбутньої влади.

Організація виборів та їх правила визначаються законодавством кожної окремої країни індивідуально. Нерідко базові засади виборів визначені на рівні конституції держави. Також часто на постійній основі діють спеціально створені органи, що регулюють, контролюють та відповідають у цілому за проведення виборів.

Вибори використовуються як процедура для формування органів влади на різних рівнях: державний (президентські, парламентські, місцеві вибори); недержавний (вибори до органів місцевого самоврядування, громадських організацій та ін.).

Залежно від причини проведення виокремлюють такі види виборів: чергові, позачергові, додаткові, повторні. Чергові вибори відбуваються, коли закінчується строк повноважень виборного органу. Дострокові вибори проводяться у зв'язку з припиненням виборним органом своїх повноважень раніше визначеного часу. Додаткові вибори проводять з причини необхідності поповнення складу вже обраного представницького органу, коли з нього з різних причин вибули один чи кілька членів. Повторні вибори відбуваються тоді, коли чергові, позачергові чи додаткові вибори визнано недійсними чи такими, що не відбулися [2, с. 47].

Вибори конкретизуються у стадіях виборчого процесу: призначення виборів і дати їх проведення; визначення виборчих округів і виборчих дільниць; утворення виборчих комісій; упорядкування списків виборців; висування і реєстрація кандидатів; передвиборча агітація; проведення голосування; підрахунок голосів і визначення результатів виборів, розподіл депутатських мандатів; оприлюднення результатів виборів. Зазначимо, що вище перелічені стадії виборчого процесу, як правило, врегульовані законодавством багатьох демократичних держав, проте виборчий процес може включати стадії й дії учасників, які є специфічними для кожної окремої країни.

У сучасних державах вибори забезпечують функціонування інституту представництва, що виявляється в обранні виборних представницьких органів – парламентів, які у більшості випадків діють на постійній основі. Зазначимо, що характер роботи парламенту пов'язаний зі способом його формування, який також визначає партійно-політичну структуру представницького органу. Спосіб формування парламенту визначається типом виборчої системи.

Крім політико-правової функції вибори виконують роль інституту, що забезпечує ротацію політичної еліти та інституціоналізацію влади на макро-соціальному рівні. В умовах демократії виокремлюють такі функції виборів:

- 1) створення представницької системи;
- 2) артикуляція, агрегація і представництво інтересів;
- 3) формування загальнополітичної волі громадян;
- 4) контроль роботи органів державної влади;

- 5) легітимізація і стабілізація політичної системи, а також інститутів влади – парламенту, уряду, голови держави;
- 6) розв'язання політичних конфліктів;
- 7) розширення комунікацій, відносин представництва між інститутами влади і громадянами на горизонтальному і вертикальному рівні;
- 8) мобілізація інтелектуальних, матеріальних та інших ресурсів;
- 9) політична соціалізація населення;
- 10) рекрутування і оновлення політичної еліти.

Заслужують на увагу висновки Дж. Ламберта і Е. Лейкмана щодо основних завдань виборів. Дослідники вважають, що вибори повинні забезпечити формування основних владних інститутів:

- 1) парламенту, що відображає основну спрямованість суспільної думки виборців;
- 2) уряду, що відповідає волі більшості виборців та є сильним і стабільним [3, с. 18].

Таким чином, Дж. Ламберт і Е. Лейкман вважають, що вибори мають реалізовувати функцію представництва шляхом формування легітимного парламенту та легітимного уряду.

Цікавими є думки А. Романюка щодо призначення виборів та їх основних функцій. Дослідник розрізняє суспільне і особистісне значення виборів. Функції суспільного значення виборів в основному збігаються з функціями виборів, що перелічені вище. Особистісне значення виборів полягає в тому, що вибори є оптимальним механізмом участі громадян у суспільному житті та сприяють формуванню відчуття взаємної відповідальності між виборцями та депутатами за долю країни [4, с. 137].

Вибори є важливим інститутом, що забезпечує можливість реальної участі громадян у політичному житті країни, а також виконує ряд інших важливих системоутворюючих функцій у суспільстві.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення поняття «вибори».
2. Які основні функції виконують вибори?
3. Які бувають види виборів?
4. Хто з відомих Вам науковців досліджував вибори?

Теми рефератів

1. Вибори як важливий суспільно-політичний інститут.
2. Вибори як механізм сучасних демократичних практик.
3. Становлення і трансформація ідеї виборів у політичній науці.

4. Вибори у ХХІ столітті: нові завдання та перспективи розвитку інституту.

Використана та рекомендована література

1. Філософія політики: короткий енцикл. словник / авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко та ін. – К. : Знання України, 2002. – 670 с.
2. Шляхтун, П. П. Конституційне право : словник термінів. – К. : Либідь, 2005. – 568 с.
3. Ламберт, Дж. Исследование мажоритарной и пропорциональной избирательных систем / Дж. Ламберт, Э. Лейкман. – М. : Изд-во иностр. лит., 1958. – 366 с.
4. Романюк, А. Партії та електоральна політика / А. Романюк, Ю. Шведа. – Л. : ЦПД – «Астролябія», 2005. – 366 с.
5. Кондорсе, М. Про вибори / М. Кондорсе ; пер. О. Хмара. – Л. : Літопис, 2004. – 158 с.
6. Дмитренко, Г. А. Як виграти вибори та розпочати модернізувати Україну для людей / Г. А. Дмитренко ; Укр. акад. наук, Від-ня економіки та упр. – К. : ДКС центр, 2012. – 96 с.
7. Сухов А. Н. Выборы: теория и практика : учеб. пособие / А. Н. Сухов, С. А. Трыканова. – М. : Изд-во МПСИ, 2006. – 255 с.

Тема 2. Основні підходи до визначення поняття «виборча система»

На рівні загального розуміння виборча система постає способом розподілу голосів на загальних виборах між політичними партіями і окремими кандидатами. На теоретичному рівні виборчу систему розглядають як сукупність визначених виборчим законодавством механізмів і процедур, пов'язаних з формуванням органів влади.

Виборчу систему можна розглядати у широкому і вузькому значеннях. У широкому значенні вона постає як загальні принципи надання виборчих прав та організації виборів. У вузькому значенні виборчу систему розглядають як систему юридичних норм, що регламентує спосіб розподілу депутатських мандатів між кандидатами залежно від результатів голосування. О. Тодика пропонує визначати виборчу систему у широкому і вузькому значеннях. У широкому значенні виборча система: «це упорядковані суспільні відносини, що пов'язані з виборами органів публічної влади, які включають усю сукупність операцій з формування виборних органів» [1, с. 55]. У вузькому значенні, на його думку, – «це спосіб визначення результатів голосування» [1, с. 55]. Дослідник пропонує також тлумачення виборчої системи суто у

політичному значенні: «інструмент, за допомогою якого учасники політичного процесу (політичні партії та їх об'єднання, кандидати в депутати) добиваються місць у вищі або місцеві представницькі органи своєї держави» [1, с. 55]. Таким чином, О. Тодика, розглядаючи виборчу систему у широкому та вузькому значеннях, звертає увагу на вольовий характер реалізації функції представництва за посередництва виборчої системи.

Зазначимо, що у дослідженнях західних науковців різниця між значенням поняття «виборча система» у широкому і вузькому значенні, як правило, не проводиться. В одних випадках виборчу систему розуміють як систему з організації виборів парламенту, структура якої встановлена законом і визначає, яка партія отримає право на управління державою. В цьому випадку серед важливих правил виборчої системи називають таємне голосування, порядок визначення меж виборчих округів, фінансування політичних партій та систему підрахунку голосів [2].

У більшості зарубіжних досліджень, що присвячені виборчій системі, поняття «виборча система» розуміється як синонім поняття «система голосування», під яким, перш за все, розуміють виборчу формулу. У деяких дослідженнях виборчу систему тлумачать як норми виборчого закону, що включають виборчу формулу, яку використовують для розподілу мандатів, структуру бюлетеня та розмір виборчих округів, на основі яких визначають результати виборчих перегонів [3, с. 11].

К. Боун визначає виборчу систему як порядок підрахунку голосів і правило переведення частки отриманих голосів при розподілі мандатів [4, с. 23]. Таким чином, дослідник розглядає виборчу систему у вузькому значенні.

Структура виборчої системи детально досліджувалась в роботі Д. Рея «Виборчі закони та їх політичні наслідки». Як синонім поняття «виборча система» автор використовує поняття «виборчі закони», яке він визначає як «ті, що регулюють процес, за допомогою якого уподобання виборців виражаються в голосах і за допомогою якого ці голоси трансформуються при розподілі влади між конкуруючими партіями» [5, с. 14]. Таким чином, дослідник розглядає виборчу систему у широкому значенні.

А. Постніков виборчу систему в широкому понятті слова розуміє як «спосіб висунення кандидатів, голосування за них і визначення результатів виборів» [6, с. 39]. Таким чином, дослідник не проводить розрізнення між поняттям виборчої системи у широкому та у вузькому значенні. Таку позицію підтримує В. Чиркін, який також не виокремлює виборчу систему в широкому смислі [7, с. 238].

П. Шляхтун визначає виборчу систему у широкому значенні як: «сукупність норм, що забезпечують участь громадян у формуванні

виборних органів державної влади та органів місцевого самоврядування» [8, с. 51].

У наукових працях радянських учених виборчу систему переважно прийнято розглядати як спосіб визначення результатів виборів, від якого залежить порядок розподілення депутатських місць між партіями, і сам механізм голосування [9, с. 147].

А. Зинов'єв наголошує на важливості юридичного аспекту і тлумачить виборчу систему як:

1) сукупність юридичних норм, що закріплюють принципи, на основі яких здійснюються вибори;

2) права громадян обирати і бути обраними, що визначають відповідальність депутатів та інших виборних посадових осіб за свою діяльність перед виборцями, регулюють порядок організації та проведення виборів, а також відносини, що виникають у процесі формування органів державної влади;

3) здійснення взаємовідносин виборців з депутатами та іншими обраними особами [10, с. 121].

Таким чином, А. Зинов'єв розглядає виборчу систему як упорядковану сукупність інститутів, передбачає включення в неї і норм права, і відносин, і порядку визначення результатів виборів. Науковець наголошує, що виборча система повинна забезпечувати реалізацію виборчих прав громадян також у міжвиборчий період. Дослідник пропонує розглядати виборчу систему у широкому контексті зв'язків з іншими соціальними системами, які в результаті спільної взаємодії гарантують реалізацію конституційних прав громадян. У цьому відношенні А. Зинов'єв поділяє думку В. Лисцова і наводить його цитату: «Тому виборчу систему не з чисто юридичної, а ще і з політичної точки зору більш правильно розглядати як взаємопов'язану і взаємозалежну сукупність різних елементів політичної системи суспільства, які, взаємодіючи один з одним, через волевиявлення виборців забезпечують формування тих чи інших гілок державної влади» [11, с. 28].

Підсумуємо: проаналізовані вище погляди вітчизняних і зарубіжних дослідників, які переконливо свідчать, що єдиного загальноновизнаного підходу до визначення поняття «виборча система» не існує.

Виборчу систему у вузькому значенні зазвичай розуміють як спосіб розподілу депутатських мандатів між кандидатами у залежності від результатів голосування виборців. Наприклад, П. Шляхтун визначає виборчу систему у вузькому значенні як «спосіб голосування, визначення його результатів і розподілу мандатів у виборних округах» [8, с. 51].

У більшості визначень виборча система у вузькому значенні розуміється як принцип розподілу мандатів – мажоритарний чи пропорційний. Зазначимо, що виборча система включає набагато ширше коло відносин – від способу формування виборчих округів до структури

виборчого бюлетеня. Тому окрім безпосереднього способу розподілу мандатів у поняття «виборча система» у вузькому значенні включають схему організації виборчих округів, порядок висування кандидатів та ін. На цю обставину вказує К. Арановський, який у цьому аспекті доповнює визначення виборчої системи у вузькому сенсі. Дослідник визначає виборчу систему як «принцип організації виборчих округів і порядок визначення результатів виборів» [12, с. 269].

А. Орлов включає у виборчу систему «методи встановлення результатів голосування, підрахунок поданих і визнаних дійсними, а також недійсними, голосів виборців і виявлення переможців на виборах» [13, с. 188]. Таким чином, виборча система у вузькому сенсі тлумачиться як основний принцип формування парламенту і включає відносини щодо реалізації цього принципу на різних стадіях виборчого процесу.

Ми поділяємо точку зору, що виборчу систему доцільно розглядати не як просту механічну сукупність правових норм, а як ту, що має властивості системи. Наприклад, В. Гончарук вважає важливим дотримуватись цього підходу при аналізі виборчої системи: «Доцільним є аналіз виборчої системи саме як системи, тобто комплексу взаємодії та функціонування різних елементів, і в першу чергу формування законодавчої влади на всіх рівнях від національного до регіонального та місцевого і навіть формування виконавчої влади, де її представники підлягають виборності» [14, с. 56]. У науковій літературі поняття «система» використовується по відношенню до об'єктів, які являють собою сукупність взаємопов'язаних елементів, утворюють певну цілісність, володіють власними властивостями, що не зводяться до суми властивостей елементів системи. Зазначимо, що виборча система відповідає властивостям гетерогенної системи, тобто тієї, що володіє високим ступенем внутрішньої структурованості, оскільки її межі часто визначаються самою структурою системи, а включення чи виключення декількох елементів може суттєво вплинути на властивості системи вцілому.

Аналізуючи виборчу систему, слід виокремити її властивості, а також визначити, які існують елементи та компоненти її підсистем, узагальнити структуру їх взаємодії, що характеризує властивості виборчої системи та її роль у системі державної влади.

У роботі «Виборчі системи: порівняльний і теоретичний вступ» виокремлено три елементи виборчої системи:

- 1) структура бюлетеня;
  - 2) структура виборчих округів;
  - 3) правила, що використовуються при трансформації голосів у місця
- [15, с. 64].

У роботі Б. Грофмана і А. Лейпхарта до складу виборчої системи, щоб проаналізувати політичні наслідки її застосування, включено інші компоненти:

- 1) розмір виборчого округу;
- 2) кількість кандидатів і партій, які беруть участь у виборах;
- 3) загальне виборче право і правила реєстрації виборців;
- 4) свобода доступу виборців до виборчих процедур;
- 5) свобода доступу політичних партій до виборчих процедур;
- 6) спеціальні правила підрахунку голосів;
- 7) правила фінансування виборчої кампанії;
- 8) строки виборчої кампанії (та ін. 15 компонентів – прим. О. М.) [16, с. 2-3].

В одному з найбільш змістовних досліджень з теорії виборчих систем – у роботі «Місця і голоси» – до структури виборчої системи включають загальну кількість голосів виборців, виборчі округи і розподіл між ними місць, а також кількість політичних партій [17, с. 201-217]. Зазначимо, що перелічені вище компоненти структури виборчої системи були виокремлені та проаналізовані, перш за все, з точки зору політичних наслідків їх застосування.

Контрольні запитання

1. Сформулюйте визначення виборчої системи.
2. У чому полягає відмінність між широким і вузьким визначенням виборчої системи?
3. У чому полягає особливість підходу західних науковців до дослідження виборчої системи?
4. Доведіть або спростуйте важливість системного підходу до вивчення виборчих систем.

Теми рефератів

1. Базові підходи до визначення поняття «виборча система» у політології.
2. Порівняльний аналіз поглядів вітчизняних і закордонних науковців на виборчу систему.
3. Особливості поглядів радянських науковців на виборчу систему.
4. Місце і роль виборчої системи у політичній системі.

Використана і рекомендована література

1. Тодика, О. Ю. Выборы до парламентів країн СНД (Порівняльно-правовий аспект) : моногр. / О. Ю. Тодика. – Х. : Факт, 2003. – 147 с.

2. Powell, B. G., Jr. Elections as instruments of democracy : majoritarian and proportional visions / B. G. Powell, Jr. – New Haven: Yale University Press, 2000. – 298 p.
3. Рейнольдс, Е. Посібник з розробки виборчих систем / Е. Рейнольдс, Б. Рейнллі; Міжнар. ін-т демократії та сприяння виборам. – К. : Нора-друк, 2002. – 168 с.
4. Bawn, K. The logic of institutional preferences / K. Bawn // American Journal of Political Science. – 1993. – Vol. 37, № 4. – 966 p.
5. Rae, D. W. The political consequences of electoral laws / D. W. Rae. – New Haven : [s. n.], 1969. – 144 p.
6. Постников, А. Е. Избирательное право России / А. Е. Постников. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 250 с.
7. Чиркин, В. Е. Конституционное право зарубежных стран / В. Е. Чиркин. – М. : Юрист, 2003. – 622 с.
8. Шляхтун, П. П. Конституційне право : словник термінів / П. П. Шляхтун. – К. : Либідь, 2005. – 568 с.
9. Государственное право буржуазных и освободившихся стран / под ред. Б. А. Стародубского, В. Е. Чиркина. – М. : Высш. шк., 1986. – 430 с.
10. Конституционное (государственное) право зарубежных стран : в 4 т. / отв. ред. Б. А. Страшун. – М. : БЕК, 1996. – Т. 1–2. – 1996. – 323 с.
11. Зиновьев, А. В. Избирательная система России : теория, практика и перспективы / А. В. Зиновьев. – СПб. : Юрид. центр «Пресс», 2003. – 359 с.
12. Арановский, К. В. Курс лекций по государственному праву зарубежных стран / К. В. Арановский. – Владивосток : Форум, 1996. – 488 с.
13. Конституционное право зарубежных стран / под ред. М. В. Баглая, Ю. И. Лейбо, Л. М. Энтина. – М. : Норма-Инфа-М, 1999. – 832 с.
14. Гончарук, В. П. Выборча система як механізм сучасної демократії / В. П. Гончарук // Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка: серія «Філософія і політологія». – 2000. – Вип. 32. – С. 56–61.
15. Peeve, L. Electoral systems : a comparative and theoretical introduction / L. Peeve, A. Ware. – London : Routledge, 1992. – 455 p. – (Theory and Practice in British Politics).
16. Electoral laws and their political consequences / Ed. by B. Grofman and A. Lijphart. – N.Y. : [s. n.], 1986. – 255 p.
17. Taagepera, R. Seats and votes. The effects and determinants of electoral Systems / R. Taagepera, M. Shugart. – New Haven ; London : Yale University Press, 1989. – 292 p.

Тема 3. Політичне значення і суспільні функції виборчої системи

Застосування певного типу виборчої системи вимагає врахування конкретних суспільно-історичних умов, у яких перебуває країна. Виборча система є фактором стабільності у державі, адже впливає на функціонування усіх інших політичних інститутів. З іншого боку, виборча система може бути чинником дестабілізації політичної системи.

Значення виборчої системи зумовлено тим, що вона перебуває в центрі політичної ваги при здійсненні державної влади. Модель виборчої системи впливає на політичну і партійну системи держави, форми державного устрою та правління, політичний режим, засади формування виконавчої влади, а також систему стримувань і противаг між гілками влади.

Важливо, щоб обрана модель виборчої системи була зрозумілою громадянам і визнана справедливою. Це є основою легітимності результатів виборів і необхідною умовою визнання громадянами сформованої за підсумками виборів влади.

Виборча система є механізмом реалізації принципу політичного представництва. Обрання певної моделі виборчої системи ускладнено не лише вагомістю завдання, але й розумінням, що ідеального демократичного механізму для проведення виборів не існує. Р. Давидов пише: «Справді, проблема проектування якісного і кількісного складу вищого представницького органу державної влади в будь-якій країні значною мірою залежала і буде залежати від рівня досконалості порядку, способу і процедури обрання тих, хто прагне бути обраним до цього органу влади» [1, с. 55]. Зазначимо, що обрання певного типу виборчої системи вимагає від суб'єктів прийняття політичних рішень дистанціюватись від впливу фактора отримання політичної переваги від запровадження певного типу виборчої системи. У реальному політичному житті виконати цю вимогу практично неможливо, оскільки парламентарі, вибираючи ту чи іншу модель виборчої системи, враховують не лише потребу досягнення бажаного суспільно-політичного консенсусу з певних питань, а й необхідність задоволення партійних інтересів. Тобто, запровадження певного типу виборчої системи передбачає досягнення політичних результатів, реалізацію певних цілей. Тому питання полягає у тому, чиї інтереси будуть реалізовані у першу чергу, а чиї, можливо, проігноровані. З цього приводу Дж. Сарторі пише: «В усьому світі творці виборчих систем поверхово дивляться на існуючі системи, недостатньо звертаються за порадою до відповідних експертів і, зрештою, приймають

систему, яку сприймають у вигідному для себе світлі – із прославленням історії, соціальними детермінантами і шляхетними традиціями» [2, с. 28]. Звичайно, можна віднайти й інші приклади у світовій історії становлення демократичних практик, проте проблема, на яку вказує мислитель, є доволі поширеною.

Може виникнути ситуація, як зазначають Дж. Ламберт і Э. Лейкман, коли задоволення короткострокового політичного інтересу нівелює довготривалий ефект від запровадження виборчої системи: «будь-які зміни, про необхідність яких ставиться питання, насправді виявляються незначними вдосконаленнями, що мають на меті задовольнити потребу моменту» [3, с. 288]. Дійсно, парламентарі часто можуть опинитись заручниками обставини, коли та чи інша модель виборчої системи, реалізувавши певні політичні цілі, перестає задовільняти впливових політичних гравців, що неодмінно тягне за собою безперервну практику реформування виборчого законодавства. Подібна ситуація негативним чином позначається на довірі до парламенту з боку суспільства, знижує суспільний авторитет закону в цілому. На жаль, країни, що проходять інтенсивний шлях демократизації за короткий проміжок часу, найбільш схильні відчувати загрозливий вплив таких тенденцій, навіть за умови, коли часта зміна виборчих законів є виправданою з точки зору забезпечення демократичного розвитку політичної системи та відповідає логіці реалізації поточних завдань.

Виборча система може сприяти налагодженню співробітництва в суспільстві, де відсутня єдність. Тому розробку ефективних виборчих систем вважають важливим аспектом державного управління. Це особливо стосується країн з трансформаційним типом політичної системи. Саме цим пояснюється підвищений рівень суспільної уваги до інституту виборів, а також до практики функціонування виборчих систем у країнах, що проходять інтенсивний шлях демократизації суспільно-політичного життя.

Виборча система впливає на формування партійної системи, по-різному сприяє партіям, що володіють різним рівнем електоральної підтримки. Ефективна виборча система чинить стабілізуючий вплив у суспільстві, надаючи можливість опозиції для рівноправної участі у політичному житті. Виборча система також впливає на характер проведення виборчої кампанії, поведінку політичної еліти, внутріпартійну дисципліну. Тому врахування інституціональних впливів виборчої системи є важливим аспектом у процесі реформування виборчого законодавства.

Зазначимо, що одна і та ж модель виборчої системи функціонує відмінним чином у різних країнах, а практика її функціонування залежить від ідеологічного, релігійного, етнічного та інших чинників. Для створення ефективної моделі виборчої системи необхідно чітко виокремити наявні проблеми політичної системи, які необхідно вирішити, та обрати ту модель

виборчої системи, досвід застосування якої свідчить про її користь з точки зору поставлених завдань. Тому прогнозування імовірних результатів реформування є необхідною складовою успішності інституціональних змін. Прогноз потрібно будувати комплексно, тобто звернути увагу на увесь суспільно-політичний контекст: враховувати не лише можливі позитивні зміни, а й супутні ним негативні тенденції.

Реформування виборчої системи потребує відповіді на питання : якими повинні бути парламент і уряд. Чітко сформульовані вимоги до майбутнього парламенту і уряду полегшать сам процес проведення реформи і створять основу для реалізації задекларованих цілей. З огляду на це, потрібно виокремити критерії для визначення ефективності виборчої системи, що будуть виконувати роль індикаторів досягнення поставлених перед нею завдань. На підставі реалізації цих завдань можна вести мову про ефективність певного типу виборчої системи. Зазначимо, що існування публічної дискусії у суспільстві стосовно критеріїв для визначення ефективності виборчої системи, а в широкому контексті щодо ролі, функцій та завдань виборчої системи, чинить сприятливий вплив на її легітимність у майбутньому. Публічна дискусія дозволить знайти компроміс між конкуруючими бажаннями політичної еліти та цілями і пріоритетами суспільного розвитку, створить новий формат апелювання до основних принципів демократії.

Виборча система впливає на роботу майбутнього парламенту, його внутрішньо-організаційну політичну структуру, підвищує ефективність роботи в цілому. Одним з аспектів ефективної роботи парламенту є його здатність створити робочу більшість, яка є відповідальною за формування уряду. Мажоритарна виборча система сприяє формуванню однопартійного уряду, в той час як пропорційна система, у багатьох випадках, веде до створення коаліційного уряду. Зазначимо, що із-за пропорційної системи також може виникати однопартійна парламентська більшість, яка є відповідальною за формування уряду, а застосування мажоритарної системи не є достатньою підставою для створення однопартійного уряду. Цей приклад узагальнює загальносвітову тенденцію застосування мажоритарної та пропорційної системи й може стати в нагоді при запровадження нової моделі виборчої системи, оскільки підтверджує вплив виборчих систем на роботу парламенту.

Виходячи з зазначених функцій виборів можна виокремити такі функції виборчої системи:

- 1) визначення персонального складу представницького органу;
- 2) політичне структурування представницького органу;
- 3) забезпечення впливу на політичну структуру представницького органу соціально-політичної структури суспільства і пріоритетів суспільної думки по відношенню спрямування державної політики.

Зазначимо, що сформульовані функції виборчої системи виокремлено на основі узагальнення бажаних результатів реалізації функції представництва, а тому можуть суттєво відрізнитись у різних країнах, залежно від поставлених політичних цілей.

Виборча система покликана забезпечити реалізацію принципів представництва, які у практичній площині існують у трьох формах:

1) географічне представництво (представлений регіон, область, місто, село чи виборчий округ);

2) функціональне представництво (парламент відображає партійно-політичну ситуацію в державі);

3) структурне представництво (парламент повинен мати у своєму складі чоловіків, жінок, молодих і старших за віком) [4, с. 46].

Суспільна роль виборчої системи полягає у підвищенні значення кожного голосу виборця під час розподілу мандатів, що знижує рівень абсентеїзму виборців як неучасті у голосуванні через впевненість, що їхні голоси не вплинуть на результат виборів. Значний відсоток змарнованих голосів виборців є причиною зниження легітимності парламенту та уряду. Застосування певної моделі виборчої системи впливає на легітимність державних інститутів. Тому розробники виборчих систем намагаються досягти високого значення кожного голосу виборця, що унеможливить велику кількість втрачених голосів. У цьому відношенні (про що йде мова у 2-му розділі) пропорційна виборча система є більш ефективною, ніж мажоритарна, що впливає зі способу розподілу мандатів, який застосовують у її межах.

Виборчу систему можна розглядати не лише як механізм формування парламенту, але і як засіб пом'якшення конфліктів у суспільстві шляхом політичної дискусії та розширення представництва різних суспільних груп. Тому виборча система може заохочувати політичні партії звертатися за підтримкою до широкого кола виборців, поза межами їх базового електорату. Виборча система може стимулювати партії відмовитись від вузьких національних, регіональних, мовних чи ідеологічних принципів. З іншого боку, виборча система може спонукати виборців голосувати за центристські політичні партії, які намагаються шукати баланс в ідеологічній площині. Така поведінка різних політичних акторів сприяє досягненню злагоди і взаєморозуміння в суспільстві.

Суспільне значення виборчої системи полягає у створенні дієвих механізмів підзвітності парламенту та уряду перед виборцями, що є основою для функціонування політичної відповідальності. У цьому відношенні політична відповідальність означає, що виборці можуть відмовити правлячій партії чи коаліції партій, яка не виконала обіцянок, у можливості керувати державою в майбутньому, після нових виборів. Крім того, політична відповідальність передбачає високий рівень територіальної підзвітності перед виборцями. Виборцям важливо знати

суб'єктів політичної відповідальності за урядову політику, а також частку політичної відповідальності кожної партії у випадку існування коаліції партій, яка формує уряд. З огляду на зазначене вище, різні типи виборчих систем забезпечують різні моделі функціонування політичної відповідальності.

Консолідація суспільства і стабільність політичної системи вимагають існування впливових політичних партій, а тому виборча система повинна сприяти розвитку партійної системи, а не призводити до її фрагментації. Важлива роль в управлінні державою та стабільному суспільному розвитку належить партіям, що здобули місця в парламенті, але не володіють потенціалом для участі у формуванні коаліційного уряду. Тому виборча система має гарантувати функціонування життєздатної та конкурентоспроможної опозиції, яка може критично оцінювати дії влади.

Обираючи певну модель виборчої системи, необхідно враховувати, що кожна країна володіє різними фінансовими і організаційними можливостями. У цьому відношенні виборча система повинна бути фінансово доступною та простою з точки зору організаційно-технічного забезпечення. Зазначимо, що у довгостроковій перспективі ефективна виборча система може спочатку виявитись фінансово більш затратною та складнішою для розуміння виборців.

Підсумуємо : суспільна роль виборчої системи як інституту залежить від її здатності реалізувати конкретні суспільно-політичні завдання, які суспільство покладає на вибори. Ці завдання можуть бути різними в кожній державі, хоча демократична практика проведення виборів вказує на такі спільні цілі:

- 1) створення представницьких органів влади з метою управління державою та пошуку суспільного консенсусу;
- 2) формування політичної еліти;
- 3) вироблення механізмів суспільного контролю за розвитком держави.

Можна підсумувати, що виборча система є органічною складовою політичної системи в цілому і перебуває у постійній взаємодії з іншими її елементами. Виборча система виконує ряд суспільно-важливих функцій, через які вона реалізує покладені на неї завдання підтримувати здоровий політичний клімат у державі шляхом збалансування політичних інтересів різних суспільних груп.

Контрольні запитання

1. Поясніть зв'язок між виборчою системою і політичним представництвом.
2. Сформулюйте головні функції виборчої системи.

3. Яким чином виборча система може впливати на майбутню структуру парламенту?

4. Покажіть зв'язок між виборчою системою та процесом досягнення легітимності політичної системи.

Теми рефератів

1. Еволюція ідеї політичного представництва у політичній думці.

2. Виборча система як механізм консолідації суспільства.

3. Взаємозв'язок між виборчою та партійною системами: світовий досвід і українська специфіка.

4. Вплив виборчих систем на рівень абсентеїзму у посткомуністичних країнах.

Використана і рекомендована література

1. Давидов, Р. Організаційно-правове забезпечення виборів і проблеми його удосконалення / Р. Давидов // Україна. Вибори : – 98 : Досвід. Проблеми. Перспективи : зб. матер. міжнар. наук.-практ. конфер. – К. : Преса України, 1999. – С. 55–60.

2. Сарторі, Дж. Порівняльна конституційна інженерія : дослідження структур, мотивів і результатів / Дж. Сарторі. – К. : АртЕк, 2001. – 224 с.

3. Ламберт, Дж. Исследование мажоритарной и пропорциональной избирательных систем / Дж. Ламберт, Э. Лейкман. – М. : Изд-во иностр. лит., 1958. – 366 с.

4. Рейнольдс, Е. Посібник з розробки виборчих систем / Е. Рейнольдс, Б. Рейнллі. – К. : Нора-друк, 2002. – 168 с.

5. Конончук, С. Г. Непрямі вибори в європейських демократіях / С. Г. Конончук ; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. - К. : Агентство "Україна", 2010. – 63 с.

6. Шведа, Ю. Р. Партії та вибори : енциклопед. слов. / Ю. Р. Шведа. – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – 750 с.

7. Климкова, І. І. Вибори і виборчі системи : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / І. І. Климкова, М. А. Остапенко ; Міжрегіон. акад. упр. персоналом (МАУП). – К. : Персонал, 2011. – 159 с.

8. Выборы во всем мире : электоральная свобода и общественный прогресс : энциклопедический справ. / авт.-сост. А. А. Танин-Львов. - М. : РОССПЭН, 2001. – 1112 с.

Тема 4. Виникнення та розвиток політичних ідей про виборчі системи у Стародавній Греції

Проблема конструювання і застосування ефективних виборчих механізмів є актуальною не лише в сучасних демократіях, а існувала з часів виникнення самої ідеї демократії у Стародавній Греції. Не зважаючи на еволюцію, модифікацію і наявність великої кількості різноманітних видів механізмів і процедур для здійснення демократичного правління протягом історичного періоду існування Стародавньої Греції, існуючу на той час демократичну практику можна характеризувати як «пряму демократію», на відміну від сучасної нам «представницької демократії».

Можливість функціонування прямої демократії у той час можна пояснити невеликою кількістю людей, що були повноправними громадянами поліса, на відміну від більшості людей, які не користувались громадянськими правами. З огляду на цю причину, громадяни мали можливість збиратись разом для обговорення та прийняття рішень з найбільш важливих суспільних питань. Дослідники Л. Маринович і Г. Кошеленко вважають: «Суть цієї системи полягала в повному суверенітеті Народного зібрання. Строго кажучи, Народне зібрання (Еклесія) було не політичним інститутом, а сукупністю громадян, яким належала вся повнота верховної законодавчої, виконавчої і навіть судової влади» [1, с. 19]. Відзначимо, що надання громадянських прав залежало від рівня статків, професії та походження людини.

Важливим етапом у розвитку демократичних інституцій є часи правління Перікла. У цей час був реформований Ареопаг. Переважну частину повноважень цієї традиційної Ради (Буле) було передано Народному зібранню (Еклесія) і народному суду (Гелізе). Щоб стимулювати залучення громадян поліса до прийняття участі у вирішенні суспільних питань, Перікл увів грошове винагородження (за участь у засіданнях народного суду, в роботі Ради та ін.). Грошовий стимул був дієвим засобом підвищення зацікавленості громадян у суспільних справах, оскільки давав можливість найбіднішим прошаркам демоса брати участь у політичному житті поліса, не завдаючи суттєвої шкоди їхнім статкам, адже витрачений на суспільні справи час, який, наприклад, можна було витратити на сільське господарство, ремесла та ін., повністю відшкодовувався. З метою підвищення ефективності роботи Народного зібрання була визначена чітка періодичність його скликання (приблизно 40 разів на рік). Був також чітко регламентований порядок обговорення та прийняття рішень: якщо Рада мала заздалегідь підготовлене рішення з певного питання, то це рішення відразу ставилось на голосування на Народному зібранні, а у випадку його відхилення розпочиналась дискусія. В обговоренні могли брати участь усі присутні громадяни, а рішення приймалось більшістю голосів: «Як правило, не встановлювали жоден необхідний кворум, а кворум у 6000 громадян вимагався лише для певних, найбільш важливих засідань. Підкреслимо, що ця цифра значно менша від загальної кількості громадян Афін» [1, с. 20]. Еклесія мала широке коло

повноважень, що не були чітко регламентованими: «Всі питання, що стосуються поліса в цілому (оголошення війни, ратифікація мирних договорів з визначенням строку їх дії, створення і вихід з союзів, дарування громадянських прав, надання почесностей, громадське будівництво, стягнення податків, вивід колоній і клерухій, детальний розгляд питань управління, видання нових законів, вибори магістратів), обговорювались на Народному зібранні, і його рішення було остаточним» [1, с. 20].

Відзначимо, що Рада (Буле) не була суто аристократичним чи олігархічним утворенням, про що свідчить процедура заміщення в ній посад. До неї входило 500 афінських громадян, які обирались за допомогою жереба: по 50 чоловік від кожної з 10 афінських філ (адміністративних одиниць поліса). Булевтом (членом Ради) міг бути кожний громадянин, а його служба винагороджувалась полісом, що давало можливість незаможним також брати участь у роботі Ради. Існував лише один ценз – віковий: щоб стати булевтом, потрібно було досягти 30 років.

Розглянемо процедуру заміщення посад у магістратурах. З метою уникнення ситуації, коли значні повноваження концентруються в руках окремого магістрата, при формуванні магістратур керувались такими принципами, як колегіальність, вибірність (у більшості випадків шляхом жеребкування), підзвітність Народному зібранню і Раді, короткий, як правило, річний строк перебування на посаді. Зазначимо, що для обрання військових магістратів застосовувалась особлива процедура персонального голосування підняттям рук, що може свідчити про велике значення цих магістратів, на противагу обранню за жеребом звичайних. Відзначимо, що надаючи кожному рівне право бути обраним за щасливим випадком за посередництва жереба, греки в той же час усвідомлювали значення особистої відповідальності громадян за власний вибір і тому не могли віддати це право сліпій долі, обираючи представників до особливо важливих державних органів. З огляду на це, лише на посади у магістратурах допускалось повторне обрання на декілька річних строків, що може свідчити про привнесення принципу відповідальності у політику.

Згадаємо, що Платон критично ставився до існуючих у полісі демократичних процедур і самої ідеї демократії в цілому, оскільки вважав, що демократія: «здійснюється тоді, коли жебраки, отримавши перемогу, знищують своїх супротивників, одних відправляють у вигнання, а інших урівнюють у громадянських правах і в можливості обіймати державні посади, що за демократичного устрою відбувається переважно жеребкуванням» [1, с. 173]. Платон вказує на проблему, яку також розглядав Аристотель, а саме на існування недоліків у процедурі добору кадрів на державні посади. Платон вважав, що існування критеріїв, які мають задовольняти кандидати на виборні посади, є недоцільним,

оскільки обрання посадовця залежало лише від того, чи засвідчив він свою повагу натовпу.

Аристотель у праці «Афінська політія» зазначає критерії, яких варто орієнтуватись, обираючи вищих посадових осіб: «На вищі посади обирали за шляхетністю походження і за багатством» [1, с. 31]. Мислитель вважав, що невід'ємною основою демократичного правління є свобода, яка можлива лише у випадку, коли громадяни по черзі здійснюють управління. Саме тому виборча система має унеможливити концентрацію влади в одних руках чи певної групи громадян, а також сприяти досягненню балансу інтересів у полісі. Аристотель вказує на проблему функціонування демократії в полісі, яка існує тому, що основою демократичного правління є, перш за все, рівність громадян у кількісному співвідношенні, а не врахування їхніх особистих якостей та гідності: «...якщо справедливість у цьому, то, відповідно, верховна влада належить народній масі, і те, що вирішить більшість, повинно вважатись рішенням остаточним і справедливим» [1, с. 171]. Аристотель підсумовує, що виборча система не ставить собі за мету добір найкращих кандидатур на певні посади, а принцип справедливості, що гарантує перебування громадян по-черзі на посадах, не завжди сприяє найкращому управлінню справами поліса. Також, на думку Аристотеля, викликає занепокоєння те, що незаможні громадяни володіють не лише рівною владою з заможними, а навіть більшою, оскільки вони складають більшість. Через це небезпекою для демократії є популізм, якого можна уникнути лише тоді, коли панує закон: «В тих демократичних державах, де вирішальне значення має закон, демагогам немає місця, там на першому місці стоять кращі громадяни; але там, де верховна влада заснована не на законах, з'являються демагоги» [1, с. 176].

Аристотель вичерпно описує механізми обрання посадових осіб і принципи виборів у полісі. Різниця у способах обрання полягає у трьох відношеннях: «по-перше, хто назначає на посади; по-друге, з-поміж кого вони заміщуються; по-третє, яким чином це відбувається» [1, с. 164]. Відповідно, правом обрання посадовців користуються всі громадяни чи деякі з них. Правом обиратись на посади користуються також усі громадяни або їх частина, що задовольняє цензи: майновий, походження, володіння певними чеснотами. Процедура обрання здійснюється двома основними способами: голосуванням чи жеребкуванням [1, с. 164]. Аристотель намагається сконструювати найбільш ефективну виборчу систему і пропонує два варіанти. Перший полягає у тому, що вибори проводяться з врахуванням майнового цензу, крім того, чим вища посада, тим більшим має бути ценз. В основі другого варіанту лежить принцип добору найкращих людей, а майновий ценз повністю скасовується. Зазначимо, що Аристотель не виокремлює критерії, яким мають відповідати найкращі представники, а лише зазначає, що їх має обирати

народ, який не заздрить порядним громадянам, оскільки на долю останніх випадають важкі випробування.

Підсумуємо, проблема створення ефективних виборчих механізмів гостро постала у часи функціонування прямої демократії у Стародавній Греції та досліджувалась тогочасними мислителями. З розвитком інститутів представництва, механізмів виборів та утвердженням громадянських прав проблема створення ефективних виборчих механізмів знайшла свій подальший розвиток у працях середньовічних і пізньоевропейських дослідників.

Контрольні запитання

1. У чому полягає специфіка прямої демократії у Стародавній Греції?
2. Розкрийте процедури заміщення посад у головних представницьких інституціях Стародавньої Греції.
3. Чому Платон критично ставився до тогочасних демократичних практик?
4. Порівняйте погляди Платона і Аристотеля на процедури здійснення демократії у Стародавній Греції.

Теми рефератів

1. Особливості виникнення та розвитку представницьких інституцій у Стародавній Греції.
2. Політичні ідеї Платона щодо здійснення демократичних практик.
3. Порівняльний аналіз поглядів Платона і Аристотеля на конструювання виборчих систем.
4. Модель демократії Стародавньої Греції: історичні віхи розвитку та сучасний вимір.

Використана і рекомендована література

1. Античная демократия в свидетельствах современников / Л. П. Маринович, Г. А. Кошеленко. – М. : Ладомир, 1996. – 383 с. – (Античная классика).
2. Балух, В. О. Історія античної цивілізації : підруч. для студ. вищ. навч. закл. : у 3 т. / В. О. Балух. – Чернівці : Наші книги, 2010. – Т. 1 : Стародавня Греція. – 2010. – 654 с.
3. Аристотель. Афинская полития. Государственное устройство афинян / Аристотель ; пер. и примеч. С. И. Радцига. – 3-е изд., испр. – М. : Флинта, 2007. – 233 с.

4. The Cambridge illustrated history of ancient Greece / ed. P. Cartledge. - Cambridge : Cambridge UP, 1998. – XX, 380 p.

5. Медведев, Ю. В. История государства и права зарубежных стран. Древняя Греция и Древний Рим : учеб. пособие / Ю. В. Медведев. – Липецк, 2000. – 75 с.

6. Agon. The spirit of competition in ancient Greece : an archaeol. exhib. at the Capital Museum Beijing, July 31 – Oct. 14, 2008 / Hellenic ministry of culture ; ed.: Nikolaos Kaltsas. – Athens : National archaeol. museum, 2008. - 279 p.

7. Платон. Диалоги / Платон. – Х. : Фолио, 1999. – 383 с.

8. Иллюстрированная энциклопедическая библиотека / ред. В. Бутромеев. – Минск : Алкиона, 1995. – (Наследие знаменитых энциклопедий). – Т. 1 : Древняя Греция: Искусство и философия. – 1995. – 400 с.

Тема 5. Розвиток політичних ідей про виборчі системи в епоху Відродження та Нового часу

У праці «Утопія» Т. Мор намагався змодельювати ідеальну державу. Бажаючи покращити існуючу процедуру представництва, автор зазначає, що посадові особи в утопії повинні бути виборними. Так, кожні 30 сімей обирають філарха (сифогранта), повноваження якого діють протягом одного року, а на чолі 10 філархів стоїть протофіларх (транібор). Наступна виборча процедура, яку детально описує Т. Мор, пов'язана з виборами князя: «Усі сифогранти, числом двісті, після клятви, що вони оберуть того, кого визнають найбільш придатним, таємним голосуванням назначають князя, саме одного з тих чотирьох кандидатів, яких їм запропонував народ. Кожна четверта частина міста обирає одного і рекомендує його сенату» [1, с. 116].

Т. Мор відзначає, що кандидати на посаду протофіларха повинні бути освіченими людьми, що є необхідною умовою для здійснення державних справ і саме тому протофілархів потрібно обирати з вчених. Вони утворюють міський сенат, очолюваний князем. Князь (принцепс) обирається філархами міста з кандидатів, запропонованих народом. Князь обирається довічно, і лише у випадку, коли є підозра у його схильності до тиранії, він може бути переобраний. Т. Мор пише, що народні збори мають право вирішувати найбільш важливі справи міста та обирати більшу частину посадових осіб і заслуховувати їх звіти [2, с. 153]. В «Утопії» більшість посадових осіб переобирається щорічно, щоб відбувалась постійна ротація кадрів. Крім того, мислитель передбачає існування загальнонаціонального виборного органу, що покликаний вирішувати спільні справи острова. Загальнонаціональний парламент утворюється з представників міст (по три від кожного), а критерієм обрання слугують

досвід та поважний вік. Визнаючи принципово важливу роль сенату в суспільно-політичному житті країни, Т. Мор пише, що можна вважати кримінальним злочином прийняття суспільно значущих рішень за межами народного зібрання. З огляду на це, стають зрозумілими детально прописані процедури обрання посадовців і відповідні механізми обговорення і прийняття суспільних рішень у сенаті.

У роботі «Два трактати про правління» Дж. Локк описує суспільно-історичні засади виникнення парламенту, його основні функції та роль у державі. Мислитель пише, що основною метою вступу людей у суспільство є їхнє прагнення гарантувати свою приватну власність, що можливо в рамках регламентації засад суспільного життя законодавчим полем. Відповідно, парламент виступає суспільним інститутом, що приймає закони заради мирного користування членами суспільства власністю. Власність виступає безумовною гарантією збереження суспільства, яку має забезпечити парламент: «...першим і основним природним законом, якому повинна підпорядковуватись законодавча влада, є збереження суспільства і (тією мірою, якою це буде збігатися з суспільним благом) кожного члена суспільства» [3, с. 239]. Через винятково важливу роль парламенту Дж. Локк вважає першим і основним законом для будь-якої держави встановлення законодавчої влади. Парламент наділений виключним правом, з усіх існуючих у суспільстві інститутів, створювати регулятивні норми, що є обов'язковими для виконання всіма членами суспільства. За своєю суттю парламент є втіленням влади народу, що передана тимчасово останнім задля реалізації суспільно-значущих цілей. Дж. Локк пише, що влада парламенту не може бути більшою за владу, що йому делегував народ, а значить, не може бути деспотичною стосовно своїх громадян: «Адже вона являє собою лише поєднану владу всіх членів суспільства, передану тій особі чи зібранню, що є законодавцями; вона не може бути більше тієї влади, якою володіли ці особи в природному стані до того, як вступили у суспільство і передали цю владу суспільству» [3, с. 340]. Мислитель вважає, що влада парламенту в своїх надзвичайних проявах повинна бути обмежена суспільним благом.

Дж. Локк зазначає, що немає необхідності в тому, щоб законодавчий орган працював постійно, а лише у випадку, коли є потреба прийняти новий закон, адже існує спокуса узурпації влади, вивищенні законодавців над народом і нехтування законами. Дж. Локк вважає, що за державного правління, яке організоване належним чином, законодавці збираються разом протягом короткого періоду часу, а після законодавчої роботи обов'язково підпадають під дію прийнятих ними законів. Мислитель намагається сконструювати важелі, щоб убезпечити законодавців від спокуси ухилення від виконання законів, а також прийняття законів, вигідних виключно самим законодавцям. Оскільки представники у

законодавчій владі не позбавлені природніх спокус і тому схильні зловживати наданим їй кредитом довіри, Дж. Локк визначає за народом, як джерелом верховної влади, право змінювати персональний склад законодавчого органу.

Мислитель робить уточнення, що законодавчий орган може бути як колегіальним, так і одноособовим. В останньому випадку він об'єктивно буде змушений діяти безперервно, адже поряд із законодавчими функціями буде поєднувати виконавчу владу. Мислитель прописує важливий демократичний принцип проведення виборів – періодичність: «Якщо законодавчий орган чи яка-небудь його частина складається з представників, обраних на цей строк народом, які надалі повертаються у звичайний стан підданих і не беруть участі у роботі законодавчого органу, окрім як за новим вибором, то це право вибору повинно також здійснюватись народом або в певні визначені строки, або коли його закличуть це робити» [3, с. 352]. Цікавим є те, що мислитель вважав найбільш ефективним пропорційний принцип представництва, який тлумачив як справедливе представництво різних соціальних груп відповідно до їхнього внеску в загальний добробут суспільства. Дж. Локк вважав, що законодавча влада має приділяти більше уваги формі представництва різних суспільних груп, ніж пропорційному принципу представництва цих груп. Таким чином, можна констатувати, що Дж. Локк дотримувався позиції про доцільність надання різним суспільним групам неоднакових квот представництва.

Таким чином, справедливе представництво, за Дж. Локком, вимагає застосування пропорційного принципу, що на практиці означає станове представництво. Дж. Локк уточнює, що норми представництва мають відповідати суспільно-історичним умовам, а система представництва бути здатною відреагувати на зміну ролі та значення певних соціальних груп у суспільстві: «Право створювати нові об'єднання і у зв'язку з цим обирати нових представників передбачає, що з плином часу норми представництва можуть змінюватись і справедливе право бути представленими отримують ті місця, які раніше цього права не мали, і з цієї ж причини ці, що мають право, втрачають його і стають надто незначними для тієї привілегії, яку раніше мали» [3, с. 356]. Можна підсумувати, що Дж. Локк виступає за представницьку систему правління і тому відстоює право народу змінювати, звільняти і призначати новий склад законодавчого органу, а також прописує основні принципи представництва та засади виборчої системи.

Ш. Монтеск'є у роботі «Про дух законів» аналізує основні засади функціонування демократичного правління. Мислитель зазначає, що демократією можна назвати лише ту республіканську форму правління, в якій верховна влада належить народу: «Якщо в республіці верховна влада належить всьому народу, то це демократія» [4, с. 169]. Ш. Монтеск'є

акцентує увагу на винятково важливій ролі виборів за республіканського правління та вважає, що для цього типу правління так само необхідно визначити, як будуть відбуватись вибори, хто буде брати в них участь, які питання будуть виноситись на голосування, як для монархії життєво необхідно знати, хто є «государем» і як він має управляти. Мислитель звертає увагу на такий аспект, що за демократії народ у деяких випадках є «государем», а в інших – «підданим». Лише в акті голосування народ конститує себе єдиним і вищим джерелом влади в державі й, таким чином, стає «государем» сам для себе. Необхідність у виборному представництві виникає тому, що є певні речі, які народ не має хисту робити добре самотійно, а саме, – створювати закони. Тому основний принцип республіканського правління полягає в тому, що народ має право обирати собі уповноважених представників, які повинні створювати закони. Ш. Монтеск'є вважає, що кожен народ, не зважаючи на те, що не володіє здатністю творити закони самотійно, має великий талант обирати собі найкращих представників і може ефективно контролювати їхні дії. Мислитель вважав доцільним дотримання станового підходу в наданні виборчих прав членам спільноти і вважав: «...розділення на класи населення, що має право голосу, складає основний закон республіки» [4, с. 172]. Фактично, Ш. Монтеск'є підтримував нерівність представництва різних суспільних класів.

Відзначимо, що спосіб подачі голосів Ш. Монтеск'є визначав як другий закон республіки. Вчений називає два основних способи голосування: жереб – властивий демократії, та призначення за результатами виборів – властиве аристократичному правлінню. Така типологія не є випадковою, адже Ш. Монтеск'є виходив з основних принципів демократії, а саме з принципу рівності членів спільноти у потенційній здатності обіймати державні посади та з принципу рівності громадян, з якого випливає визнання за ними однакових фізичних і розумових здібностей. Звідси слідує припущення, що не існує механізму чи способу, щоб ранжувати та оцінювати здатності, навички, вміння громадян, необхідні для обіймання посад, а значить, жереб виявляється найбільш справедливим способом для заміщення посад: «Жереб являє собою необразливий спосіб обрання: він надає кожному громадянину можливість послужити вітчизні» [4, с. 172]. В той же час мислитель робить цікаве уточнення, зазначаючи, що основний недолік обрання за жеребом виявився саме в цій його характеристиці – можливості для кожного за щасливим випадком бути обраним, і, з огляду на це, законодавці витратили багато зусиль, щоб усунути цей недолік. Очевидно, мислитель має на увазі, що жеребкування є прозорим, зрозумілим і справедливим способом, і навіть єдиним доступним для більшості громадян, що гарантує рівні шанси для всіх на обрання.

Розглядаючи процедурні моменти голосування, вчений звертає увагу на форму подання виборчих бюлетенів: відкрите чи таємне голосування. Ш. Монтеск'є намагається врахувати історичний досвід і відповідні наслідки застосування таємного голосування в Римській Імперії. Очевидно, що відкрите голосування слугує вагомою підставою для появи відповідальності не лише з боку обраного парламенту до народу, а й з боку виборців. Ш. Монтеск'є вважає, що участь у суспільних справах за республіканської форми правління може бути обов'язком громадян, адже зайняття державних посад є вищою формою засвідчення довіри і компетентності з боку всього суспільства, а користування свободою та основними політичними правами вимагає від члена спільноти співучасті у суспільних практиках.

Ж-Ж. Руссо у роботі «Про суспільний договір» аналізує основи співжиття людей у суспільстві та державі, що врегульовані законом. Закон, за Ж-Ж. Руссо, є свідченням суспільного консенсусу вільних громадян, які повинні докладати значних зусиль для створення законодавства держави. Не зважаючи на те, що Ж-Ж. Руссо високо оцінює роль закону для існування громадянської асоціації, він висловлює певні побоювання щодо механізму створення законів, а саме – процедури утворення та функціонування законодавчого органу. Складність, на думку мислителя, полягає в тому, що натовп сам не знає, чого бажає, і через це не здатний приймати закони: «Йому потрібно показати речі такими, якими вони є, інколи такими, якими вони мають йому здаватись» [5, с. 229]. По суті, Ж-Ж. Руссо веде мову про необхідність існування кваліфікованої меншості громадян, яка повинна спрямовувати свої зусилля на створення законів для суспільного блага: «Усі в однаковій мірі потребують поводитирів. Треба змусити одних співвідносити їхню волю з їхнім розумом; потрібно навчати інших знати те, чого він (народ – прим. О.М.) бажає» [5, с. 229]. Таким чином, критерієм обрання законодавця є його особисті чесноти та здатність приймати благі закони.

Ж-Ж. Руссо пише, що в державі існує три види аристократії: природна, виборна та спадкова. Так, природна аристократія є найбільш корисною для народів, які знаходяться на початковому етапі становлення своєї державності. Ж-Ж. Руссо вважає спадкову аристократію найгіршою з усіх існуючих, адже відсутні будь-які гарантії її здатності виконувати покладені на неї функції. Виборна аристократія, за Ж-Ж. Руссо, є найкращою, оскільки сама процедура обрання є гарантією залучення до роботи законодавчого органу чесних, досвідчених та освічених громадян для здійснення розумного правління: «Крім того, зібрання проходять більш спокійно, справи розглядаються краще та здійснюються більш упорядковано і без затримок» [5, с. 257]. Мислитель вважає, що природним є те, коли мудра і освічена меншість править більшістю, і коли встановлено, що меншість править на користь більшості, а не виключно на

свою власну. Проблемою є те, що в державі може виникнути ситуація, коли громадяни, в тому числі найобдарованіші з них, стають байдужими до суспільних справ. Ж-Ж. Руссо пояснює цю ситуацію тим, що громадяни починають служити власній державі своїми гаманцями – наймати армію, щоб не йти в бій, обирати депутатів – щоб не працювати самостійно у законодавчому органі: «Оскільки громадяни лінуються і, водночас, мають багато грошей, то в них, нарешті, з'являється військо, щоб служити державі, та представники, щоб її продавати» [5, с. 280].

Ж-Ж. Руссо також досліджує проблему якості представництва, використовуючи поняття суверенітету громадянина. Мислитель вважає, що особистий суверенітет не можна делегувати своїм представникам, і тому депутати, по суті, є не представниками інших громадян, а лише їх уповноваженими. Цей важливий акцент у розрізненні понять «представник» та «уповноважений» вносить нове розуміння щодо легітимності законів, прийнятих законодавчим органом. Ж-Ж. Руссо вважає, що будь-який закон можна вважати чинним лише після того, коли народ затвердив його сам, і наводить приклад Англії: «Англійський народ вважає себе вільним, але він надто помиляється. Він вільний лише під час виборів членів Парламенту: коли вони обрані – він раб, ніщо» [5, с. 281].

Іншим аспектом досліджень Ж-Ж. Руссо механізмів реалізації представництва є акцентування уваги на проблемі представництва інтересів меншості. Зазначимо, що вирішуючи цю проблему, мислитель водночас апелює до принципу більшості, оскільки, за виключенням часу до появи початкового договору, думка більшості була обов'язковою для всіх, як наслідок самого договору. В цій ситуації виникає запитання, яким чином людина може бути одночасно вільною та узгоджувати свою волю з бажаннями, що не є її власними, а прийняті рішенням більшості. Таким чином, громадянину неможливо бути вільним і, водночас, бути змушеним підпорядковувати свою діяльність законам, що прийняті більшістю. Ж-Ж. Руссо вважає, що за справжньої демократії робота в законодавчому органі – це не привілей, а нелегкий обов'язок, який рівною мірою має бути покладений на всіх громадян: «Лише один закон має владу покласти цей тягар на того, кого вибере жереб» [5, с. 293]. Таким чином, мислитель пропонує механізм обрання представників за жеребом як найбільш справедливий за демократичного правління: «...оскільки з огляду на те, що всі є рівними за своєю природою та обдаруванням, ..., той чи інший вибір на чийсь користь стає несуттєвим» [5, с. 294]. Варто уточнити, що Ж-Ж. Руссо вважав жереб ефективним механізмом обрання представників за справжньої демократії, якої, на його думку, ніколи не існувало.

Контрольні запитання

1. У чому полягають особливості поглядів Дж. Локка на інститут представництва і виборчі практики?
2. Порівняйте політичні ідеї Дж. Локка і Ш. Монтеск'є стосовно виборчих процедур.
3. Які критерії висуває Ж.-Ж. Руссо до виборної меншості?
4. Хто з відомих Вам мислителів епохи Відродження чи Нового часу, на Вашу думку, доклав найбільше зусиль для відстоювання на теоретичному рівні прав меншості?

Теми рефератів

1. Політичні ідеї Дж. Локка на здійснення демократичних практик.
2. Права меншості у політичному представництві: історія розвитку ідеї.
3. Порівняльний аналіз поглядів Ш. Монтеск'є і Ж.-Ж. Руссо стосовно виборчих систем.
4. Еволюція поглядів на виборчі цензи у політичній думці епохи Відродження та Нового часу.

Використана і рекомендована література

1. Мор, Т. Утопія / Т. Мор. – М. : Изд-во Академии Наук СССР, 1972. – 294 с.
2. История политических и правовых учений : учебник / под ред. О. Э. Лейста. – М. : Юрид. лит-ра, 1997. – 576 с.
3. Локк, Дж. Два трактата о правлении / Дж. Локк // Дж. Локк. Соч.: в 3 т. / Дж. Локк. – М. : Мысль, 1988. – С. 135–405. – Т. 3. – 1988. – 668 с.
4. Монтескье, Ш. О духе законов // Избр. произведения. – М. : Политиздат, 1955. – 799 с.
5. Руссо, Ж.-Ж. Об общественном договоре. Трактаты / Ж.-Ж. Руссо. – М. : КАНОН-прес, Кучково Поле, 1998. – 416 с.
6. История политических учений / ред. О. В. Мартышин. – М. : Юристъ, 1996. – Вып. 1: Древний мир ; Средние века ; Эпоха Возрождения и Реформации / О. В. Мартышин. – 1996. – 132 с.
7. The Renaissance in Europe [Text] : An anthology / ed. P. Elmer [a. o.]. – New Haven ; London : Yale UP, 2000. - XII, 412 p.

Тема 6. Розвиток політичних ідей про виборчі системи у XIX – на початку XX ст.

Дж. Міль у праці «Роздуми про представницьке правління» послідовно аргументує на користь існування справедливого

представництва. На думку мислителя, найкращим способом народного правління є той, в якому верховна влада належить всьому суспільству, адже гарантією задоволення індивідуальних інтересів є право кожного відстоювати їх. Аналізуючи представницьке правління, зазначає Дж. Міль, треба завжди розуміти різницю між ідеєю представництва і конкретними формами її прояву. Розглядаючи існуючі моделі представництва і моделюючи найкращий механізм, Дж. Міль зазначає, що до представницького органу мають потрапляти найкращі та найобдарованіші громадяни [1, с. 86]. Важливість створення та застосування ефективного механізму представництва впливає зі значення представницького зібрання, яке виявляється, за Дж. Мілем, у перевірці суспільного управління та функціонуванні публічного політичного дискурсу: «Установа, де кожна думка, кожна тінь думки, що існує в нації, можуть змушувати себе вислухати перед обличчям уряду і представників інших інтересів і думок; де вони можуть змусити себе вислухати, змусити себе прийняти чи можуть вимагати пояснень, чому їх не прийняли» [1, с. 96]. Ефективність виборчої системи, що використовується на виборах до представницького зібрання, на думку мислителя, полягає в тому, що вона повинна гарантувати обрання в парламент здібних людей і представляти всі групи інтересів, що є в суспільстві, в тому числі й меншість: «Ми вже бачили, що небезпеки, які є в представницькій демократії, бувають двох видів: по-перше, небезпека низького рівня розумового розвитку обраних представників у представницькому зібранні та необізнаність народу, що його контролює; і по-друге, небезпека станового законодавства, якщо закони приймаються чисельною більшістю, що складається з людей, які належать до одного стану» [1, 120 с.]. Зазначимо, що Дж. Міль одним з перших мислителів акцентує увагу на необхідності існування механізмів, що забезпечували б представництво інтересів меншості, що є необхідною умовою стабільного суспільного розвитку. Тому на практиці Дж. Міль виступає за впровадження пропорційної системи представництва як єдиної, що здатна реалізувати принцип рівноправного представництва та добору найкращих законодавців.

Дж. Міль також висунув тезу про те, що пропорційна система найкраще забезпечує територіальне представництво: «... оскільки в різних місцевостях переважають різні точки зору, то меншість в одному місці може виявитись більшістю в іншому; в цілому ж кожна точка зору знайде вираження в пропорційній кількості представників» [1, 124 с.]. Необхідно внести уточнення, що Дж. Міль не виступав за надання виборчих прав усім групам громадян, оскільки вважав: «У цьому випадку більшість у кожній місцевості буде складатись з робітничого класу, і якщо виникне якесь питання, у вирішенні якого ці класи будуть незгодні з іншими, то останні будуть позбавлені можливості мати будь-де свого представника» [1, 124 с.]. Критикуючи мажоритарну виборчу систему,

мислитель зазначає, що вона чинить тиск на виборців, змушуючи останніх приймати невідгідні для себе рішення стосовно підтримки певних кандидатів: «...вони змушені прийняти такого кандидата, політичні переконання якого були підтримані більшістю голосів, хоча вони не погоджуються з ним у багатьох інших питаннях» [1, 122 с.]. На думку Дж. Міля, пропорційна виборча система є основою для появи політичної відповідальності обраних представників перед виборцями, адже її застосування має наслідком те, що кожен виборець представлений тим депутатом, якого він безпосередньо обрав.

Таким чином, ефективність пропорційної системи, порівняно з мажоритарною, виявляється у тому, що вона дещо зменшує економічний бар'єр доступу громадян до політики. В той час як недоліком мажоритарної системи є те, що: «На успіх можуть розраховувати лише ті особи, що мають вплив на місцях чи витрачають великі кошти, або ж ті, яких висувують лондонські клуби однієї з двох великих партій, за запрошенням трьох, чотирьох купців, і на чий голос партія може завжди розраховувати» [1, 133 с.]. Головним критерієм успіху для кандидата, що балотується за пропорційної виборчої системи є його особиста підтримка громадянами, і значить, як вважає Дж. Міль, пропорційна виборча система чинить вплив на підвищення рівня кадрового потенціалу представницького органу: «Сама більшість буде вимушена шукати собі представників між людей більш великого калібру» [1, 134 с.]. Головна складність для запровадження пропорційної виборчої системи полягає у перебільшеному баченні труднощів її застосування, а також сумніві у самій можливості її застосування.

Пропорційна система формування представницького органу покликана сприяти вирішенню однієї з ключових проблем суспільного життя: «Якщо представницьке правління зобов'язує сплачувати податки, якщо воно може змусити іти в бій, якщо воно вимагає безумовного підкорення, то воно повинно дати відповідь, чому це все має відбуватись» [1, 156 с.]. У цьому сенсі представницький орган, сформований із застосуванням пропорційної системи, повинен слугувати утвердженню особистої гідності людини та не принижувати її. Як вважає Дж. Міль, застосування освітнього та майнового цензу є умовою, що впливає на підвищення ефективності пропорційної системи. Мислитель пояснює це тим, що привілей користуватись виборчими правами справедливо надати лише тим, хто сплачує податки. У протилежному випадку це буде нагадувати таку ситуацію: «Це те ж саме, що дозволити запускати руки в чужі кармани, під будь-яким приводом, що їм захочеться назвати суспільною справою» [1, 160 с.]. На думку мислителя, може існувати потреба надати більшу кількість голосів людині, що володіє розумовою перевагою над іншими, проте, зазначає Дж. Міль, існує проблема визначення цієї переваги. Дж. Міль пропонує надати виборчі

права жінкам, оскільки вважає, що існуюче упереджене ставлення до них є таким же безпідставним, як, наприклад, різниця у зрості чи кольорі волосся різних людей для розуміння ними виборів. Дж. Міль звертає увагу на цікавий процедурний момент подачі голосів виборцями і вважає, що процедура голосування має бути відкритою, а не таємною. Мислитель пояснює це тим, що всі члени суспільства мають право знати як скористались своїм голосом інші громадяни, що, у свою чергу, стимулюватиме всіх загалом відповідальніше користуватись своїм виборчим правом. Зазначимо, що Дж. Міль також розглядає проблему підзвітності депутатів та імперативного мандату, виходячи з того, що джерелом влади є народ: «...якою б не була система представництва, виборці можуть, якщо тільки забажають, перетворити її в просту систему уповноважень» [1, 222 с.]. В той же час мислитель робить уточнення, що проблема імперативного мандата, яку Дж. Міль формулює так: «Чи зобов'язаний член законодавчого органу підпорядковуватись інструкціям своїх виборців?», не є предметом конституційного законодавства, а скоріше є «...конституційною моральністю, етикою представницького правління» [1, 222 с.].

Т. Пейн був прихильником республіканського правління, в основі якого лежить принцип народного представництва. Цей принцип реалізується на практиці в обранні законодавчого органу, надаючи кожному рівні виборчі права [2, с. 266]. Т. Пейн вважав, що природні права людини є основою для її громадянських прав: «Людина не вступає у суспільство, щоб стати гіршою, ніж вона була до цього, чи мати менше прав, ніж вона мала до цього, але щоб мати ці права краще захищеними» [3, с. 44]. В цьому контексті Т. Пейн підтримував представницьке правління: «Система представництва є найсильнішим і наймогутнішим центром, який тільки може бути винайденим нацією. Вона є привабливою настільки, що люди можуть її схвалити без посилання на причини» [4, с. 6].

В основі американської суспільно-політичної думки закладена ідея суверенітету народу, володіння ним верховною владою, і тому сам принцип обрання законодавчого органу не підлягав дискусії, а обговорювались лише механізми й процедури. Т. Джеферсон вважав, що захист виборчого права народу є першочерговим завданням держави. Оскільки виконання представницької функції парламентом веде до того, що в ньому кристалізується парламентська більшість й меншість, існування гарантій захисту прав меншості є невід'ємною умовою реалізації демократичного принципу представництва [5, с. 37].

Б. Констан також дотримувався ідеї представництва, а основою політичної свободи вважав виборну законодавчу палату, яку називав «владою суспільної думки». Хоча варто зауважити, що виборчими правами мають користуватись виключно заможні громадяни, оскільки бідні, мислив Констан, не мають більшого розуміння, ніж діти, і не більше,

ніж іноземці, зацікавлені в національному добробуті [2, с. 343]. Цікавим також є те, що Констан заперечував проти уплати обраним депутатам винагороди за їхню працю.

А. Есмен розробив концепцію реалізації національного суверенітету. Дослідник обґрунтовував необхідність існування двопалатного парламенту заради стабільного існування суспільства і, відповідно, різні способи формування обох палат. А. Есмен вважав, що верхню палату слід формувати на основі менш демократичної виборчої системи, ніж нижню, щоб «розумно поєднувати дух прогресу та дух традиції й консерватизму» [2, с. 407]. Заслуговує на увагу те, що А. Есмен заперечував можливість відкликання, залежності, давання вказівок депутату виборцями після його обрання, оскільки вважав, що депутат повинен виражати волю всієї нації, а не волю окремих виборців. По-суті, А. Есмен виступав проти імперативного мандату. Мислитель також вважав, що виборчі права доцільно надавати з урахуванням низки цензів, відповідність яким засвідчує здатність виборців відповідально користуватись виборчими правами: високий майновий та віковий цензи, а також осілості та гендерний цензи.

Г. Елліньок є представником юридичної школи державознавства і тому в напрямку цієї традиції досліджував представницьку владу, джерелом якої вважав народ. З цієї причини виникає необхідність розглянути механізми, за допомогою яких народ реалізує владу. Центральною темою у багатьох працях Г. Елліньока є виборча система, яку дослідник визначає як загальні принципи надання виборчих прав і організації виборів [6, с. 2]. Таке широке тлумачення можна пояснити тим, що на той час загальне і рівне виборче право, а також процедура таємної подачі голосів виборцями не були суспільно визнаними. У зв'язку з цим для опису особливостей виборів у певній державі Г. Елліньок використовував поняття «виборча система», що узагальнювало характерні риси, притаманні виборчим перегонам цієї країни.

Дослідник детально аналізує принцип більшості, адже вважає, що цей принцип потребує вдосконалення, оскільки він був вперше застосований церквою, а вже потім державою, і тому тривалий час був позбавлений критики. Цей принцип виходить з ідеї рівноправності всіх членів суспільства і передбачає, що лише кількісна перевага одних над іншими є справедливим критерієм при визначенні остаточних підсумків голосування.

Г. Елліньок вважає, що існування більшості й меншості в політичному житті є природним, і тому механізм виборів повинен однаково гарантувати обом групам забезпечення політичних прав. Звідси випливає, що визначальне право, яке гарантується меншості, та в існування якого також зацікавлена більшість: «Вище право меншості полягає в тому, що вона завжди може зробити спробу стати більшістю» [7, с. 31].

Дослідник вважає, що принцип більшості може ефективно функціонувати лише в ідеальних умовах, які не існують у жодній країні, адже цей принцип потребує абсолютної гомогенності, однорідності суспільства, відсутності релігійних, національних та інших відмінностей: «Вчення, що в національних питаннях, так само як і в інших, вирішальний голос належить більшості – ніщо інше як дедукція, що часто зустрічається в політиці, і побудована на недостатньо обґрунтованих засновках; а саме, внутрішня політична єдність народу, що виправдовує принцип більшості, мислиться там, де її ніколи не може бути» [7, с. 33]. Тому використання принципу більшості виключає можливість врахувати існуючі суспільні поділи. Таким чином, дослідник вказує на недоліки мажоритарного принципу та окреслює засновки для аналізу пропорційної системи.

У праці «Плюральне виборче право» Г. Елліньок досліджує особливості функціонування пропорційної виборчої системи та пропонує шляхи її вдосконалення. Зазначимо, що Г. Елліньок в цілому підтримує модель пропорційного представництва, але акцентує увагу на тому, що жодна з найбільш складних модифікацій пропорційної системи не здатна реалізувати політичний вибір кожного громадянина. Мислитель зазначає: «Жодна сила в світі не в змозі представити через вибори в малому масштабі все різнобарв'я будь-якого народу, і жоден депутат не в змозі так сприймати бажання і настрої своїх виборців, щоб вони кристалізувались в ньому у вищу єдність» [8, с. 9]. Саме тому мислитель застерігає нас не очікувати надто багато від виборчого права, адже за його посередництва знаходять свій вияв лише середні якості виборців: «Вища інтелігентність, найбільша політична обдарованість володіють такою ж можливістю обрати з невеликої кількості кандидатів найбільш здатного, як і посередність чи бездарність» [8, с. 8].

Г. Елліньок, розуміючи неможливість створення досконалого виборчого механізму, формулює питання щодо прийнятного ступеня спотворення результатів виборів. Мислитель вважає, що неточність переведення голосів у мандати є іманентною характеристикою будь-якої виборчої системи: «Це не можливо вже тому, що інтенсивність не вимірюється екстенсивністю, духовну і моральну силу не можна перевести в сухі цифри, в той час як вся організація виборчого права вимагає обчислення і відображення результатів у числах» [8, с. 9].

У пошуках ефективного механізму представництва Г. Елліньок звертає увагу на плюральне виборче право. Дослідник визначає його як обмеження загального виборчого права за допомогою застосування механізму поступового надання виборцям права голосу: «Хто має 10-річний досвід, як виборець, і досяг, щонайменше, 31-року, той отримує другий голос, до якого через кожні 20 років додається ще один; колишній депутат додатково отримує три голоси. Виборець, який платить не менше 50-ти фунтів стерлінгів прибуткового податку, отримує один додатковий

голос, за більшого податку – ще один і так до 10 додаткових голосів. Освіта дає право від одного до чотирьох додаткових голосів: професія теолога, лікаря чи адвоката дає право на чотири голоси. У підсумку всі голоси, обумовлені різними чеснотами виборця, додаються, і окремий виборець може отримати 25 голосів» [8, с. 17]. Крім того, за батьком закріплене право користуватись голосами дружини, дочок і неповнолітніх синів. Ілюструючи свою думку, правознавець наводить історичний приклад, а саме лист Г. Флобера до Ж. Занд, в якому Г. Флобер з почуттям власного достоїнства пише, що його голос дорівнює голосам двадцяти громадян. Г. Елліньок пише далі: «Якщо у відкритому бою якийсь хоробрий здатний подолати п'ятьох, то навіщо він буде підпорядковуватись більшості в пораді? Ось чому ми нерідко знаходимо у середньовічних положеннях про станові зібрання принцип, що вирішувати повинна *pars sanior*, а не *pars maior*, тобто голоси потрібно зважувати, а не рахувати» [7, с. 4]. Загалом, ідея плюрального виборчого права та заснованої на його принципах виборчої системи полягає в тому, що «при впливі на управління країною повинні бути оцінені та враховані не лише кількість голосів, але й усі сили нації: статки, розум, раса» [8, с. 13].

Тому виникає необхідність застосування цензів і виокремлення критеріїв для надання виборцям різної кількості голосів. Г. Елліньок виокремлює такі цензи: майновий ценз, професійний, освітній, віковий. У цьому контексті дослідник цитує Дж. Лорімера: «...пізнати головні соціальні сили народу і за допомогою правильного виборчого права представити ці сили належним чином. Вік, політичний досвід, власність, виховання, професія відрізняють і групують людей; по цих природних і соціальних сходинках повинна піднятися конструкція виборчого права» [8, с. 17]. Г. Елліньок зазначає, що плюральне виборче право не здатне реалізувати поставлені перед ним цілі в повному обсязі. З цього приводу мислитель пише: «Навряд чи в 20 раз більш розумний, ніж звичайний, виборець обере в 20 раз кращого депутата» [8, с. 13].

Ідея плюрального виборчого права полягає в тому, що з його допомогою намагаються врахувати окремі властивості, що диференціюють і водночас групують суспільство та надають індивіду певної соціальної цінності, а виборцю, залежно від володіння заздалегідь визначеними чеснотами, надається певна кількість голосів, з метою справедливого представництва соціальних груп.

Таким чином, Г. Елліньок зробив детальний аналіз мажоритарного, пропорційного та плюрального принципів представництва, віддавши перевагу останньому з певними застереженнями.

Е. Віллей у праці «Виборче законодавство у Європі» досліджує проблему запровадження загального виборчого права. Е. Віллей звертає увагу на політичні та соціальні наслідки функціонування загального виборчого права: «...рівень політичних зібрань знизився в сенсі таланту та

освіченості; здається, що виборці намагаються обирати своїх представників з середовища, рівень якого постійно знижується в міру того, як коло виборців розширюється» [9, с. 73]. Дослідник також звертає увагу на проблему, що була біля витоків демократичної практики в Стародавній Греції, а саме – появу популізму. Е. Віллей вважає, що застосування загального виборчого права створює небезпечну ситуацію, яка сприяє появі особливого типу людей, які перетворюють політику в ремесло, постійно лестять народу, щоб отримати його голоси, уособлюють собою небезпеку для парламентаризму. Крім того, виборча боротьба з часом стає брудною та нечесною справою, що відштовхує багатьох кращих представників суспільства від участі в політиці, які могли б сприяти ефективнішій роботі парламенту. Небезпека надання виборчих прав усім громадянам, на думку мислителя, також виявляється в тому, що політики все більше уваги приділяють вирішенню дрібних проблем виборців, щоб отримати їхню підтримку на наступних виборах, а відволікаються від вирішення проблем загально-суспільного значення. Е. Віллей робить висновок, що запровадження загального виборчого права негативно впливає на роботу парламенту, оскільки знижує рівень його кадрового потенціалу: «Не можна звільнитись від негативного враження, споглядаючи, як загальне виборче право наділяє званням законодавця людей, які очевидно ненавидять закон і не визнають будь-який авторитет, і як вульгарність і насилля проникають у парламенти, досягаючи в ньому все більш високого становища» [9, с. 74]. Відзначимо, що мислитель в цілому підтримував ідею застосування загального виборчого права в державі, вважав її прогресивною, історично закономірною та беззаперечною. Занепокоєння викликали механізми функціонування загального виборчого права та відповідні негативні наслідки впливу на політичну й соціальну сферу. Тому першим завданням свого часу Е. Віллей вважав покращання механізмів застосування загального виборчого права, основна мета якого полягає в реалізації принципу народного суверенітету: «Рівність всіх людей у правовому відношенні, звідки випливає це право, є неминучим висновком, оскільки ніхто не наділений вищими повноваженнями, що давали б йому право владарювати над іншими, і ніхто не може претендувати на роль судді при визначенні своєї уявної природної переваги. Ось це, сказали ми, і є непохитним принципом народного суверенітету» [9, с. 75].

С. Цейтлін у праці «Виборче право в сучасних конституційних державах» досліджує роль виборчої системи як механізму реалізації прав меншості. З цією метою мислитель аналізує наслідки застосування обмеженого і кумулятивного голосування. С. Цейтлін пояснює принцип обмеженого голосування полягає таким чином: у виборчому окрузі, в якому має бути обрано, наприклад, три або чотири депутати, виборці мають право проголосувати лише за двох чи трьох з них. У результаті цього

досягається штучне ослаблення сили більшості, завдяки чому меншість отримує на свою долю частину депутатських мандатів. Дослідник вказує на цікаву особливість, а саме: зменшення кількості голосів, що мають виборці, на один, може бути на користь одній з партій меншості, хоча розподіл мандатів між більшістю і меншістю є випадковим і довільним.

С. Цейтлін вважає, що комулятивне голосування також сприяє реалізації прав меншості у представництві. Цей принцип голосування виходить з того, що виборці мають право віддати всі свої голоси, що дорівнюють кількості депутатів, які обираються, одному кандидатові. Це дає можливість меншості, за умови організованого підходу, сконцентрувати всі голоси на одному депутатові чи обмеженій їх кількості, щоб гарантовано отримати представництво. Проте існує загроза для меншості взагалі не отримати представництва, за умови організованого голосування більшістю [10, с. 77].

Л. Дюгі стверджує, що вибори повинні відбуватись через короткі проміжки часу, щоб виборці мали можливість оцінити роботу парламенту в цілому та окремих депутатів зокрема. У цьому відношенні, ефективність виборчої системи полягає в створенні механізмів оновлення політичної еліти шляхом виборів. Крім того, виборча система є ефективною у випадку, коли вона створює можливості для представництва різних соціальних груп, які існують у суспільстві. На думку мислителя, саме мажоритарна виборча система здатна реалізувати окреслені вище завдання. Цікавим є те, що Л. Дюгі пов'язує розвиток інституту представництва саме з запровадженням пропорційної виборчої системи, що дозволить закріпити та посилити існуючі зв'язки між депутатом і виборцями, які існують за мажоритарної системи: «ці зв'язки будуть ставати все міцнішими, коли партії отримають більш повну організаційну структуру, а особливо тоді, коли, напевно в найближчому майбутньому, буде запроваджене пропорційне представництво» [11, с. 421]. Таким чином, Л. Дюгі пов'язує вдосконалення механізмів реалізації представництва саме з застосуванням пропорційної виборчої системи.

М. Коркунов вважав, що держава за своєю суттю є єдиним цілим і має нести користь усім її членам, а не окремим групам чи класам. Тому мислитель активно відстоював ідею запровадження загального виборчого права, яке не можна обмежувати штучними цензами, а саме майновим. Крім того, залучення представників різних суспільних груп до законодавчої роботи підвищить легітимність всієї вертикалі державної влади, а значить, сприятиме суспільному консенсусу [2, с. 429].

К. Маркс і Ф. Енгельс розглядали введення загального виборчого права в контексті побудови комуністичного суспільства. Загальне виборче право і принцип рівності виборчих прав повинен сприяти завоюванню робітничим класом всієї повноти влади в законодавчому органі й неухильній боротьбі з ворожими класами. У цьому аспекті загальне

виборче право розглядалось К. Марксом і Ф. Енгельсом як механізм утвердження громадянських прав і свобод.

Ф. Лассаль намагався дещо дистанціюватись від політичної риторики К. Маркса та Ф. Енгельса, зазначаючи, що, перш за все, потрібно вести мову не про завоювання влади «четвертим станом» (тобто робочим класом), а «лише про те, щоб зробити ідею четвертого стану керівною державною ідеєю» [2, с. 447]. Для досягнення цієї мети необхідно об'єднати зусилля всіх членів суспільства, надати всім громадянам рівні політичні права, а для цього, перш за все, треба відмінити майновий ценз, як умову користування виборчим правом, і запровадити справді загальне виборче право. Ф. Лассаль звертає увагу, що поділ виборців на класи, залежно від сплачуваної ними суми податку, призводить до того, що голоси заможних громадян мають набагато більше значення, ніж голоси незаможних. У цьому контексті, реалізацію людської свободи через запровадження загального та рівного виборчого права мислитель вважає основною функцією держави [12, с. 23].

В. Ленін у роботі «Вибори до установчих зборів і диктатура пролетаріату» веде мову про необхідність участі партії революційного пролетаріату у виборах як умови освічення мас. Мислитель вважає, що запровадження загального виборчого права є необхідною умовою реалізації класами своїх інтересів. Зазначимо, що В. Ленін не розглядав демократичні процедури оновлення влади як єдино можливі: «Вирішення цих завдань дається не голосуванням, а всіма формами класової боротьби, аж до громадянської війни» [13, с. 19]. Саме тому мислитель вважає неможливим вирішити головні завдання боротьби класів лише шляхом парламентської діяльності партій і тому дещо нівелює таку функцію парламенту, як сприяння досягнення консенсусу в суспільстві, перетворюючи законодавчий орган на інструмент панування одних класів над іншими: «Обмежувати боротьбу класів боротьбою всередині парламенту, або вважати цю, останню, за найвищу, вирішальну форму боротьби, що підпорядковує собі всі інші форми боротьби, значить переходити фактично на бік буржуазії проти пролетаріату» [13, с. 19].

Радикальні заклики В. Леніна стають краще зрозумілими в контексті реалій тогочасної суспільно-політичної боротьби та мінімальної ролі робітничого класу в політичному житті країни. В. Ленін не поділяє погляди німецької соціал-демократії, а саме, що робітничий клас повинен спочатку досягти більшості представництва в парламенті, щоб здійснювати владу пролетаріату. Саме тому В. Ленін пропонує позасистемні підходи у вирішенні соціальних суперечностей, бо не бачить у межах самої політичної системи механізмів для подолання існуючих диспропорцій в представництві, а саме – отримати представникам пролетаріату більшість місць у «буржуазному парламенті». Мислитель вважає, що парламент є ареною, на якій буржуазні партії реалізують лише власні соціальні

інтереси, що корінним чином є відмінними від інтересів народних мас, шляхом введення в оману останніх: «забувають, що буржуазні партії панують в основному завдяки обману ними мас населення, завдяки гніту капіталу, до чого долучається ще самообман щодо суті капіталізму, самообман, найбільш характерний для дрібнобуржуазних партій, які звичайно хочуть замінити класову боротьбу більш або менш прихованими формами примирення класів» [13, с. 19].

В. Ленін із застереженням ставиться до діяльності сучасних йому парламентів, які замість того, щоб виконувати функцію представництва народу, шкодять реалізації його інтересів: «Один раз на декілька років вирішувати, який з членів пануючого класу буде придушувати, розчавлювати народ у парламенті, – ось у чому справжня суть буржуазного парламентаризму, не лише в парламентарно-конституційних монархіях, але і в найдемократичніших республіках» [14, с. 46]. Зазначимо, що мислитель виступає не за скасування парламентаризму, а за докорінну зміну суті та якості роботи парламентів, щоб вони перестали бути «говорильнями», а стали справді «працюючими» установами. Мислитель вважає, що парламент повинен почати виконувати покладену на нього функцію представництва, беручи реальну участь у виробленні державної політики, а не вводити народ в оману: «Справжню державну роботу виконують за кулісами департаменти, канцелярії, штаби. В парламентах лише говорять з однією метою – ввести в оману «простонародье» [14, с. 47]. Першим кроком є скасування пільг парламентарів, що суттєво покращить роботу парламенту: «Представницькі установи залишаються, але парламентаризму, як особливої системи, як розподілу праці законодавчої і виконавчої, як привілейованого становища для депутатів, тут немає» [14, с. 46]. Таким чином, В. Ленін виступає за докорінну зміну суті представництва: «Без представницьких установ ми не можемо уявити собі демократію, навіть пролетарську демократію, а без парламентаризму можемо і повинні, якщо критика буржуазного суспільства для нас не пусті слова, якщо бажання подолати панування буржуазії є нашим серйозним і щирим наміром, а не «виборча» фраза, як у меншовиків та есерів...» [14, с. 48].

Підсумуємо: досягнення справедливого представництва робітничого класу в парламенті та покращення ефективності роботи останнього є важливим аспектом досліджень у працях В. Леніна.

Б. Веліхова можна вважати популяризатором ідеї пропорційного представництва у Росії на початку ХХ ст. У праці «Теорія і практика пропорційного представництва» мислитель розкриває суть та ідею пропорційної виборчої системи, детально описує механізм її функціонування, порівнює з мажоритарною системою. Мислитель критикує аргументи прибічників мажоритарної виборчої системи, а саме, що в парламенті мають бути виключно представники більшості, оскільки

парламент – є «орган єдиної народної волі» [15, с. 8]. Автор зазначає, не зважаючи на особисте переконання в справедливості пропорційної виборчої системи порівняно з мажоритарною, що в наукових колах не має консенсусу стосовно доцільності застосування певного виду системи.

Б. Веліхов пише, що принцип пропорційної виборчої системи пов'язаний з ідеєю народовладдя. Оскільки народ не може здійснювати законодавчу владу безпосередньо, за браком вільного часу та освіти, то «звідси – потреба у знарядді, за посередництва якого нація бере участь у здійсненні державної влади, звідси – особливі установи, зібрання так званих *melorium terrae*, добірних, виборних осіб для відання державними справами» [15, с. 9].

Б. Веліхов досліджує проблему ефективності представництва, відповідності обраного парламенту суспільно-політичним поділам, якості депутатського корпусу. Звідси постає питання про пошук оптимальної виборчої системи, здатної реалізувати покладені на неї завдання: «Завдання концентрації народного розуму з метою його застосування до управління буде досягнуто тоді, коли палата депутатів стане істинною еманациєю народного генія, тобто коли до неї по праву знайдуть доступ найбільш яскраві представники всіх існуючих течій політичної думки» [15, с. 9–10]. Б. Веліхов вважає пропорційну виборчу систему найбільш ефективною з огляду перелічених вище завдань: «Лише за органічного пропорційного представництва парламент буде прообразом народу, «рупором всенародного голосу», лише тоді він відобразить з можливою точністю політичні погляди і спрямування громадян, зробить рельєфне зображення класової чи іншої диференціації в країні, втілить у мініатюрі, сфотографує, якщо можна так мовити, все багатогранне політичне життя народа» [15, с. 9-10].

Б. Веліхов вважає мажоритарну виборчу систему неефективною, оскільки вона за своєю природою є несправедливою, і тому не може реалізувати принцип представництва. Як наслідок, меншість потерпає найбільше з-поміж інших суспільних груп і не володіє в парламенті жодним впливом, який би вона мала при безпосередньому народовладді. Дослідник вважає, що основне звинувачення, яке можна висунути мажоритарній системі, – це звинувачення в її несправедливості.

На противагу цьому, свідченням ефективності пропорційної виборчої системи є максимально можливе наближення волі парламенту до волі окремих громадян, груп, представництво різних партій, інтересів, течій «з яких складається різнобарвний і мінливий зміст народного життя і до того ж відповідно дійсному співвідношенню значення і сили цих елементів суспільного побуту» [15, с. 12]. Мислитель формулює завдання для ХХ століття – визнання прав меншості, здійснення якого пов'язує з пропорційною системою.

М. Дюверже в роботі «Політичні партії» досліджує ефективність мажоритарної та пропорційної систем, а за критерій вимірювання ефективності приймає точність переведення голосів у депутатські мандати. Вчений стверджує, що найменш ефективною є мажоритарна система, а найбільш ефективною є пропорційна система, хоча можливі винятки, що мають місце в результаті застосування останньої [16, с. 451-453].

Контрольні запитання

1. Порівняйте недоліки та переваги мажоритарної й пропорційної систем відповідно до поглядів Дж. Мілля.
2. Розкрийте політико-правові погляди Г. Еллінока щодо мажоритарного, пропорційного та плюрального принципів представництва.
3. Хто з відомих Вам мислителів XIX – початку XX ст. досліджував проблему запровадження загального виборчого права?
4. Які ідеї щодо представництва і виборчих систем були сформульовані у марксизмі в XIX – на початку XX ст.?

Теми рефератів

1. Порівняльний аналіз поглядів Дж. Мілля і А. Есмена на виборчі системи та забезпечення представництва.
2. Розвиток політичних ідей про пропорційне представництво у XIX – на початку XX ст.
3. Мажоритарний принцип представництва: його критики та захисники у XIX – на початку XX ст.
4. Еволюція політичних поглядів на виборчі цензи у XIX – на початку XX ст.

Використана та рекомендована література

1. Милль, Дж. Ст. Размышления о представительном правлении / Дж. Ст. Милль. – СПб. : В типографии Юлия Андреевича Бокрама, на Большой Московской, № 4, [конец XIX – нач. XX в.]. – 360 с.
2. История политических и правовых учений : учеб. / под ред. О. Э. Лейста. – М. : Юридическая лит-ра, 1997. – 576 с.
3. Paine, T. The rights of man / Thomas Paine. – London : J. M. Dent & Sons, 1950. – 290 p. – (EVERYMAN'S LIBRARY).
4. Paine T. To the Authors of «Le Republican» / Thomas Paine // The Writings of Thomas Paine / Thomas Paine ; Collected and edited by Moncure Daniel Conway. – vol. III., 1791 – 1804. – New York : Burt Franklin, 1969. – 521 p.

5. Джефферсон, Т. Декларация Независимости. Инаугурационные речи / Томас Джефферсон. – Алматы : Жети Жарге, 2004. – 61 с.
6. Еллинёк, Г. Конституции, их изменение и преобразование / Г. Еллинёк. – М. : Типография Т-ва И. Д. Сытина, 1906. – 73 с.
7. Еллинёк, Г. Права меньшинства / Г. Еллинёк ; под ред. М. Гершензона ; пер. Е. Троповского. – М. : Издание М. и С. Сабашниковыхъ, 1906. – 56 с.
8. Еллинек, Г. Плюральное избирательное право / Г. Еллинек ; пер. с нем. П. Барский. – К. : Издание книжного магазина С. И. Иванова и К., [кінець XIX – поч. XX ст.]. – 40 с.
9. Виллей, Е. Избирательное законодательство в Европе / Е. Виллей ; пер. с франц. Н. В. Сорина, дополн. В. Д. Даревского. – СПб. : Просвещение, 1907. – 323 с.
10. Цейтлин, С. Я. Избирательное право в современных конституционных государствах / С. Я. Цейтлин. – СПб. : Типография т-ва «Общественная польза», 1905. – 111 с.
11. Дюги, Л. Конституционное право : общая теория государства : [репринтное воспроизведение издания 1908 г.] / Л. Дюги. – Одесса : Юрид. лит-ра, 2005. – 1008 с.
12. Лассаль, Ф. Программа работников / Ф. Лассаль. – Петроград : Гос. изд-во, 1919. – 39 с.
13. Ленін, В. І. Вибори до установчих зборів і диктатура пролетаріату / В. І. Ленін. – К. : Державне видавництво політичної літератури при РНК УРСР, 1939. – 22 с.
14. Ленин, В. И. Государство и революция. Учение марксизма о государстве и задачи пролетариата в революции / В. И. Ленин. – М. : Политиздат, 1977. – 160 с.
15. Велихов, Б. Теорія и практика пропорціонального представительства / Б. Велихов. – СПб. : Типографія «СИРИУС», 1907. – 76 с.
16. Дюверже, М. Политические партии / М. Дюверже. – М. : Академ. проект, 2000. – 558 с.

Тема 7. Дослідження виборчих систем в українській політичній думці

Важливе місце в політичній думці України займає проблема створення ефективних виборчих систем. Зазначимо, що елементи виборності влади мали місце протягом усієї історії розвитку державності на території сучасної України. Проте проблема досягнення справедливого представництва і відповідно пошуку оптимальних виборчих процедур особливо чітко кристалізувалась з появою перших конституційних проектів організації державної влади на території України.

У проекті конституції П. Орлика «Пакти й конституції законів та вольностей війська запорозького...» детально визначаються основи побудови незалежної держави, принципи організації публічної влади. Конституція П. Орлика проголошує принцип розподілу державної влади та визначає механізми кооптації державних посад. У документі також зазначається про необхідність збирати ради: «Якщо в незалежних державах дотримуються похвального і корисного для публічної рівноваги порядку, а саме – і під час війни, і в умовах миру збирати приватні й публічні ради, обмірковуючи спільне благо батьківщини, на яких і незалежні володарі у присутності його Величності не відмовлялися підкорити свою думку спільному рішення урядовців і радників, то чому ж вільній нації не дотримуватися такого ж прекрасного порядку» [1, с. 37]? Звичайно, про загальне виборче право у сучасному розумінні говорити зарано, проте, передбачалось, що у роботі Генеральних Рад мають брати участь посли від низового козацтва, окрім полковників, полкових урядників і вищої козацької старшини. Генеральні Ради можна розглядати як консультативний орган, що функціонував при Гетьмані й скликався у разі потреби для схвалення заздалегідь відомих популярних рішень. Не зважаючи на те, що роль Генеральних Рад часто зводилась до функції легітимації гетьманської влади, практика їх проведення свідчила про існування підґрунтя для функціонування демократичних інститутів.

Конституція також прописувала порядок заміщення ключових державних посад, що здійснювався через вибори: «... завжди як козацькі, так і прості урядники, а особливо полковники, повинні обиратися вільним голосуванням, і після виборів затверджуватись гетьманською владою, хоча вибори цих виборних (осіб) не повинні оголошуватися і здійснюватися без гетьманської згоди» [1, с. 33]. На практиці вибори здійснювались шляхом застосування найбільш простого і зрозумілого способу – методом більшості. Зазначимо, що підраховувати голоси не завжди було потрібно і навіть можливо, оскільки часто було достатньо голосно засвідчити підтримку певного рішення. Цікавим є те, що Конституція визначала демократичні механізми контролю державної влади, а саме – право на публічну критику дій Гетьмана: «...Старшина, Полковники і Радники можуть скористатися повною свободою голосу, щоб, чи приватним чином, чи коли (цього) вимагатиме надзвичайна і безвихідна необхідність, публічно на раді висловити докір його Ясновельможності, вимагаючи повного звіту щодо порушення законів і вольностей батьківщини, однак без лихослів'я і без найменшої шкоди гетьманській честі. За ці докори Ясновельможному Гетьману не належить ображатися чи мститися, а навпаки — він мусить подбати про виправлення порушень» [1, с. 31].

Інша пам'ятка українського державотворення «Начерки Конституції Республіки Георгія Андрузького» засвідчила наступність у намаганні розбудувати демократичні інститути в Україні. Цей конституційний проект

визначає принцип розподілу державної влади та виборні механізми заміщення державних посад. Конституція закріплює демократичні права і свободи громадян, в основі яких лежить розрізнення між природними правами (набуваються людиною від народження) та приватними (людина здобуває в соціумі): «За народженням кожен має право: а) свободи; б) майна; с) способу життя; d) захисту законів на рівні з усіма іншими. За заслугами (законними): а) отримання влади; б) почесностей, переваг на рівні з кожним, що має такі ж заслуги. Заслуги ж протизаконні піддають позбавленню і тих і інших прав. Заслуга тим важливіша, чим вона корисніша для самої держави...» [2, с. 418–419]. Конституція також визначає спосіб обрання: «Депутат обирається за загальними виборами через земство» [3, с. 59]. Таким чином, закріплювався географічний принцип представництва шляхом застосування мажоритарної виборчої системи. Крім того, у Конституції визначені критерії, яким повинні відповідати посадові особи: «Ніхто на жодну посаду (від голови, депутата, старшини і писаря) не може бути обраним, а також допущеним в управу, якщо він не належно себе поводить, був засуджений не менше як три роки тому назад, молодший 20-ти років і не місцевий житель» [3, с. 56]. Таким чином, виборча система повинна реалізувати завдання – обрання найкращих посадовців з огляду на проголошені цінності, хоча чітко не визначено, хто саме має слідувати за відповідністю кандидатів зазначеним критеріям.

М. Драгоманов у програмному документі «Проект оснований устава українського общества «Вольный союз» – «Вільна спілка» 1884 року продовжує традицію українського державотворення, створюючи, по суті, Конституцію. М. Драгоманов проголошує демократичні принципи обрання на державні посади та організації державної влади. Мислитель вважав, що в основі організації державної влади має бути принцип самоуправління та відповідальності. На практиці це означає існування виконавчої влади, що має нести відповідальність перед виборними органами чи зібраннями. Принцип виборності влади повинен функціонувати по всій вертикалі організації державної влади.

«Проект оснований устава...» визначає функціонування загального, рівного, активного та пасивного виборчого права для громадян: «Всі особи, що досягли 21-річного віку, повинні користуватись виборчим правом і правом бути обраними у всі представницькі зібрання та на всі державні посади, повітові та районні; для права бути обраними в обласні зібрання та на посади обласного та державного значення необхідно досягти 25-ти років» [4, с. 68]. Виборча система, за М. Драгомановим, повинна не лише сприяти реалізації принципу географічного представництва, а також станового, щоб врахувати можливі соціополітичні поділи суспільства: «Закони про виборні зібрання в округах повинні бути складені таким чином, щоб обрані мали можливість

представити не лише жителів окремих місцевостей, але й, по можливості, всіх видів занять, а також не лише більшості, але й меншості» [4, с. 68]. Таким чином, мета виборчої системи полягає в забезпеченні представництва різних суспільних груп та інтересів. Зазначимо, що мислитель не називає модель виборчої системи, яку він вважає найбільш ефективною. Вчений одночасно ставить перед виборчою системою завдання забезпечити географічне та станове представництва, що на практиці може означати застосування мажоритарного чи пропорційного принципу. Можливим також є варіант поєднання двох принципів. Наприклад, пропорційна виборча система з регіональними списками здатна найбільш повно реалізувати зазначені цілі.

М. Драгоманов також пише про необхідність існування Союзної Думи, яка мала створюватись Обласними Думами та виконувати їхні безпосередні вказівки на загальнодержавному рівні. Мислитель виходив з того, що виборці тимчасово делегують свою владу парламентарям, з метою представництва інтересів, і тому мають право давати вказівки депутатам: «Виборці повинні мати право складати для своїх виборних накази» [4, с. 68]. Таким чином, «Проект основ устава...» М. Драгоманова закріплював існування виборних представницьких органів на загальнонаціональному рівні, а також на рівні міст і сіл. Зазначимо, що обсяг компетенції цих виборних установ був досить широким: «Сільські сходи, а також повітові, міські, районні та обласні думи повинні мати право видавати по всім справам, що входять до кола їх повноважень, обов'язкові постанови (що не суперечать основним законам і загальним інтересам державного союзу) призначати для задоволення належних до їх компетенції суспільних потреб податки і встановлювати зв'язки з іншими подібними установами в межах держави для задоволення спільних потреб» [4, с. 69]. У ряді положень проекту М. Драгоманов визначає принципи організації влади по вертикалі, а також основи взаємодії між місцевими та загальнодержавними установами: «Подробиці стосовно відносин між названими вище установами, з більш чи менш широким колом дії повинні бути визначені спеціальними уставами. Але необхідно, щоб ці устами можливо більше мали на увазі, щоб установи з менш широким колом компетенції не були під керівництвом установ з більш широким колом компетенції – а щоб кожне мало повну самостійність у своєму окрузі, особливо у справах, що оплачуються власними коштами» [4, с. 69–70].

У програмному документі, створеному членами Української Народної Партії, що має назву «Основний закон «Самостійної України» спілки народу українського», детально визначаються основні засади організації державної влади та принципи функціонування місцевого самоврядування. Автори виходять з принципу розподілу державної влади та зазначають, що законодавча влада є самостійною і незалежною, а її

джерелом є народ. Законодавчий орган має бути утворений двома палатами – Сенатом і Радою Представників. Функція представництва українського народу закріплена одночасно за двома палатами: «Члени обох законодавчих хат представляють увесь нарід український, а не тільки ту громаду або землю, яка їх обрала» [5, с. 78]. Автори не визначають специфічних функцій кожної з палат парламенту. Тому є нез'ясованою відповідь на питання стосовно доцільності існування двох палат парламенту, оскільки вони формуються за одним принципом, і їх існування не переслідує, наприклад, досягнення мети географічного та партійного (станового) представництва. Єдина суттєва відмінність у способі формування палат полягає в тому, що один депутат Сенату обирається не більше, ніж від 12,5 тисяч громадян, а один депутат Ради Представників – не більше, ніж від 25 тисяч громадян. Згідно з «Основним законом...» один і той самий депутат не може одночасно належати до двох палат. Зазначимо, що автори не уточнюють засади надання пасивного виборчого права, а саме, наприклад, чи має право кандидат балотуватись одночасно до двох палат.

Автори «Основного закону...» не визначають принцип розподілу мандатів, що не дає достатніх підстав зробити висновок стосовно типу виборчої системи, яку пропонують. У документі зазначається, що виборча система має за мету забезпечити адміністративно-територіальне (географічне) представництво: «Кожна земля посилає однакове число представників незалежно від кількості своєї людності» [5, с. 79]. Відзначимо, що вибори повинні відбуватись на основі демократичних принципів: «Сенат складається з виборних від кожної землі на підставі загального, потайного, рівного, безпосереднього, прямого голосування в кожній землі» [5, с. 79]. «Основний закон...» встановлює норму представництва: від 25 тисяч громадян обирається не більше одного депутата до ради представників, а від 12500 громадян – не більше одного депутата до Сенату. Документ встановлює обов'язкове голосування для громадян, за певними передбаченими законом виключеннями.

Важливим механізмом реалізації задекларованих демократичних прав і свобод громадян є ефективна організація влади на місцевому рівні, що виявляється в існуванні земських і громадських самоправ. Зазначимо, що земські та громадські самоправи формуються і здійснюють свої повноваження на основі прийнятих ними самими законів, виходячи з таких принципів: «1) Кожна земля має свою земську раду, кожна громада – свою громадську раду; 2) Земські й громадські ради вибирають з-поміж себе управи, які й суть виконавчу власть; 3) Усі урядовці суть виборні; 4) Права й обов'язки земських рад обмежуються тим, що доторкається інтересу земель і громад; 5) Засідання рад є публічні; 6) Президентіві або законодавчим хатам належить ся право перешкодити радам земським або громадським виходити понад свої права й заважувати загальному добру

Всеукраїнської Спілки; 7) Вибори до рад відбуваються через безпосереднє, рівне, потайне загальне голосування; 8) Звіти (отчети) з доходів, видатків та бюджетів оголошуються» [5, с. 81–82].

Таким чином, «Основний закон...» визначає основні принципи організації державної влади на демократичних засадах виборності.

Українська Центральна Рада також проголошувала демократичні принципи формування державної влади, що знайшло вираження в Універсалах. Зазначимо, що Універсали є програмними документами, а тому в них не вказано тип виборчої системи й інші процедурні моменти організації виборчого процесу.

У «I Універсалі Української Центральної Ради до українського народу, на Україні й поза Україною суцього» від 10 червня 1917 р. зазначається, що виборчі практики вкорінилися у суспільне життя, свідченням чого є обрання самої Центральної Ради: «Найкращі сини твої, виборні люди від сел, від фабрик, від солдатських казарм, од усіх громад і товариств українських вибрали нас, Українську Центральну Раду, й наказали нам стояти й боротись за ті права та вольности» [6, с. 93].

У «II Універсалі Української Центральної Ради» від 3 липня 1917 р. також згадується про важливий елемент народовладдя, а саме звернення до Установчих Зборів: «Змагаючи до автономного устрою України, Центральна Українська Рада в порозумінню з національними меншостями України приготувлятиме проекти законів про автономний лад України для предложення їх на затвердження Установчим Збором» [7, с. 97].

У «III Універсалі Української Центральної Ради» від 7 (20) листопада 1917 р. Центральна Рада, не зважаючи на складну політичну ситуацію, не відступає від демократичних традицій і проголошує день виборів до Українських Установчих Зборів: «Днем виборів до Українських Установчих зборів призначено 27 грудня 1917 (9 січня н. ст. 1918) року, а днем скликання їх – 9 (22 н. ст.) січня 1918 року» [8, с. 100].

У «IV Універсалі Української Центральної Ради» від 9 (22) січня 1918 р. Центральна Рада проголошує Українську Народну Республіку самостійною та суверенною державою, а також пояснює ситуацію, чому не вдалось вчасно провести вибори до Українських Установчих Зборів. У цьому Універсалі Центральна Рада проголошує український народ єдиним джерелом влади в державі, а також не відступає від ідеї зібрати Українські Установчі Збори та провести вибори в народні ради, коли політична ситуація стабілізується: «Коли наші вояки вернуться додому, народні ради – громадські й повітові й городські думи мають бути перевибрані в часі, який буде установлений, щоб і вони мали в них голос. Міжтим, щоб встановити таку власть, до якої б мали довір'я й яка спиралася б на всі революційно-демократичні верстви народа, має Правительство додати до помочи місцевим самоврядуванням ради робітничо-селянських і солдатських депутатів, вибраних із місцевих людей» [9, с. 103].

Таким чином, Універсали Української Центральної Ради декларують демократичні принципи організації державної влади, що знайшло своє детальне вираження у «Конституції Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вольности УНР)».

«Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вольности УНР)» від 29 квітня 1918 р. проголошує народ джерелом влади. У Конституції встановлено існування парламентської республіки, а законодавчим органом є Всенародні Збори: «Верховним органом УНР являються Всенародні Збори, які безпосередньо здійснюють вищу законодавчу власть в УНР і формують вищі органи виконавчої і судової влади в УНР» [10, с. 107].

Важливим є те, що у Конституції закріплений тип виборчої системи та демократичні принципи виборчого права: «Всенародні Збори вибираються загальним, рівним, безпосереднім, тайним і пропорціональним голосуванням всіх, хто користується громадянськими і політичними правами на Україні і в них судово не обмежений» [10, с. 107]. Відзначимо, що з метою забезпечення принципу рівності кожного голосу у Конституції існує таке положення: «Вибори мають бути впорядковані так, щоб один депутат припадав приблизно на сто тисяч людности і щоб при виборах ніхто не мав другого голосу» [10, с. 107]. Згідно з Конституцією Парламент УНР має переобиратись кожні три роки, а сесія повинна збиратись не менше, ніж два рази на рік. Також народ має право ініціювати роспуск Всенародних Зборів, зібравши три мільйони підписів і подавши їх до Суду.

Таким чином, у «Конституції Української Народної Республіки...» закріплено припорційний тип виборчої системи.

У період існування Директорії УНР був продовжений курс на побудову демократичного суспільства, свідченням чому є положення з «Основного державного закону Української Народної Республіки»: «Українська Держава є самостійною та незалежною державою з демократично-республіканським, на основах парламентаризму, устроєм і має назву: Українська Народна Республіка» [11, с. 128]. Конституція закріплює демократичні принципи проведення виборів і тип виборчої системи: «Державна Рада є однопалатним тілом, що вибирається на підставі загального, як для чоловіків, так і для жінок, рівного, безпосереднього, таємного права голосування, з додержанням принципу пропорційности» [11, с. 128]. Зазначимо, що в Конституції закріплено положення, що обраний депутат є представником усього українського народу, а не якоїсь території чи місцевості. Тому Конституція забороняє виборцям давати будь-які накази чи інструкції депутатам після їх обрання та вимагати їх виконання.

Контрольні запитання

1. Порівняйте конституційний проект П. Орлика і Г. Андрузького в аспекті виборів.
2. Які політичні завдання повинна розв'язувати виборча система згідно з працею М. Драгоманова «Проект оснований устава...»?
3. Визначіть головні механізми реалізації принципу представництва, які висвітлено в роботі «Основний закон «Самостійної України».
4. Порівняйте теоретичний внесок у політичну думку України в аспекті виборчої проблематики Універсалів Української Центральної Ради та «Конституції Української Народної Республіки...».

Теми рефератів

1. Конституційний проект Г. Андрузького як пам'ятка історії українського державотворення.
2. «Основний закон «Самостійної України» як історична ланка в традиції розбудови українських демократичних інститутів.
3. «Проект оснований устава...» М. Драгоманова: історичне значення та актуальність ідей в сучасній Україні.
4. Конституційний процес на теренах України в XIX – на початку XX ст.

Використана і рекомендована література

1. Пакти й конституції законів та вольностей війська запорозького (Конституція Пилипа Орлика 5 квітня 1711 р.) / Пилип Орлик // Історія української Конституції / упоряд. А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К. : Знання, 1993. – С. 25–37.
2. Кирило-Мефодіївське товариство: у 3 т. / за ред. М. І. Бутич. – К. : Наук. думка, 1990. – Т. 2. – 1990. – 692 с.
3. Начерки Конституції Республіки Георгія Андрузького / Г. Андрузький // Історія української Конституції / упоряд. А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К. : Знання, 1993. – С. 54–64.
4. Проект оснований устава украинского общества «Вольный союзъ» – «Вільна спілка» 1884 р. / М. Драгоманов // Історія української Конституції / А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К. : Знання, 1997. – С. 65–74.
5. Основний закон «Самостійної України» спілки народу українського» / Проект, утворений групою членів Української Народної

Партії // Історія української Конституції / упоряд. А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К. : Знання, 1997. – С. 75–84.

6. I Універсал Української Центральної Ради до українського народу, на Україні й поза Україною суцього, 10 червня 1917 р. / УЦР // Історія української Конституції / упоряд. А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К. : Право, 1997. – С. 93–95.

7. II Універсал Української Центральної Ради, 3 липня 1917 р. / УЦР // Історія української Конституції / упоряд. А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К. : Право, 1997. – С. 96–97.

8. III Універсал Української Центральної Ради, 7 (20) листопада 1917 р. / УЦР // Історія української Конституції / упоряд. А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К. : Право, 1997. – С. 98–100.

9. IV Універсал Української Центральної Ради, 9 (22) січня 1918 р. / УЦР // Історія української Конституції / упоряд. А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К. : Право, 1997. – С. 101–104.

10. Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вольности УНР) : 29 квітня 1918 р. // Історія української Конституції / упоряд. А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К. : Право, 1997. – С. 105–112.

11. Основний державний закон Української Народної Республіки / УНР // Історія української Конституції / упоряд. А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К. : Знання, 1997. – С. 128–160.

12. Салтовський, О. І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку ХХ сторіччя) / О. І. Салтовський. - К. : Видавець Парапан, 2002. - 396 с.

2. ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ

Тема 1. Основні підходи до виокремлення критеріїв ефективності виборчих систем

Проблема дослідження ефективності виборчих систем розкривається через визначення переваг і недоліків різних типів виборчих систем. Зазначимо, що існує певна складність при визначенні самого поняття «ефективність». Наприклад, політологічний словник визначає «ефективність» через результативність [1, с. 264]. Оскільки поняття і критерій «результативність» передбачає процес оцінювання та існування суб'єкта, який оцінює, звідси впливає відносність «ефективності». Т. Кіс зазначає з цього приводу: «Тож найкращою для даного суспільства є та виборча система, що якомога повніше відповідає вимогам цього суспільства. При цьому визначення головних вимог і характерних для даного суспільства стандартів також становить проблему» [2, с. 25].

Заслуговує на увагу думка, що оцінку ефективності виборчої системи переважно дають заангажовані політичні актори, які є заздалегідь зацікавленими у певних результатах і політичних наслідках: «Сама оцінка є складним процесом, оскільки, з одного боку, визначення наслідків застосування тієї або іншої системи не є однозначним з точки зору основних політичних акторів» [3, с. 58]. При цьому чи повинна ефективність виборчих систем визначатись лише думкою зацікавлених політичних гравців?

У політичній науці є критерії для визначення ефективності виборчих систем, базовими з яких є критерій забезпечення представництва та рівня пропорційності / диспропорційності. Відповідно, оцінювання забезпечення представництва передбачає аналіз результатів виборів з точки зору відповідності депутатського корпусу основним, існуючим у суспільстві соціальним та соціополітичним поділам. Оцінка рівня пропорційності стосується аналізу відповідності відсотку голосів виборців кількості мандатів, які отримала політична партія або виборчий блок. Зазначимо, що у цьому відношенні всі без винятку виборчі системи призводять до деформації результатів виборів. Тому питання полягає у прийнятному ступені спотворення цих результатів для кожної окремої країни.

У спеціальному дослідженні, проведеному на замовлення Британського Парламенту у 1992 році, розглядалась проблема ефективності виборчих систем. Дослідники зробили висновок, що виборча система повинна відповідати двом основним критеріям - це:

1) доцільність: означає можливість передбачити і досягти бажаних результатів;

2) дотримання процедури: вимагає, щоб виборча система була зрозумілою для широких кіл виборців і визнавалась ними справедливою [4, с. 55].

Зазначимо, що ефективність різних типів виборчих систем доцільно визначати за допомогою різних критеріїв, залежно від міри відповідності результату очікуваній меті запровадження тієї чи іншої системи. Т. Кіс вважає, що комплексний аналіз політичних наслідків застосування різних типів виборчих систем вимагає виокремити такі критерії їх ефективності:

1) стабільність політичної системи;

2) кількість партій;

3) сутність партій, що розкривається через рівень партійної єдності та дисципліни, а також партійні альянси та інші методи співпраці партій;

4) зв'язок між депутатом і виборцями;

5) стратегія виборчих кампаній;

6) політичний кадровий добір [2, с. 27].

В економічній теорії ефективність переважно визначають виходячи з аналізу «витрат-вигід». Цю методику не можна в повному обсязі застосовувати до аналізу наслідків діяльності суспільних інститутів,

оскільки вони кінцевою мірою орієнтуються на утвердження принципу справедливості в державі: «Публічні ж організації, за рідкісним винятком, не мають фінансових результатів у тому сенсі, як приватні; головні фінансові результати в публічному секторі – це звіт про витрату бюджетних коштів. Тому для публічних організацій кінцевий результат має не фінансовий, а соціальний характер, що значно ускладнює критерій його оцінки» [5, с. 57].

Вважаємо вдалим застосування методу експертного опитування для визначення ефективності виборчих систем. Наприклад, Т. Дешко запропонувала українським політологам з експертного середовища – В. Фесенку, М. Погребінському, А. Єрмолаєву, Д. Видріну, В. Карасьову - відповісти на два питання з метою «дослідження потреб українського суспільства, на які певною мірою може вплинути виборча система і таким чином визначення завдань, які повинні стояти перед виборчою системою» [6, с. 123]. Питання були такі: 1. Яка парламентська виборча система є оптимальною для України на даному етапі розвитку? 2. Які проблеми політичного життя країни така система допомагає вирішити?

Т. Дешко отримала такі відповіді: «Стосовно оптимальної моделі виборчої системи М. Погребінський зазначив, що не може бути оптимальної виборчої системи для країни на всі часи і варто говорити лише про «оптимальну» для наступних виборів і лише під конкретний шлях розвитку. Решта експертів відповіли, що оптимальною моделлю для України на сучасному етапі є пропорційна виборча система. При цьому В. Фесенко запропонував обирати половину депутатів по закритих виборчих списках у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі, а другу половину – у 27 багатомандатних територіальних округах за відкритими списками, із виборчим бар'єром 3 % для партій і 7 % – для виборчих блоків. Д. Видрін запропонував підвищити електоральний бар'єр до 5–7 %. А. Єрмолаєв віддав перевагу пропорційній системі із регіональними багатомандатними округами» [6, с. 123].

Досліджуючи специфіку функціонування української політичної системи, Т. Дешко виокремила потреби «українського політичного контексту» і сформулювала відповідні завдання перед виборчою системою [6, с. 124]. Дослідник вважає, що виборча система повинна забезпечувати представництво, сприяти узгодженню регіональних інтересів і уникненню домінування поляризованих концепцій.

Дослідники І. Кресіна і О. Ярош вважають, що в умовах демократії виборча система повинна максимально реалізувати функцію представництва, тобто в парламенті мають бути чоловіки, жінки, молодь, представники різних релігійних конфесій та етнонаціональних груп. Повнота реалізації функції представництва забезпечує стабільність політичної системи, що є одним з важливих критеріїв для визначення

ефективності виборчої системи. Крім того, з-поміж критеріїв визначення ефективності виборчої системи виокремлюють такі:

- 1) представницький парламент;
- 2) доступність виборчої процедури;
- 3) засоби розв'язання конфліктів у суспільстві;
- 4) стабільний і ефективний уряд;
- 5) нормальне функціонування парламентської опозиції;
- 6) фінансове й організаційне забезпечення [7, с. 45].

Г. Малкіна також вважає, що забезпечення справедливого представництва є одним із важливих критеріїв для визначення ефективності виборчої системи. Дослідниця виокремлює такі критерії:

1. Чи сприяє система встановленню працездатного уряду?
2. Чи поважаються належним чином права меншин?
3. Чи несуть відповідальність обрані депутати перед своїми виборцями [8, с. 42]?

Зазначимо, що ефективність виборчої системи залежить від цілого комплексу її елементів, їх взаємодії, яка має бути спрямована на досягнення єдиного результату. В. Гончарук пише, що дотримання принципу ієрархічної побудови виборчої системи є необхідною умовою її ефективності, рівень якої також залежить від цілісності виборчого механізму: «Цілісність виборчої системи означає, що її не можна зводити лише до суми певних елементів, бо будь-яка система передбачає певні стійкі зв'язки між елементами. Розташування елементів залежить від їх місця та ролі в системі. Ієрархічність передбачає певну впорядкованість елементів менш важливих більш важливими, нижчих–вищим» [9, с. 65]. В практичній площині це означає, що виборчі системи, які використовують для формування органів державної влади на різних рівнях, повинні бути створені на спільних принципах.

Складність визначення ефективності певної системи полягає у тому, що наслідок від запровадження певної інновації не завжди точно відображає вплив самої інновації, оскільки завжди мають місце постійні впливи інших систем і складно обрати єдиний критерій (чи декілька критеріїв) визначення ефективності, що будуть задовільняти задекларованим цілям запровадження інновацій.

Зазначимо, що критерії ефективності різних типів виборчих систем є відмінними з огляду на різні цілі систем. Але неодмінно має існувати сталий перелік критеріїв, що є основою для порівняння різних варіантів виборчих систем, оскільки вони стосуються однієї сфери – виборів до парламенту. Таким чином, включення нових критеріїв для визначення ефективності має співвідноситись з новими завданнями, що сформульовані перед виборчою системою. Крім того, критерії ефективності можна ранжувати відповідно до першочерговості досягнення певних цілей.

Г. Саймон у роботі «Адміністративна поведінка» досліджує проблему застосування поняття «ефективність», а також її визначення та оцінювання в некомерційних організаціях. Дослідник звертає увагу, що в некомерційних організаціях, до яких належить держава з огляду на її соціальне призначення та систему її інститутів, визначення ефективності вимагає використання інших критеріїв оцінювання, ніж у комерційних: «Критерій ефективності найлегше зрозуміти у його відношенні до комерційних організацій, метою яких, як правило, є одержання прибутку. У таких організаціях критерій ефективності передбачає вибір з усіх доступних індивідуальних альтернатив тієї, котра забезпечить його організації найбільший чистий прибуток» [10, с. 252].

Д. Квінтал у роботі «Теорія виборчих систем» зробив спробу обґрунтувати спосіб обрання певного типу виборчої системи, використовуючи економічну модель «витрат і переваг». Дослідник запропонував тезу, що шляхом систематичного аналізу наслідків «законодавчих витрат» у пропорції місця / голоси і «логічних витрат», таких, як витрати на процес прийняття рішень, витрати на вплив на виборців та на взаємодію з іншими партіями, є можливим передбачити виборчу систему, яку обирають законодавці [11, с. 51].

Р. Кліма та Ж. Ходж у роботі «Математика виборів» досліджують проблему конструювання ефективних виборчих механізмів. Автори вважають, що одним з основних критеріїв ефективності виборчої системи є її справедливість для громадян у широкому значенні слова. Тому, щоб визначити справедливість виборчої системи, потрібно виокремити бажані властивості, якими, на нашу думку, має володіти система, а потім перевірити, наскільки вона в реальності ними володіє. З-поміж таких бажаних характеристик дослідники виокремлюють такі: 1) анонімність, 2) нейтральність і 3) монотонність [12, с. 21].

Р. Кліма і Ж. Ходж називають систему анонімною у випадку, якщо всі виборці є рівними: «Це означає, якщо будь-які два виборці обмінюються бюлетенями, то результат виборів не зміниться» [12, с. 18]. Виборча система є нейтральною у випадку, якщо відносно неї два кандидати є рівними: «Це означає, якщо кожен виборець змінить свій вибір на користь іншого кандидата, то результат виборів також відповідно зміниться – кандидат, який отримав перемогу програє, а кандидат, який програв – виграє (а у випадку рівного розподілу голосів, зміна вибору кожного виборця жодним чином не вплине на загальний підсумок голосування)» [12, с. 18]. Остання характеристика виборчої системи, що впливає на її ефективність, – це монотонність. Автори дослідження називають систему монотонною у випадку, якщо кандидат-переможець не зможе програти, отримавши додаткові голоси (і не втративши ті, що вже є), а кандидат, який програв, не зможе здобути перемогу, втративши голоси (і не отримавши нові). Р. Кліма і Ж. Ходж, на основі аналізу характеристик

основних типів виборчих систем, роблять висновок, що виборчі системи, в основі розподілу мандатів яких лежить правило більшості, повністю відповідають трьом вимогам ефективності.

Виникає питання, чи це єдиний тип виборчих систем, що повністю задовільняє бажаним параметрам. Дослідники цитують статтю математика К. Мея, опубліковану у 1952 році, в якій викладені положення, що згодом отримали назву теореми Мея: «У випадку виборів, у яких приймають участь два кандидати і непарна кількість виборців, правило більшості – єдина виборча система, яка є одночасно анонімною, нейтральною та монотонною і не допускає можливості рівного розподілу голосів виборців» [12, с. 21]. Доводячи теорему Мея, дослідники вводять поняття «виборча система з квотою». Переможцем за цієї системи є кандидат, який здобуде заздалегідь визначену кількість голосів. У цьому випадку, якщо на виборах з двома кандидатами застосовується система з квотою, то може трапитись ситуація, коли буде два переможці (кожен здобув відповідну кількість голосів) чи два переможені (жоден не здобув потрібної кількості голосів). У цьому випадку необхідною є додаткова процедура визначення переможця. Р. Кліма і Ж. Ходж для вирішення цієї проблеми звертаються до теореми Мея, згідно з якою, якщо число виборців непарне, а рівний розподіл голосів між кандидатами неможливий, то звідси випливає, що система не лише має бути системою з квотою, а й повинна збігатись з правилом більшості. Таким чином, автори дослідження, використовуючи теорему Мея, обґрунтовують критерії ефективності для мажоритарного типу виборчих систем.

Р. Кліма і Ж. Ходж, намагаючись виокремити критерії ефективності для інших типів виборчих систем, щоб знайти найбільш чесну виборчу систему, звертаються до досліджень математика К. Ерроу. К. Ерроу підсумував свої інтелектуальні пошуки в напрямку віднаходження критеріїв для визначення ефективності виборчих систем таким чином: «Я почав з деяких прикладів. Мені вже було відомо, що з ними пов'язані певні проблеми. Наступним розумним кроком було записати умови, що дозволяють виключити проблемні системи з поля розгляду. Потім я будував інший приклад, інший метод, котрий, здавалось би, вирішував цю проблему, але з ним також було не все гаразд. Мені доводилось встановлювати ще один критерій. Я виявляв, що мені важко було задовольнити ці всі критерії, які мені здавались бажаними: після того, як я сформулював три або чотири умови, я продовжував експериментувати. Що за халепа! Щоб я не чинив, я не міг віднайти систему, яка б задовольняла всім умовам» [12, с. 78]. К. Ерроу вирішив цю проблему таким чином: «Я присвятив цьому декілька днів і почав схилитись до ідеї, що, можливо, ...і не існує метода, який задовольняє всім умовам, що видавались мені розумними і доцільними. Тоді я приступив до обґрунтування цього твердження» [12, с. 78]. Підсумуємо: результатом

інтелектуальних зусиль К. Ерроу було формулювання ним «теореми про неможливість», за доведення якої дослідник отримав Нобелівську премію в галузі економіки.

К. Ерроу розпочав своє дослідження з визначення поняття «виборча система»: «це правило, згідно якому кожному можливому набору індивідуальних списків уподобань ставиться у відповідність суспільний порядок уподобань» [13, с. 78]. Дослідник розглядав виборчу систему як функцію, у якій списки уподобань виборців за підсумками голосування знаходять вираження в упорядкованому списку обраних представників, що певною мірою відображає волю всіх виборців. Не зважаючи на об'єктивну неможливість сформулювати вичерпний перелік критеріїв ефективності виборчої системи, К. Ерроу використовує метод синтезу та висуває вимоги, що задовольняють поняття «ефективність виборчої системи»:

1. *Універсальність* як характеристика виборчої системи. Це означає, що виборча система не повинна створювати жодних умов, крім транзитивності, за яких виборці можуть висловити свої уподобання. Наприклад, виборча система не повинна давати підстав для висновку, що списки переваг одних виборців більш прийнятні, ніж переваги інших виборців: «Кожен можливий набір бюлетенів з транзитивними перевагами повинен вести до транзитивного суспільного порядку переваг» [12, с. 81].

2. *Монотонність*, що означає неможливість для кандидата, який перемагає, отримуючи додаткові голоси виборців, перетворитись на кандидата, який програє, або, навпаки, для кандидата, який програє, стати кандидатом, який перемагає, втрачаючи і не отримуючи інших голосів [14, с. 4].

3. *Незалежність виборчої системи* від впливу сторонніх альтернатив. Це означає, що виборча система має відображати волю громадян як головних суб'єктів виборчого процесу і бути максимально закритою до сприйняття посилів від інститутів, що входять у систему державного управління, щоб не підмінити свої основні функції і завдання цілями інших систем.

4. *Повноправність громадян*. Це означає, що виборча система не повинна бути нав'язана ззовні суспільству, а має максимально збігатись з очікуваннями громадян. Цей критерій має співвідноситись з уявленнями суспільства про справедливі процедури підведення підсумків голосування: наприклад, переможцем не може бути кандидат А, якщо він здобув голосів менше, ніж кандидат В.

5. *Відсутність тиску на виборців*. Так чи інакше, але будь-яка виборча система створює рамки, в межах яких голосують виборці. Зазначимо, що виборча система може розширювати свободу вибору громадян, або змушувати їх до стратегічного голосування. Стратегічне голосування є виявом маніпулятивного впливу виборчої системи на свідомість виборців, оскільки останні голосують не за кандидата, якому

симпатизують, а за кандидата, який, імовірно, має більше шансів бути обраним. У цьому відношенні, ефективність виборчої системи полягає в створенні умов, що розширюють свободу вибору громадян і зменшують тиск на них.

У підсумку, виборча система спрямована на обрання кращих представників, керівників, ефективного представницького органу та ін. Тому одним з критеріїв ефективності виборчої системи є формування ефективного парламенту. Складно стверджувати, що економічний показник не використовується для визначення ефективності роботи державних інститутів, наприклад, парламенту, але цей критерій не є головним, а є лише одним з рівнозначних. Ефективна законотворча робота парламенту спрямована на стимулювання зростання економічного добробуту держави та громадян, а тому результати роботи парламенту виявляються поза межами самого парламенту, а в різних сферах життя країни. Парламент, як представницький орган усієї нації, у своїй роботі орієнтується на досягнення суспільного консенсусу, і тому економічний фактор не може слугувати єдиним і вичерпним знаменником для оцінки ефективності його роботи. З цього приводу Г. Саймон зазначив: «Простота критерію ефективності у комерційних організаціях значною мірою пояснюється тим фактом, що гроші забезпечують «стійкий знаменник» для вимірювання результатів та доходів і дозволяють безпосередньо їх порівнювати» [10, с. 253]. Тому робота парламенту має бути спрямована на те, щоб збільшення сукупного доходу держави узгоджувались з реалізацією соціальної функції. Оскільки закони впливають на всі сфери суспільного життя, необхідно застосовувати збалансований підхід для оцінки ефективності роботи парламенту: «Я просто хотів підкреслити, що критерій ефективності не можна застосовувати до рішень урядових агентств, не враховуючи наслідків, які може мати діяльність цих агентств з погляду економіки в цілому. Мовою економістів це означає, що проблема ефективності у державних агентствах має розглядатися з погляду загальної, а не часткової рівноваги» [10, с. 254].

Ефективність парламенту виявляється у комплексному аналізі наслідків його роботи. Оцінку роботи парламенту необхідно проводити, виходячи з завдань, що визначені перед цим державним інститутом законодавством певної країни. Звернемо увагу, що складність такої оцінки полягає в тому, що наслідки рішень вищого законодавчого органу країни впливають на всі сфери життя держави. Внаслідок поєднання результатів застосування попередньої законодавчої бази з новою, об'єктивно складно робити висновки щодо визначального чи домінуючого, а відповідно позитивного чи негативного впливу тих чи інших рішень парламенту на регулювання суспільних відносин. Крім того, оскільки суспільство не є однорідним, наслідки дії певних рішень парламенту знаходять різну оцінку з боку існуючих у суспільстві різних груп.

Визначення ефективності роботи парламенту, безумовно, є темою окремого дослідження. Проте, у нашому випадку потрібно наголосити на існуванні зв'язку між виборчою системою та інтегративним показником якості роботи парламенту. Для визначення ефективності роботи парламенту необхідно виокремити критерії оцінювання, які не лише враховують економічний показник, а й беруть до уваги досягнення соціально значущих цілей. Ефективність роботи парламенту полягає в досягненні поставлених перед ним цілей, які сформульовані на рівні законодавства країни та є вираженням соціально-значущих цінностей. Тому базовим критерієм для оцінки ефективності роботи парламенту є стимулювання якісної роботи інших інститутів, шляхом прийняття відповідних законодавчих рішень, з метою реалізації соціально-значущих цінностей. Цінності мають бути результатом суспільного консенсусу. Цінності не повинні бути взаємовиключними, оскільки, в цьому випадку, досягнення однієї цілі буде виключати чи зменшувати ймовірність успішної реалізації іншої, а значить, зникне єдиний знаменник для оцінки ефективності роботи парламенту. З цього приводу Г. Саймон пише: «Найважливішою проблемою, що заважає прийняттю рішення, є пошук «спільного знаменника» між двома цінностями, низькими витратами і максимальним результатом» [10, с. 257].

Зазначимо, що наслідком ефективної роботи парламенту є результати роботи інших державних і недержавних інститутів, на які впливають його рішення. Крім того, позитивні рішення парламенту не завжди будуть мати своїм наслідком негайні позитивні підсумки роботи інших інститутів. Тобто, виявлення ефективності може бути відтерміноване у часі. Підсумуємо: оцінка ефективності роботи парламенту існує як комплексна оцінка суспільством роботи інших державних і недержавних інститутів. Звідси випливає, що ефективність виборчої системи залежить від цілого ряду чинників, що виходять за межі впливу самої виборчої системи і навіть парламенту. Крім того, можуть існувати підстави стверджувати, що певний результат є наслідком дії інших факторів.

Парламент будь-якої країни змушений шукати консенсус з приводу суперечливих цінностей, а тому депутатам і фракціям доводиться проводити їх ранжування з точки зору досягнення соціально-значущих цілей. Ранжування цінностей парламентом є об'єктивно зумовленим процесом, що спрямований на вибір найкращих варіантів задоволення суспільно-значущих результатів. Зазначимо, що виборці дають остаточну оцінку правильності ранжування цінностей парламентом і досягнення відповідних цілей іншими інститутами, віддаючи свої голоси на наступних виборах за певні політичні сили чи окремих депутатів або позбавляючи мандатів інших. У такому випадку складність визначення ефективності роботи парламенту виявляється в тому, що результат певного законодавчого рішення порівнюється з потенційно можливим результатом

відхиленого (незадіяного) альтернативного (чи альтернативних) рішень. Якщо ми маємо емпіричні свідчення міри ефективності чи неефективності задіяного рішення, то про альтернативні варіанти можемо робити судження лише гіпотетично чи на основі досвіду, здобутого за інших умов місця і часу. Зазначимо, що визначення ефективності роботи парламенту вимагає застосування лише тих критеріїв вимірювання ефективності, які можна об'єктивно виокремити виходячи з цінностей, що були сформульовані у вигляді цілей діяльності, у тому числі на рівні законодавства. Оскільки функція представництва є однією з головних функцій парламенту, а тип виборчої системи визначає модель представництва, то ефективність роботи кадрового складу парламенту виявляється у здатності реалізувати ту чи іншу модель представництва.

Контрольні запитання

1. Назвіть критерії для визначення ефективності виборчих систем.
2. У чому полягає відмінність у визначенні ефективності в комерційних і некомерційних організаціях згідно з Г. Саймоном?
3. Яким чином виборча система може впливати на майбутню роботу парламенту?
4. Розкрийте погляди К. Ерроу щодо ефективності виборчих систем.

Теми рефератів

1. Ефективність парламентської виборчої системи сучасної України.
2. Виборча система як механізм досягнення суспільної рівноваги.
3. Ефективність виборчих систем на виборах до місцевих органів влади.
4. Дослідження проблеми ефективності у політичній науці: історія та методологія.

Використана та рекомендована література

1. Політологічний словник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / за ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. – К. : МАУП, 2005. – 792 с.
2. Кіс, Т. Виборчі системи та їхні політичні наслідки / Т. Кіс // Нова політика. – 1996. – № 2. – С. 23–30.
3. Романюк, А. Оцінка пропорційності виборчих систем країн Західної Європи та України: порівняльний аспект / А. Романюк // Вісник Центральної Виборчої Комісії. – 2007. – № 2 (8). – С. 58–63.
4. Рейнольдс, Е. Посібник з розробки виборчих систем / Е. Рейнольдс, Б. Рейнлі. – К. : Нора-друк, 2002. – 168 с.

5. Дзюндзюк, В. Б. Ефективність діяльності публічних організацій / В. Б. Дзюндзюк. – Х. : Вид-во ХарПІ УАДУ «Магістр», 2003. – 236 с.
6. Дешко, Т. В. Взаємозалежність між виборчою системою та партійною структуризацією суспільства (на прикладі посткомуністичних країн та України) : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Дешко Тетяна Валеріївна. – К., 2007. – 187 с.
7. Кресіна, І. Реформування виборчої системи України : гендерні аспекти / І. Кресіна, О. Ярош // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2007. – № 2 (8). – С. 45–52.
8. Малкіна, Г. М. Взаємодія виборчої і партійної систем : світовий досвід та проблеми України : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Малкіна Ганна Миколаївна. – К., 2004. – 184 с.
9. Гончарук, В. П. Особливості трансформації виборчої системи сучасної України : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Гончарук Валерій Петрович. – К., 2001. – 185 с.
10. Саймон, Г. А. Адміністративна поведінка : дослідження процесів прийняття рішень в організаціях, що виконують адміністративні функції / Г. А. Саймон. – К. : АртЕк, 2001. – 392 с.
11. Taagepera, R. Seats and votes. The effects and determinants of electoral Systems / R. Taagepera, M. Shugart. – New Haven ; London : Yale University Press, 1989. – 292 p.
12. Клима, Р. Э. Математика выборов / Р. Э. Клима, Ж. К. Ходж. – М. : МЦНМО, 2007. – 224 с.
13. Зульцбах, В. Основы образования политических партий / В. Зульцбах. – М. : Изд-во «Европа», 2006. – 312 с.
14. Hodge, J. K. The mathematics of voting and elections : a hands-on approach / J. K. Hodge, R. E. Klima ; American Mathematical Society. – [New York?] : AMS, 2005. – 226 p.

Тема 2. Виборчі права громадян і демократичні принципи виборів

Реалізація демократичних принципів вимагає від держави не лише проголошувати загальні та політичні права людини, а й створювати механізми їх реалізації та захисту. Демократичні принципи проведення виборів закріплені в міжнародно-правових документах:

- 1) Загальній декларації прав людини, затвердженій Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р.;
- 2) Міжнародному пакті про громадянські й політичні права, що прийнятий 16 грудня 1966 р.;
- 3) Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації по відношенню до жінок від 18 грудня 1979 р.;

4) Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 25 грудня 1965 р.

Звідси слідує, що одним з критеріїв визначення ефективності виборчої системи є її здатність сприяти реалізації політичних прав громадян. Ця здатність, у свою чергу, вимірюється шляхом аналізу реалізації стандартів демократичного виборчого права: 1) загальності, 2) безпосередності, 3) конфіденційності, 4) свободи та 5) рівності виборів і голосування.

О. Тодика виокремлює такі виборчі стандарти:

- 1) загальне, рівне, пряме виборче право при таємному голосуванні;
- 2) допустимість встановлення демократичних обмежень на реалізацію активного і пасивного виборчого права;
- 3) розгляд волевиявлення виборця як його громадянського права, а в деяких випадках, і як громадянського обов'язку;
- 4) забезпечення пропорційного представництва інтересів різних соціальних прошарків;
- 5) рівність шансів і змагальність кандидатів на всіх етапах виборчої кампанії;
- 6) створення умов для обміркованого вибору між альтернативними кандидатами;
- 7) юридичну відповідальність будь-якого суб'єкта виборчого процесу за порушення законодавства про вибори;
- 8) незалежність від владних структур процесу формування виборчих комісій, відкритість і підконтрольність їх діяльності на всіх етапах представництва суспільно-політичних формувань [1, с. 106].

Дослідник зазначає, що міжнародні виборчі стандарти, які є орієнтиром для проведення виборів у країнах СНД та у порушенні яких часто звинувачують країни СНД, на жаль, не втілені в конкретному міжнародно-правовому документі. О. Тодика пропонує на рівні Парламентської Асамблеї Ради Європи прийняти єдиний документ демократичних виборчих стандартів – «Конвенцію про єдині виборчі стандарти» [1, с. 112].

Тому одним з критеріїв ефективності виборчої системи є відповідність її норм і практики їх реалізації принципам демократичного виборчого права. Наприклад, стаття 3 Протоколу № 1 Конвенції про захист прав і основних свобод людини закріплює обов'язок держави-учасниці обирати свої законодавчі органи з розумною періодичністю шляхом вільних і таємних виборів [2, с. 4].

Проаналізуємо основні демократичні принципи виборчого права як критерії визначення ефективності виборчої системи:

1. «Загальність» проведення виборів означає, що у голосуванні приймають участь громадяни незалежно від політичних поглядів, раси, релігії, національності, мови та статі. Активне і пасивне виборче право

надається кожному громадянину, що досяг повнолітнього віку. Надання права обиратись може варіюватись залежно від віку у різних країнах. Норми законодавства повинні чітко визначати умови, за яких надання активного і пасивного виборчого права обмежується. Принцип «загальності» також означає, що кожен громадянин має однакові можливості скористатись своїм виборчим правом, що впливає з рівності усіх перед законом.

2. «Безпосереднє волевиявлення» означає, що виборець самостійно обирає представників, не делегуючи своє право голосу та не обираючи проміжну ланку.

3. Принцип «конфіденційності» гарантує таємне волевиявлення. Зазначимо, що цей принцип не сприймався безапеляційно протягом історії розвитку виборчого права. В історії політичної думки мало місце уявлення, що публічне волевиявлення стимулює виборців до більш відповідальних вчинків, а також створює ситуацію взаємної відповідальності між представниками та громадянами. Цей принцип закріплює процедуру таємного волевиявлення не лише як право, а і як обов'язок виборця, щоб, наприклад, усунути практику «сімейного голосування».

4. «Свобода» виборів означає, що виборець має право самостійно визначати власні політичні симпатії та робити відповідний вибір. У сучасних умовах розвитку інформаційних технологій поняття «свобода виборів» зазнає певних змін. Держава гарантує громадянам можливість зробити вільний вибір, без прихованого впливу суб'єктів електорального процесу на свідомість виборців.

5. «Рівність» виборчого права означає, що кожен громадянин володіє однакою кількістю голосів, і його голос має однаково рівний вплив на визначення результатів виборів. Цей принцип гарантує, що не можна, наприклад, оцінювати вагомість голосів громадян з погляду їх внеску у суспільне життя держави чи виходячи з інших міркувань. За допомогою існування різних елементів у виборчій системі є можливим досягнення ситуації, коли кандидатів обирають від рівної кількості виборців. Принцип рівності виборчого права реалізований у багатьох процедурних моментах, одним з яких є організація виборчих округів. У цьому випадку принцип рівності гарантує однаковий розподіл представницьких мандатів між виборчими округами, враховуючи такі умови: а) чисельність зареєстрованих виборців; б) «... і, можливо, чисельність фактично голосуючих виборців» [3, с. 7]. Венеціанська комісія пропонує враховувати також географічний критерій, межі адміністративного поділу та, за необхідності, історичні кордони. Крім того, рекомендується уточнювати межі виборчих округів один раз на десять років з метою досягнення рівної чисельності виборців, а також, якщо, наприклад, нерівність виборчих округів створюється спеціально з метою захисту політичних прав компактно проживаючої меншини. Зазначимо, що принцип рівності

виборчого права реалізується різною мірою та за допомогою різних механізмів у різних типах виборчих систем.

Принцип «рівності» також виявляється у забезпеченні однакових можливостей для реалізації пасивного виборчого права для всіх учасників виборчих перегонів: «Параграф 7.5 Копенгагенського документу вимагає, щоб громадянам було дозволено «домогатися політичних чи державних посад особисто чи представниками політичних партій або організацій без дискримінації». Тому кандидатам, що домагаються заняття посади, повинно бути дозволено брати участь у виборах як кандидатам від партії чи як незалежним кандидатам» [2, с. 26].

«Рівність» можливостей також розглядають як рівність суб'єктів виборчих перегонів, а саме політичних партій та незалежних кандидатів. У цьому значенні розрізняють абсолютну та пропорційну рівність. Принцип абсолютної рівності учасників виборчих перегонів передбачає, що всі мають можливість користуватись рівними політичними правами у вигляді різноманітних ресурсів (рівний об'єм ефірного часу чи площі у ЗМІ, однакова фінансова підтримка з боку держави, рівні можливості передвиборчої агітації та ін.). Принцип пропорційної рівності передбачає, що статус учасників виборчих перегонів залежить від рівня їхньої електоральної підтримки на попередніх виборах [2, с. 9].

Принцип «рівності» розглядають також в аспекті гендерної рівності. Здобутком демократії є визнання рівних політичних прав чоловіків і жінок у багатьох країнах світу. Зазначимо, що у випадку, коли існує певна гендерна нерівність, яка прописана на рівні конституції, необхідно, визначаючи ефективність виборчої системи, враховувати культурний та історичний моменти розвитку держави.

Реалізація основних демократичних принципів виборчого права вимагає злагодженої взаємодії різних суспільно-політичних інститутів, у результатах діяльності яких має конкретизуватись практичне втілення суті цих принципів.

У політико-правовій системі існує комплекс взаємопов'язаних і взаємозумовлених гарантій виборчих прав громадян, з-поміж яких виокремлюють такі: 1) політичні, 2) організаційні, 3) матеріальні, 4) інформаційні, 5) агітаційні та 6) спеціальні юридичні (правові санкції) [4, с. 256]. Тому рівень реалізації гарантій виборчих прав є критерієм для визначення ефективності виборчої системи.

Політичні гарантії виборчих прав – це «сукупність умов і засобів, що визначає вплив всієї політичної системи на виборчий процес і забезпечує його суб'єктам реальну, усвідомлену, відповідальну і вільну участь в організації і проведенні виборів органів державної влади і місцевого самоуправління» [4, с. 257]. З-поміж політичних гарантій окремо виокремлюють політичні гарантії кандидатів на виборні посади та політичні гарантії виборців.

До політичних гарантій кандидатів на виборні посади належать такі:

- 1) дотримання демократичної процедури висунення кандидатів на виборні посади;
- 2) добровільна участь кандидатів у виборах;
- 3) рівність прав кандидатів на виборні посади, яких висувають в органи влади одного рівня;
- 4) недоторканість кандидатів;
- 5) свобода передвиборної агітації [4, с. 268].

До політичних гарантій виборців належать такі:

- 1) дотримання принципу рівності виборців, що виявляється в існуванні однакової кількості голосів, що надається кожному виборцю, та однаковим їх значенням;
- 2) обов'язковість оприлюднення кандидатами на виборні посади власних виборчих програм;
- 3) свобода участі у передвиборній агітації;
- 4) право виборців скасувати прийняте ними рішення про висунення певного кандидата та відкликати його;
- 5) добровільна участь у голосуванні;
- 6) право виборців щорічно заслуховувати звіт обраних ними депутатів за підсумками роботи у виборному органі влади;
- 7) відповідальність обраних осіб за свою діяльність перед виборцями [4, с. 268]. Підсумуюмо, наведені вище політичні гарантії кандидатів на виборні посади та політичні гарантії виборців доповнюють і конкретизують проаналізовані демократичні принципи виборчого права, хоча частково змістовно є тотожними з останніми.

Н. В. Кестікова визначає організаційні гарантії як «закріплені виборчим законодавством організаційні засоби (набір правил), що в сукупності утворюють порядок організації, покликаний забезпечувати свободу виборів засобами державної влади і виключати спотворення волі більшості» [4, с. 271-272]. Тобто організаційні гарантії є комплексом засобів державної політики, що спрямовані на досягнення належного рівня підготовки та проведення виборів. З-поміж організаційних гарантій виокремлюють такі:

- 1) створення механізмів реалізації виборчих прав на стадії формування виборчих комісій, утворення виборчих округів і дільниць для голосування;
- 2) дотримання правил, згідно з якими виборець може бути включений лише в один список виборців;
- 3) кандидати у депутати не можуть бути членами окружних і дільничних комісій того району, де вони висуваються;
- 4) відповідно до вимог конкретного виборчого закону державні установи та підприємства, громадські організації, що розташовані на території виборчого округу, можуть надавати кандидатам у депутати

допомогу в організації зустрічей з виборцями, проведенні передвиборчих зібрань, в отриманні необхідних довідкових та інформаційних матеріалів;

5) дотримання особистого голосування і таємної процедури;

6) дотримання публічності при опечатуванні та вскритті виборчих урн, а також прозорості процедури підрахунку голосів виборців [4, с. 272-273].

Таким чином, організаційні гарантії є комплексом заходів органів державної влади та громадянського суспільства, що спрямовані на забезпечення високого рівня підготовки та проведення виборчого процесу.

Матеріальні гарантії виборчих прав безпосередньо пов'язані з організаційними гарантіями, оскільки являють собою фінансову, технічну та загалом матеріальну складову підготовки і проведення виборчого процесу. Забезпечення матеріальних гарантій виборчих прав є необхідною умовою ефективності виборчої системи.

Оскільки рівень обізнаності, поінформованості виборців і загалом рівень політичної культури громадян залежить від існування якісної інформаційної системи, забезпечення інформаційних гарантій виборчих прав є необхідною умовою проведення демократичних виборів. Інформаційні гарантії – це «сукупність умов і засобів, що забезпечують суб'єктам виборчого процесу вільний і рівний доступ до джерел повної, об'єктивної і достовірної інформації про хід підготовки і проведення виборів, нормативному їх забезпеченні» [4, с. 279].

3-поміж інформаційних гарантій виокремлюють:

1) право виборців на повну і достовірну інформацію про кандидатів на виборні посади;

2) право виборців на доступ до інформації про хід підготовки і проведення виборів, строки і порядок здійснення виборчих дій, виборче законодавство в цілому;

3) право кандидатів на рівний доступ до джерел поширення інформації;

4) право учасників виборчого процесу на вільний доступ до інформації про підсумки голосування і результати виборів [4, с. 279].

Агітаційні гарантії є іншим різновидом гарантій виборчих прав громадян і кандидатів на виборні посади, що надають рівні можливості учасникам виборчого процесу поширювати інформацію. Загалом, агітаційні гарантії – це «сукупність умов і засобів, що забезпечують учасникам виборчого процесу вільне усвідомлення, відповідальне здійснення агітаційної діяльності, а також рівний доступ до джерел її поширення» [4, с. 283]. Зазначимо, що забезпечення агітаційних гарантій вимагає також чіткої регламентації процедури та способів користування ними з метою запобігання імовірності зловживання.

Юридичні гарантії виборчих прав передбачають застосування можливостей правової системи для проведення виборів на демократичних

засадах: «Під юридичними гарантіями варто розуміти закріплення свободи виборів нормами права і забезпечення їх всією правоохоронною діяльністю держави, її органами і суспільно-політичних організацій, які у випадку порушення виборчих прав громадян і законів про вибори застосовують відповідні санкції» [4, с. 289].

Застосування виборчої системи може виявити певні суперечності з точки зору одночасної реалізації різних принципів. Ефективність виборчої системи доцільно визначати, враховуючи поточний момент розвитку держави, а тому зазначені демократичні принципи виборів можуть зазнавати суттєвих варіацій навіть в усталених демократіях. Перелічені вище критерії ефективності мають історичний характер, відображають загальну динаміку розвитку владних інститутів і рівня політичних прав громадян, а тому можуть слугувати лише модельною основою для вимірювання ефективності певної виборчої системи. Жоден з критеріїв не є більш значущим за інший, «якщо тільки він гарантує волевиявлення народу шляхом вільних, справедливих та періодичних виборів» [2, с. 11].

Підсумуємо: в основі сучасної практики проведення демократичних виборів лежать принципи, що викладені у:

- 1) Загальній Декларації прав людини;
- 2) Міжнародному пакті про політичні й громадянські права;
- 3) Паризькій Хартії для нової Європи – Нарада ОБСЄ на вищому рівні (1990 р.);
- 4) Документі Копенгагенської наради на Конференції з людського виміру.

Зазначимо, що реалізація політичних прав громадян безпосередньо пов'язана зі стабільністю виборчого законодавства. Його реформування не може відбуватись під час виборчої кампанії, а навіть рекомендується зупинити за один рік до проведення виборів [2, с. 12]. Крім того, норми виборчого права мають користуватись високим ступенем правового захисту, що виявляється в існуванні спеціальної процедури їх змін, щоб гарантувати виважений підхід під час реформування. У цьому відношенні ефективність виборчої системи пов'язана зі стабільністю виборчого законодавства.

Один із способів підвищення рівня правового захисту виборчих норм полягає в тому, щоб закріпити важливі положення у конституції: тип виборчої системи, суб'єкти формування виборчих комісій, межі виборчих округів і порядок їх визначення. Інший механізм полягає в тому, щоб включити у конституцію чи закон про вибори норму, згідно якої наступні вибори проводяться за попереднім законом, а прийняті зміни до виборчого законодавства набувають чинності лише через один виборчий цикл. Цей механізм зменшує мотивацію парламентарів приймати вигідні для себе зміни до виборчого законодавства, оскільки наступні вибори відбудуться за старим виборчим законом. Зазначимо, що демократичні принципи

виборчої системи, як правило, є спільним знаменником і вихідним пунктом, з якого розпочинаються дискусії в парламенті стосовно необхідності реформування виборчої системи. Тому дебати виникають стосовно механізмів реалізації цих принципів і мають відношення до важливих елементів виборчої системи, від яких залежить підсумок виборів. Таким чином, існування гарантій стабільності виборчого законодавства буде сприяти підвищенню авторитету закону в цілому, адже будь-які зміни напередодні й, особливо під час виборчого процесу, створюють в очах громадськості враження свідомого маніпулювання результатами виборів.

Ефективність виборчої системи полягає у здатності взаємодіяти з іншими елементами правової системи, а саме з судовою владою, що на практиці означає існування ефективної системи оскарження та захисту результатів виборів.

Механізми фінансування виборів також заслуговують на підвищений рівень уваги з боку громадськості, адже фінансова прозорість формування виборчих фондів партій є неодмінною умовою конкурентного політичного змагання.

Ефективність виборчої системи досягається існуванням правового поля, що забезпечує процесуальні гарантії організації і проведення виборів. Інколи доцільним є створення незалежного від виконавчої влади спеціального органу, що є безстороннім організатором виборів і несе відповідальність за їх проведення [3, с. 13].

Зазначимо, будь-який варіант виборчої системи може бути однаково ефективним з точки зору проведення виборів на демократичних засадах. Тому обрання певного типу виборчої системи є суто політичним рішенням держави, яке спрямоване на досягнення певних цілей.

Чинником, що може впливати на ефективність виборчої системи є зрозумілість і доступність її механізмів і процедур для ознайомлення громадянам, що інколи передбачає існування єдиного зведеного закону чи виборчого кодексу, а не окремих норм, що можуть міститись у різних законах. Виборче законодавство європейських держав переважно структуроване за двома принципами:

1) загальне законодавство, норми якого застосовуються до будь-яких виборів;

2) спеціальне законодавство, що застосовується під час виборів до парламентів [2, с. 17].

Така логіка структуризації законодавства покликана підвищити ефективність виборчої системи країни шляхом збільшення рівня прозорості юридичних норм.

Створення ефективної виборчої системи передбачає врахування таких засад:

1) виборче законодавство повинно бути викладено мовою об'єктивних формулювань, що має на меті зменшити імовірність різного тлумачення його норм;

2) виборче законодавство повинно мати юридичну силу задовго до виборів, щоб надати учасникам електорального процесу і виборцям достатньо часу для ознайомлення з правилами проведення виборів;

3) виборче законодавство, прийняте «в останній момент», підриває легітимність законодавства і не дає можливості політикам і виборцям вчасно ознайомитися з правилами, що визначають виборчий процес [2, с. 18].

Зазначимо, що виборче законодавство в демократичних країнах у більшості випадків забороняє прийняття окремих нормативно-правових актів, що регулюють виборчий процес виконавчою владою, та визначає чіткий перелік повноважень вищого адміністративного органу, який є відповідальним за організацію і проведення виборів під час виборчого процесу.

Ефективність виборчої системи полягає в існуванні гарантій її безпеки від фактору спланованого зриву виборів та високого рівня фальсифікацій, що може вплинути на результат волевиявлення. Потрібно чітко визначити умови, за яких вибори визнаються недійсними або такими, що не відбулися, а також врегулювати процедуру призначення нових виборів та роботи парламенту під час проведення виборів. Важливо поєднати зручність процедури голосування та зменшити імовірність фальсифікації виборів. Наприклад, потенційно небезпечними для фальсифікації виборів є голосування на дому, використання відкріпних посвідчень та ін. В сучасних умовах розвитку інформаційних технологій важливим є існування норм закону, що створять можливість здійснювати перевірку надійності технічних засобів, які використовуються під час виборчого процесу. Оскільки виборче право є важливим правом людини, тому створення дієвих механізмів його реалізації та захисту є умовою ефективності виборчої системи.

Процедура складання списків виборців та робота виборчих комісій усіх рівнів є умовами, що впливають на ефективність виборчої системи. Списки виборців повинні бути точними, а також доступними для ознайомлення громадян. Ефективність виборчої системи полягає в існуванні системи професійної підготовки організаторів виборів і членів виборчих комісій. Тому підвищення освітнього рівня суб'єктів виборчого процесу можна розглядати як передумову підвищення ефективності виборчої системи в цілому.

Ефективність виборчої системи залежить від поєднання комплексу факторів об'єктивного та суб'єктивного характеру, серед яких важливими є такі:

1) наявність політичного плюралізму;

- 2) законність виборчого процесу;
- 3) рівність прав суб'єктів виборчого процесу, за винятком виключень визначених законодавством;
- 4) рівність можливостей для проведення виборчої кампанії та доступу до ЗМІ.

О. Тодика розглядає умови ефективного правового регулювання виборчого процесу в країнах СНД, з-поміж яких виокремлює об'єктивні та суб'єктивні. До об'єктивних належить «стан соціально-економічних процесів у державі, до суб'єктивних – наукова обґрунтованість необхідності прийняття виборчого законодавства, його новелізації, вибір оптимального варіанту регулювання (виборчий кодекс чи закон про вибори), своєчасність прийняття та зміни нормативно-правових актів про вибори до парламентів країн СНД (неприпустима існуюча практика їх зміни безпосередньо перед виборами), забезпечення виборчого законодавства і паралельно досягнення необхідної стабільності в правовому регулюванні у цій сфері суспільних відносин, досягнення чіткості правових приписів, активності правозастосовчих органів, і, насамперед, різних ланок виборчих комісій, втілення режиму законності у виборчих правовідносинах» [1, с. 52]. Дослідник наголошує на об'єктивних факторах, що залежать лише від історичних передумов, поточної політичної кон'юнктури та поєднання усіх соціально-політичних відносин у державі. Вибір оптимального способу регулювання виборчого процесу розглядається як суто політичне рішення, що залежить від волі політичних акторів, їхнього бачення шляху реформування виборчого законодавства.

Ці принципи можуть бути основою для формування послідовної державної правової політики у сфері виборчого законодавства України.

Контрольні запитання

1. У яких міжнародно-правових документах зафіксовано демократичні принципи проведення виборів?
2. Назвіть основні демократичні принципи сучасного виборчого права.
3. Що таке політичні гарантії виборчих прав?
4. Які існують механізми правового захисту виборчих норм?

Теми рефератів

1. Демократичні стандарти проведення виборів: міжнародний досвід і українська практика.
2. Міжнародно-правові документи у сфері виборчого законодавства та модернізація вітчизняної правової системи.

3. Реалізація політичних гарантій виборчих прав громадян України: практика парламентських виборів.

4. Вибори до органів місцевої влади в Україні: практика дотримання демократичних виборчих стандартів.

Використана та рекомендована література

1. Тодика, О. Ю. Вибори до парламентів країн СНД (Порівняльно-правовий аспект) / О. Ю. Тодика ; Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Факт, 2003. – 147 с.

2. Європейські стандарти в галузі вільних виборів / М-во юстиції України. – К. : Ін Юре, 2002. – 60 с.

3. Звід правил належної практики виборів : керівні принципи та пояснювальна доповідь, ухвалені Венеціанською комісією на 52-й сесії (Венеція, 18-19 жовтня 2002 року) / пер. з фр. – К. : [Б. в.], [2002?]. – 40 с.

4. Зиновьев, А. В. Избирательная система России : теория, практика и перспективы / А. В. Зиновьев. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 359 с.

5. Політологічний словник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / за ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. – К. : МАУП, 2005. – 792 с.

6. Международные акты о правах человека : сб. документов / Институт государства и права РАН. – М. : Норма-Инфра*М, 1998. – 784 с.

7. Манен, Б. Принципы представительного правления / Б. Манен. – СПб. : Изд-во Европ. ун-та в СПб, 2008. – 323 с.

Тема 3. Критерії ефективності мажоритарної виборчої системи

Розглянувши основні підходи до виокремлення критеріїв ефективності виборчих систем, проаналізуємо основні типи виборчих систем під кутом зору відповідності цим критеріям. У політичній науці виокремлюють три основних типи виборчих систем: мажоритарна, пропорційна та змішана, в основі класифікації яких лежить спосіб переведення голосів у мандати.

Зазначимо, що критерії ефективності виборчої системи не можна розглядати як аксіоматичні, адже перегляд, зіставлення та порівняння цінностей є невід'ємним атрибутом демократичного процесу. Крім того, чітко визначені критерії ефективності будуть сприяти досягненню бажаних цілей виборчої системи, що впливатиме на модифікацію політичної системи в цілому, а тому в майбутньому можуть мати місце нові завдання, які постануть перед виборчою системою. В цьому аспекті критерії

ефективності виборчої системи є відносними, що виокремлені з поточних завдань виборчої системи. Визначення нових чи уточнення існуючих завдань перед виборчою системою неодмінно буде вести до формулювання нових критеріїв визначення ефективності виборчої системи і, як наслідок, роботи парламенту в цілому.

Мажоритарна система (від французького слова *majorite* – більшість) – об'єднує групу виборчих систем, в основу яких під час визначення результатів голосування покладено принцип більшості. За цим принципом, обраним вважається той кандидат, за якого було подано більшість голосів. Залежно від вимог щодо величини електоральної більшості, необхідної для обрання, розрізняють мажоритарні системи відносно, абсолютної та кваліфікованої більшості.

За мажоритарної системи відносної більшості обраним вважається кандидат, який отримав голосів більше, ніж кожен окремих з кандидатів, що брали участь у перегонах. За мажоритарної системи абсолютної більшості обраним вважається кандидат, який здобув більше половини голосів виборців, які проголосували. Мажоритарна система кваліфікованої більшості передбачає, що для перемоги кандидат повинен здобути встановлений законом відсоток голосів виборців.

Ефективність мажоритарної системи відносної більшості полягає у тому, що вона гарантує обрання когось з кандидатів без необхідності проведення другого туру виборів. Це економить матеріальні ресурси, зусилля з організації виборчого процесу та час. Неєфективність цього типу виборчих систем полягає у тому, що переможець нерідко буває обраним абсолютною меншістю голосів виборців округу. Це означає, що вподобання більшої частини виборців, чиї голоси отримали різні кандидати, які не здобули перемогу, не враховані під час розподілу мандатів.

Ефективність мажоритарної системи абсолютної більшості полягає у тому, що у другому турі змагаються двоє найбільш популярних кандидатів, якщо, звичайно, жоден з них не здобуде абсолютну більшість голосів вже у першому турі. Це означає, що джерелом легітимності для переможця є підтримка більшості виборців. У той же час, цей тип виборчих систем може здійснювати психологічний тиск на виборців і на кандидатів. Цей тиск виявляється у тому, що виборці здійснюють вибір у першому турі, враховуючи імовірність проведення другого. Тобто, виникає ефект, який Д. Спафорд назвав «стратегічне голосування» [1, с. 52]. Цей ефект призводить до того, що виборці, побоюючись змарнувати свої голоси, голосують не за тих кандидатів, яким вони насправді симпатизують, а за тих, хто імовірно має більше шансів перемогти. Психологічний тиск на кандидатів полягає в існуванні дисциплінуючого впливу на них з боку виборчої системи вже на стадії висування. Це означає, що кандидати, розуміючи необхідність здобути абсолютну більшість голосів, схильні

реально оцінювати свою популярність серед виборців, на противагу системі відносної більшості. Дж. Сарторі пише про можливість переголосувати як позитивну характеристику цієї системи, що робить цю систему дворазовою, у той час як усі інші системи є однократними: «маючи можливість виконати тільки один «постріл», виборець робить постріл у повній темряві; у випадку ж двох «пострілів» за другим разом виборець робить постріл при повній видимості» [2, с. 60]. Підсумуємо: ефективність системи абсолютної більшості полягає у тому, що вона надає можливість виборцям, які в першому турі проголосували за кандидата, який не здобув перемоги, проголосувати в другому турі за іншого кандидата, який також може бути прийнятним для них. Тобто, ця система надає можливість виборцям відреагувати на зміни у політичній кон'юктурі.

Ефективність мажоритарної системи кваліфікованої більшості полягає у тому, що законодавчо визначивши певний необхідний для перемоги відсоток голосів, можна досягти бажаних політичних результатів. Результат застосування цього типу виборчої системи може бути подібним до результатів отриманих за системи відносної чи абсолютної більшості, залежно від встановленої необхідної частки підтримки.

3-поміж мажоритарних систем можна виокремити такі типи:

- 1) альтернативне голосування;
- 2) система єдиного неперехідного голосу.

Особливість системи альтернативного голосування полягає в тому, що виборець у бюлетені позначає свою першу та альтернативну перевагу серед кандидатів. Для перемоги після першого підрахунку голосів кандидату потрібно здобути підтримку абсолютної більшості виборців. У випадку, якщо жоден з кандидатів не отримує 50 % голосів після підрахунку перших переваг виборців, кандидат з найменшою кількістю перших преференцій вибуває. Перші преференції з бюлетенів вибулого кандидата надалі не беруть до уваги, а враховують альтернативні преференції, висловлені іншим кандидатам. Ці альтернативні преференції враховуються на користь кандидатів, чиї бюлетені ще приймаються до уваги. У випадку, якщо хтось з кандидатів отримує більше 50 % голосів – він вважається обраним, і процес підрахунку припиняється. Якщо знову жоден з кандидатів не отримує абсолютної більшості голосів, кандидат з найменшою кількістю преференцій вибуває, а його бюлетені, з висловленими преференціями іншим кандидатам, розподіляються відповідно між ними. Процес підрахунку триває доти, поки хтось з кандидатів не отримає більше 50 % голосів виборців [3, с. 22].

Ефективність системи альтернативного голосування полягає в тому, що вона послаблює ефект «стратегічного голосування», надаючи виборцям можливість максимально вільно позначити свої переваги, та зменшує ризик, що їх голоси не будуть враховані. З іншого боку, ця система є складною у застосуванні та може використовуватись у

невеликих округах, оскільки участь у перегонах великої кількості кандидатів може паралізувати підрахунок голосів. Мета створення цієї системи полягає в необхідності зменшити нерезультативність системи абсолютної більшості, адже проведення другого туру не завжди гарантує виявлення переможця. Крім того, система альтернативного голосування послаблює рівень політичної поляризації суспільства, що особливо зростає у другому турі за системи абсолютної більшості. Система альтернативного голосування стимулює кандидатів дотримуватись центристських позицій, щоб одночасно отримати голоси виборців, які симпатизують ідеям лівого та правого боку політичного спектру. Відомо, що ця система на сьогодні використовується в Австралії [4, с. 19].

Система єдиного неперехідного голосу передбачає, що кожен виборець має один голос, але в окрузі розподіляється декілька мандатів. Виборці мають право проголосувати за одного кандидата з певного виборчого списку. Мандати отримують кандидати, які здобули відносну більшість голосів. Оскільки виборці голосують не за список у цілому, а за окремого представника партії, то від партійного керівництва вимагається проведення ретельної роботи на стадії висування кандидатів. Система єдиного неперехідного голосу сприяє обранню популярних кандидатів і чинить значний тиск на партійне керівництво при формуванні виборчих списків. Партія, яка має незначну електоральну підтримку та не розраховує здобути більше, ніж один мандат в окрузі, як правило, висуває одного кандидата, щоб не розпорошити голоси виборців. З іншого боку, партія, яка має підстави очікувати на значну електоральну підтримку, може висунути стільки кандидатів, скільки вона розраховує здобути мандатів. У випадку, коли партійні лідери прорахуються і рівень електоральної підтримки є нижчим, голоси будуть розпорошені між кандидатами і жоден з них не здобуде мандат. Якщо партія отримує більший рівень електоральної підтримки, ніж очікувалось, усе одно буде обрано стільки кандидатів, скільки висувалось. Тобто додаткові голоси виборців не дозволяють отримати додатковий мандат. Відомо, що ця система тривалий час використовувалась у Японії для формування нижньої палати парламенту [1, с. 28].

Підсумуємо: базовим критерієм ефективності для мажоритарних систем є те, що ці системи сприяють формуванню уряду однією партією за рахунок того, що вона може здобути на виборах, наприклад, 45 % голосів, а отримати 55 % мандатів у парламенті. Тобто, утворення коаліційного уряду може бути скоріше винятком, ніж правилом. Позитивним наслідком формування однопартійного уряду є кристалізація парламентської опозиції, яка в майбутньому може бути альтернативою існуючому уряду. Перевага однопартійного уряду перед коаліційним полягає у тому, що політична відповідальність для виборців асоціюється з одним суб'єктом. Зазначимо, що у літературі складно знайти підтвердження, чи

спростування тези, що уряд, сформований однією партією, є більш відповідальним, ніж коаліційний уряд, і навпаки: «Немає підтвердження, що коаліційні уряди у багатопартійних системах є менш відповідальними, ніж уряди, сформовані партією більшості; з протилежної точки зору, коаліційні уряди, звичайно, ближчі до центру політичного спектру і таким чином ближчі у своїй політиці до середніх громадян, ніж однопартійні уряди, які є правими чи лівими» [5, с. 144]. Е. Лейкман вважає, що однопартійний уряд є менш бажаним, ніж коаліційний, оскільки «Існує зростаюча стурбованість, що чергування однопартійних урядів спричиняє дуже багато і дуже гострі зворотні рухи в політиці і, таким чином, призводить до слабкості, замість сильного уряду, якщо брати до уваги наслідки урядових дій» [6, с. 6].

Ефективність мажоритарних систем полягає у тому, що вони забезпечують географічне представництво, а також сприяють формуванню зв'язків між виборцями округу та парламентарями. З іншого боку, Дж. Сарторі ставить під сумнів практичну значущість цих зв'язків, оскільки розміри виборчих округів можуть значно відрізнитись у різних країнах. Це означає, що на одного депутата інколи може припадати п'ятдесят тисяч виборців, що, звичайно, не сприяє формуванню міцних зв'язків між виборцями та парламентарями [2, с. 54]. А. Рів і А. Вейр підтримують цю точку зору: «Чим більший виборчий округ, тим більше специфічних територіальних інтересів буде проігноровано, і ця проблема найбільш очевидна в єдиному національному виборчому окрузі» [3, с. 118].

Іншим наслідком забезпечення географічного представництва є проблема залежності державної політики від місцевої. Ця проблема спричинена тим, що політичне майбутнє депутата залежить від виборців округу, і тому державна політика концентрується на виборчих округах. Дж. Сарторі з цього приводу запитує: «Якщо вся політика є місцевою, що відбувається з державою в цілому, з загальними інтересами і суспільним благом» [2, с. 55]? Не слід перебільшувати значення зв'язку, що виникає між депутатом і його округом, але, безумовно, цей зв'язок є значно вагомим, ніж за пропорційної системи з закритими списками.

Мажоритарна система може сприяти обранню популярних, незалежних від партій кандидатів. У цьому разі може зрости «якість» політиків, хоча виникає проблема оцінки цієї «якості».

Мажоритарна виборча система є неефективною у випадку, коли партія, яка має значну електоральну підтримку, що розпорошена між різними округами, не здобуває жодного депутатського мандату. На противагу цьому, партія, яка має незначну, але зконцентровану у певному виборчому окрузі підтримку виборців, отримує депутатські мандати [1, с. 48].

Представники національних меншин мають менше можливостей здобути мандат за мажоритарної системи, якщо не передбачені спеціальні

квоти. Подібна тенденція стосується також і жінок. За мажоритарної системи відносної більшості, згідно із дослідженням «Жінки в парламенті», жінки в середньому становлять 11 % парламентарів, у той час як ця цифра вдвічі більша за пропорційної системи [7, с. 36].

Неефективність мажоритарної системи полягає в тому, що значна кількість голосів часто не зараховується на користь жодного з кандидатів. Крім того, імовірним є непредставлення абсолютної більшості голосів виборців, які висловили свої політичні вподобання, що негативним чином позначається на суспільному консенсусі. Іншим аспектом порушення принципу рівності виборчого права є фактичне існування більшого значення голосів виборців, які проживають у сільській місцевості порівняно з голосами жителів міст, що впливає з організації виборчих округів.

Мажоритарна система мало відображає зміни у вподобаннях виборців. Політична партія може утримувати монопольний контроль над виконавчою владою навіть в умовах падіння її популярності серед населення. Наприклад, зменшення підтримки партії з 60 до 40 % може призвести до зменшення кількості депутатських мандатів з 80 до 60 %, що не вплине на її роль у парламенті та в уряді. Подібна тенденція характерна при зниженні популярності партії в певних регіонах країни.

Таким чином, критерієм ефективності мажоритарної системи відносної більшості є те, що її застосування гарантує обрання кандидата без необхідності проведення другого туру. Відзначимо, що чинником, який знижує її ефективність є те, що переможець часто обраний абсолютною меншістю голосів. Це у свою чергу знижує легітимність виборів.

Критерієм ефективності мажоритарної системи абсолютної більшості є те, що у другому турі змагаються двоє найбільш популярних кандидатів. Це підвищує рівень легітимності переможця та виборів у цілому. Чинником, що знижує ефективність системи абсолютної більшості, є поява ефекту «стратегічного голосування», яке, по-суті, є тотожним процесу зростання психологічного тиску на виборців.

Критерієм ефективності системи альтернативного (преференційного) голосування є те, що за її використання знижується ефект «стратегічного голосування» за рахунок надання виборцям можливості вільно позначити свої переваги, а також зменшується ризик, що їхні голоси не будуть враховані. Чинником, що знижує ефективність цієї системи, є те, що вона доволі складна у застосуванні та може застосовуватись у невеликих округах, оскільки участь у виборах значної кількості кандидатів унеможливить підрахунок голосів.

Критерієм ефективності системи єдиного неперехідного голосу є те, що її застосування сприяє обранню популярних кандидатів, оскільки виборці голосують не за список в цілому, а за окремого представника партії. Чинником, що знижує ефективність цієї системи, є те, що вона чинить значний тиск на партійне керівництво при формуванні виборчих

списків: у випадку, коли партійне керівництво прорахується і рівень електоральної підтримки є нижчим, голоси будуть розпорошені між кандидатами і жоден з них не здобуде мандат. Якщо партія отримує більший рівень електоральної підтримки, ніж очікувалось, все одно буде обрано стільки кандидатів, скільки висувалось. Тобто додаткові голоси виборців не дозволяють отримати додатковий мандат.

Підсумуємо: спільними критеріями ефективності для мажоритарних виборчих систем є те, що вони :

- а) забезпечують географічне представництво;
- б) сприяють формуванню зв'язків між виборцями та парламентарями;
- в) сприяють обранню популярних незалежних кандидатів.

Чинниками, що однаковою мірою знижують ефективність мажоритарних виборчих систем, є :

- а) поява тенденції «місцевої політики»;
- б) представники національних меншин мають менше можливостей здобути представництво, якщо не передбачені квоти чи спеціально утворені виборчі округи з компактним проживанням національних меншин;
- в) де-факто не приймається до уваги значна кількість висловлених вподобань виборців.

Контрольні запитання

1. Назвіть головні критерії ефективності мажоритарної системи.
2. Які бувають різновиди мажоритарних систем і в чому їхні особливості?
3. Що таке ефект «стратегічного голосування» за Д. Спафордом?
4. Яка виборча система для обрання українського парламенту, на Вашу думку, є більш ефективною?

Теми рефератів

1. Вплив ефекту «стратегічного голосування» на результати парламентських виборів в Україні.
2. Ефективність мажоритарної системи на місцевих виборах: досвід України.
3. Порівняльний аналіз ефективності основних різновидів мажоритарної системи.
4. Визначення пріоритетних політичних цілей для мажоритарних систем: світовий досвід та українська практика.

Використана та рекомендована література

1. Taagepera, R. Seats and votes. The effects and determinants of electoral Systems / R. Taagepera, M. Shugart. – New Haven ; London : Yale University Press, 1989. – 292 p.
2. Сарторі, Дж. Порівняльна конституційна інженерія : дослідження структур, мотивів і результатів / Дж. Сарторі. – К. : АртЕк, 2001. – 224 с.
3. Reeve, A. Electoral systems : comparative and theoretical introduction / A. Reeve, A. Ware. – London ; New York : Routledge, 1992. – 190 p.
4. Шляхи оптимізації виборчої системи для парламентських та місцевих виборів в Україні : доповіді, виступи, матеріали круглого столу (м. Київ, 20 березня 2007 р.) / Ін-т виборч. права. – К. : ПЦ «Фоліант», 2007. – 158 с.
5. Lijphart, A. Electoral systems and party systems : a study of twenty-seven democracies, 1945-1990 / A. Lijphart. – New York : Oxford University Press, 1994. – 209 p.
6. Lijphart, A. Choosing an electoral system. Issues and alternatives : American political parties and elections / A. Lijphart, B. Grofman ; general editor Gerald M. Pomper. – Westport : PRAEGER, 1984. – 273 p.
7. Рейнольдс, Е. Посібник з розробки виборчих систем / Е. Рейнольдс, Б. Рейнллі. – К. : Нора-друк, 2002. – 168 с.

Тема 4. Критерії ефективності пропорційної виборчої системи

Пропорційна виборча система – «система виборів, за якої виборці голосують за списки кандидатів у депутати від політичних партій (виборчих блоків партій), а депутатські мандати у представницькому органі отримуються партіями (блоками) пропорційно до кількості поданих за них голосів» [1, с. 431-432]. Мета пропорційної системи полягає у пропорційному перетворенні голосів, отриманих партією, у відповідну кількість мандатів у парламенті: «Співвідношення голосів виборців і депутатських мандатів, що отримує партія, повинно приблизно відповідати один одному. Це основна функція принципу пропорційного представництва і критерій ефективності пропорційної системи» [2, с. 87]. Різні механізми, що можуть застосовуватись у межах пропорційної системи, спрямовані на досягнення гранично можливої точності перетворення голосів у мандати. Зазначимо, що 100 %-на точність у переведенні голосів у мандати є неможливою навіть за пропорційної системи, оскільки з метою уникнення поляризації партійної системи застосовується виборчий бар'єр. Тому величина виборчого бар'єру визначає відсоток втрачених голосів виборців. З іншого боку, гранично можлива точність при переведенні голосів у мандати не є гарантією, що

політична партія отримає пропорційну її електоральній підтримці частку влади в уряді: «...пропорційні системи забезпечують грубо пропорційний розподіл законодавчих місць для великих і малих партій однаково, але вони часто не забезпечують пропорційний розподіл влади в уряді. Невеликі партії можуть бути справедливо представлені в парламенті за пропорційної системи, але вони можуть бути повністю не значущими і позбавленими влади, коли формується урядова коаліція. З іншого боку, вони можуть бути настільки удачливими, щоб утримувати владний баланс між набагато сильнішими партіями – як у випадку Німецьких Вільних Демократів – і, як результат, здійснювати вплив в непропорційно більшій мірі, порівняно з їхньою електоральною підтримкою» [3, с. 7].

У цілому, за пропорційної системи відсоток врахованих голосів виборців є значно вищим, ніж за мажоритарної. Зазначимо, що пропорційна виборча система є досить поширеною у світовій практиці, а її запровадження було домінантною тенденцією у трансформації виборчих систем країн Західної Європи у ХХ столітті [4, 186].

Пропорційна система забезпечує реалізацію принципу політичного представництва в більшій мірі, ніж мажоритарна. Це досягається за допомогою двох властивих їй переваг. По-перше, гранично зростає відсоток виборців, які мають у парламенті представників, за яких вони проголосували. По-друге, механізм переведення голосів виборців у мандати максимально точно відображає вагу електоральної підтримки партії.

У межах пропорційної системи можуть застосовуватись різні формули для переведення голосів у мандати, котрі по-різному впливають на точність. Існує тенденція, що результати виборів за пропорційною системою більше залежать від величини виборчих округів і виборчого бар'єру, ніж від способу переведення голосів у мандати. Під терміном «величина виборчого округу» мають на увазі кількість мандатів, що розподіляється в окрузі. Виборча система є більш пропорційною у разі, чим більше мандатів розподіляється в окрузі та чим нижчим є виборчий бар'єр, оскільки мандати можуть отримати партії з незначною електоральною підтримкою: «Більші за розміром виборчі округи створюють більш пропорційний результат, і таке представництво часто є головною метою чому застосовують багатомандатні округи, а «якість» представництва відрізняється між округами, які є різними за розмірами [5, с. 20]. Автори роботи «Місця і голоси» стверджують, що рівень пропорційності в представництві залежить більше від розмірів виборчих округів, ніж від формули, яку застосовують при переведенні голосів у мандати. Дж. Сарторі поділяє цю точку зору [Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія. Дослідник пише, що чим меншим є виборчий округ, тим більшою є втрата голосів, тобто «вони втрачаються просто через низьку норму представництва або через наявність голосів,

які «не дотягли до перемоги» [6, с. 9]. Е. Рів і А. Вейр вказують на інший аспект цієї проблеми: «Чим більший виборчий округ, тим більше специфічних територіальних інтересів буде проігноровано, і ця проблема найбільш очевидна в єдиному національному виборчому окрузі» [4, с. 118].

Ефективність пропорційної системи полягає у тому, що при розподілі мандатів втрачається лише незначна кількість голосів, що особливо важливо для суспільств, які потребують консолідації. Якщо прохідний бар'єр є низьким, виборці вільно висловлюють свої вподобання, особливо не замислюючись, що їх голос може бути втраченим. Це практично нівелює ефект «стратегічного голосування», властивий більшості мажоритарних систем.

Ефективність пропорційної системи полягає у тому, що вона забезпечує більше шансів представникам культурних, національних та інших меншин бути обраними. Саме з цією метою пропорційна виборча система була створена та вперше застосована у Швейцарії.

Пропорційна система була запроваджена у Швейцарії наприкінці XIX ст. за умов, коли національні та релігійні розходження загрожували національній єдності та цілісності держави. Швейцарія є федерацією кантонів, а населення складається з трьох етнічних спільнот – німецької, французької та італійської. На той час кількість населення німецького походження значно перевищувала населення інших національностей. До того ж, в окремих кантонах проживали інші етнічні та релігійні меншини. Застосування мажоритарної системи не давало меншинам можливості отримати представництво, оскільки партії, що виражали їх інтереси, не могли отримати навіть відносну більшість голосів. На цьому ґрунті питання зміни виборчої системи обговорювалось вже в першій половині XIX ст. Таким чином, вимоги змінити існуючу виборчу систему були наслідком незадоволення різних суспільних груп. У 1847 році католицькі кантони зробили спробу вийти з федерації, але їх повстання було придушене. Пізніше, під час виборів виникали конфлікти, що призводили до людських жертв. Наприклад, у кантоні Тесина у 1889 році, коли на виборах перемогли консерватори, отримавши 77 мандатів за 12783 голоси, в той час як ліберали отримали лише 35 мандатів за 12166 голосів. Тому питання реформування виборчої системи з метою досягнення справедливості представництва постало з усією гостротою. Вперше пропорційна виборча система була закріплена у конституції у 1891 році для виборів до місцевих органів влади: ради кантону, установчих зборів та муніципальної ради [7, с. 206-207]. Застосування пропорційної виборчої системи засвідчило, що мета її запровадження була досягнена. Успіх пропорційної системи у Тесині сприяв тому, що вона стала застосовуватися при проведенні інших виборів у Швейцарії. У 1919 році пропорційну систему стали застосовувати для обрання Національної ради (нижньої палати федерального парламенту). Ефективність пропорційної

системи полягала у створенні умов для мирного подолання існуючих протиріч та усунення потенційної загрози для національної і територіальної єдності держави. Приклад Швейцарії демонструє ефективність пропорційної системи у багатонаціональній та мультирелігійній державі.

С. Рокан зробив дослідження факторів і виокремив дві основні причини, що враховувались при запровадженні пропорційної виборчої системи. Першою причиною був захист меншин, або з точки зору тих, хто перебував при владі, захист національної цілісності держави перед загрозою безладу, що могли чинити не представлені меншини. Цю причину називають домінуючою для перших випадків запровадження пропорційної системи, включаючи Бельгію у 1899 році. Другою причиною було поширення загального виборчого права як поступки партіям робітничого класу. Пропорційна виборча система розглядалась як інструмент захисту законодавчих позицій старих партій від великої кількості нових виборців, які голосували за соціалістів. А. Лейпхарт також виокремлює третю причину запровадження пропорційної системи, яку називає «інфекція»: після запровадження пропорційної системи в одних країнах її подальше поширення в інших стало невідворотним [5, с. 52].

Неефективність пропорційної виборчої системи полягає у тому, що вона створює у парламенті основу для формування коаліційних урядів. Недоліком коаліційного уряду є те, що політична відповідальність за результати діяльності чи бездіяльності уряду розмивається між різними політичними партіями, що його утворюють. М. Дюверже пише, що пропорційна система не створює можливості для виборців чітко висловити свої вподобання стосовно майбутнього уряду: «Розпорошуючи виборців серед великої кількості незалежних партій, пропорційна система перешкоджає виборцям ясно висловити свій вибір стосовно урядової команди. ... Лише нові депутати пізніше, без посилання на виборців, будуть вибирати між різними потенційними комбінаціями» [8, с. 32]. Цю точку зору підтримує Р. Кац: «Оскільки стратегія коаліції не вирішується виборами, а скоріше партіями після виборів, коли результати вже відомі, виборці не можуть насправді знати вплив своїх голосів, що вони віддали на виборах. Ця невпевненість підриває прямий зв'язок між висловленими вподобаннями виборців і обранням членів уряду, ...» [9, с. 3].

Зазначимо, що неефективний уряд може бути сформований однією політичною силою, проте політична відповідальність буде покладена лише на неї одну. Крім того, втрачається зв'язок між депутатом та його виборцями, який існує за мажоритарної системи.

Пропорційна виборча система може чинити дестабілізуючий вплив на партійну систему, коли спричиняє її надмірну фрагментацію. У цьому аспекті можна вважати, що недосконале пропорційне представництво є виправданим як засіб запобігання фрагментації партійної системи,

неефективність якої полягає у тому, що надмірно велика кількість гравців просто не може домовитись між собою. Як наслідок, партії з незначною електоральною підтримкою можуть користуватись монопольним становищем, що дає їм можливість грати невинувато важливу роль під час формування коаліції.

Для пропорційної виборчої системи з закритими списками характерним є посилення ролі партійного центру, в тому числі й під час складання виборчих списків, що нівелює імовірність потрапляння незалежного кандидата у парламент. Крім того, використання пропорційної системи передбачає існування до певної міри усталеної партійної системи, адже виборці мають голосувати перш за все за партії, а не за окремих кандидатів.

Існує декілька форматів пропорційної виборчої системи, які відрізняються один від одного за рівнем реалізації пропорційності. Найпоширенішим є формат пропорційної системи, що передбачає голосування за партійними списками у багатомандатних округах (загальнонаціональному чи регіональних). Виборчі списки можуть бути закритими та відкритими. Закриті виборчі списки передбачають голосування виключно за список партії в цілому. Система відкритих списків передбачає, що виборці мають можливість проголосувати за певного кандидата зі списку, а порядок, згідно з яким розподіляються мандати всередині виборчого списку, визначається кількістю голосів, отриманих персонально кожним кандидатом.

Модель панашування (фр. *panachage* – мішанина) передбачає надання виборцям можливості голосувати за кандидатів з різних партійних списків. Панашування може одночасно застосовуватись за пропорційної системи та за мажоритарної у багатомандатних округах. Модель панашування використовується у Швейцарії та Люксембурзі, і виборці мають декілька голосів, які вони можуть сконцентрувати на певному(их) кандидатів(ах), ранжуючи їх за ступенем переваги.

Система єдиного перехідного голосу (Single Transferable Vote) є різновидом пропорційної виборчої системи. Т. Хейр і К. Андре винайшли основні принципи цієї системи у ХІХ столітті. Ця система була створена, щоб забезпечити результативність кожного голосу. Виборець має один голос, але він може позначити свої переваги щодо інших кандидатів у межах виборчих списків різних партій. Це дає можливість брати до уваги всі подані голоси виборців. Виборці позначають свої переваги подібним чином як за альтернативного голосування. Мета створення цієї системи полягає в тому, щоб надати максимальну свободу вибору, а також врахувати позначені вподобання виборців. Після підрахунку перших переваг визначають виборчу квоту, а також кандидатів, що вже є обраними. Кандидатів, які не отримали перших переваг, виключають з наступного кола підрахунку. У випадку, якщо кандидат вже є обраним і має

надлишок переваг, інші переваги, зазначені в його бюлетені, беруться до уваги при дальшому підрахунку та враховуються на користь інших кандидатів. Процедура триває до моменту, поки не розподілять усі мандати.

Система єдиного перехідного голосу має багатьох прихильників серед теоретиків, хоча на практиці застосовується рідко: в Ірландії з 1921 року, на Мальті з 1947 року й один раз застосовувалась в Естонії у 1990 році. А. Лейпхарт і Б. Грофман зазначають: «Система єдиного передаваного голосу, з точки зору академічних вчених, теоретично може бути оптимальною формою пропорційної виборчої системи, але на практиці пропорційна система списків (List PR) є більш привабливою для політичних партій і звідси більш поширена [10, с. 6]. Дж. Ламберт і Е. Лейкман вказують на переваги цієї системи: «однією з основних переваг системи єдиного голосу, що передається, є можливість справедливого представництва різних позицій, що не мають місця у рамках партійних поділів» [7, с. 137].

Ефективність цієї системи полягає у тому, що вона дозволяє виборцям максимально реалізувати свободу вибору, зменшуючи імовірність стратегічного голосування. Виборець впевнено голосує за кандидата, перемога якого може здаватись малоімовірною, адже не побоюється того, що його голос може бути втраченим, оскільки виборець сам визначає, на чію користь буде «втрачений» голос. Бажання підвищити значення кожного голосу було стимулом створення цієї системи: «Використання порядкового бюлетеня дає можливість забезпечити, що жоден голос не «змарнований» в жодному з двох можливих значень цього слова:

- 1) голосування за кандидата, що не має шансів отримати мандат;
- 2) голосування за кандидата, який має достатню підтримку, що додаткові голоси є зайвими [5, с. 27].

Система єдиного перехідного голосу послаблює гостроту виборчої кампанії, що властива мажоритарній системі: «Британський виборець повинен голосувати, думаючи, що кандидат Х є досконалим, а інші кандидати – жахливі; система єдиного перехідного голосу змусить його визнати, що існують різні ступені досконалості для оцінювання кандидатів його улюбленої партії й надалі стимулюватиме його оцінити кандидатів інших партій і позначити того, кого він підтримує. Ця зміна атмосфери допоможе працювати коаліції» [8, с. 49]. Ця система послаблює вплив партійного керівництва всередині партії, оскільки виборці вирішують, хто саме з виборчого списку партії отримає мандати: «Виборці за системи єдиного перехідного голосу можуть дати знак, яку політику вони бажають, щоб проводила коаліція, обираючи, наприклад, кандидатів правого чи лівого крила партії; партнери по коаліції можуть таким чином обмежити спільну виборчу програму інформацією, що буде мати найбільшу

підтримку серед виборців» [8, с. 48]. З іншого боку, система єдиного перехідного голосу стимулює партійний центр проводити якісну кадрову політику, щоб виборчий список був конкурентноздатним.

Ефективність системи полягає у тому, що вона стимулює відповідальність з боку електорату за віддані голоси персонально по кожному кандидату, а не за знеособлений список як за системи з закритими списками, коли меншість відомих політиків працюють на формування позитивного іміджу списку в цілому. Можливість позначити переваги в інших виборчих списках дещо розмиває принцип партійної належності, хоча в цілому доповнює модель обрання популярних кандидатів. Система єдиного перехідного голосу підвищує рівень внутрішньопартійної конкуренції, послаблюючи вплив партійного центру. Ця система стимулює партії й кандидатів дотримуватись центристських позицій, адже ідеологічна належність практично не відіграє жодної ролі під час виборчої кампанії. Система єдиного перехідного голосу гарантує, що голос виборця не буде втрачений чи врахований на користь іншого кандидата, якщо «виборець у прямо вираженій формі не вкаже, що така його воля» [7, с. 157]. А. Лейпхарт та Б. Грофман вважають, що система єдиного перехідного голосу є неефективною, оскільки отримання додаткових голосів може нашкодити кандидату: «... система єдиного перехідного голосу не є монотонною, тобто отримання більш високих преференцій виборців може нашкодити кандидату замість того, щоб допомогти – це вважається фатальним дефектом системи. Головне питання, на наш погляд, як часто така ситуація може траплятись, – питання, на яке до цього часу ми не маємо відповіді» [10, с. 9].

Ця система є доволі складною у застосуванні та потребує невеликих виборчих округів, щоб не паралізувати процес підрахунку голосів: «Якщо країна хоче використовувати великі виборчі округи, система єдиного перехідного голосу може взагалі не спрацювати, оскільки бюлетень буде занадто довгим і виборцю потрібно буде знати всіх кандидатів» [5, с. 28]. Процедура підрахунку голосів є складною, що, з іншого боку, зменшує імовірність технічної помилки: «при методі єдиного голосу, що передається, велика кількість бюлетенів переглядаються знову з метою передачі, причому багато з них переглядаються декілька разів» [7, с. 150]. Зазначимо, що під час розподілу мандатів виявляється, що «наступні преференції не завжди мають те ж значення, що і перші, оскільки шоста преференція, якщо її використовують, хоча і веде до таких саме результатів, але існує менша імовірність того, що вона буде прийнята до уваги» [7, с. 152]. Підсумуємо: використання системи єдиного перехідного голосу вимагає високого рівня обізнаності громадян у політиці, що підвищує рівень політико-правової культури.

Зазначимо, що прихильники пропорційної і мажоритарної систем ведуть дискусію стосовно пріоритетності досягнення виборчою системою

певних бажаних цілей: «По-перше, згідно з емпіричними результатами пропорційної системи і системи більшості, обидві сторони погоджуються, що пропорційний метод веде до більшої пропорційності, а система більшості – до стабільного однопартійного уряду. По-друге, вони не сперечаються, що пропорційність і однопартійний уряд є бажаними цілями. Їхня суперечка стосується пріоритетності цих цінностей. Для прибічників пропорційного принципу сильний уряд, заснований на диспропорційному представництві, є нелегітимним, так само як уряд диктатури є неприйнятним, яким би той не був ефективним і бажаним. Для прибічників системи більшості ефективний уряд є найвищим пріоритетом; після цього вони не проти пропорційності по-суті» [10, с. 6]. Цікавим є те, що Д. Рае продовжив дослідження закономірності, яку Дж. Сарторі назвав «непропорційний елемент». Ця закономірність полягає у тому, що одночасно пропорційна і мажоритарна виборчі системи призводять до виникнення штучної більшості у парламенті, яку Д. Рае називає «виготовлена більшість» [5, с. 55]. Дослідник доводить, що така більшість дуже часто досягнута не як результат високого рівня електоральної підтримки партії, а завдяки виборчій системі.

Отже, критерієм ефективності пропорційної системи є те, що в результаті її застосування значно зростає відсоток врахованих голосів виборців, порівняно з мажоритарною системою, а також те, що механізм переведення голосів у мандати максимально точно відображає вагу електоральної підтримки партії. Це, у свою чергу, зменшує ймовірність появи ефекту «стратегічного голосування». Чинником, що знижує ефективність пропорційної виборчої системи є те, що вона може чинити дестабілізуючий вплив на партійну систему, коли спричиняє її надмірну фрагментацію внаслідок застосування низького прохідного бар'єру. Іншим чинником, що негативно позначається на ефективності пропорційної системи, є те, що за її застосування зростає ймовірність утворення коаліційних урядів, у яких часто важко ідентифікувати суб'єкта політичної відповідальності.

Критерієм ефективності системи єдиного перехідного голосу, яка є різновидом пропорційної системи, є те, що виборець може позначити переваги стосовно кандидатів у межах виборчих списків різних партій, що розширює свободу вибору та зменшує ймовірність втрати голосів, а також знижує ефект «стратегічного голосування». Чинником, що знижує ефективність цієї системи, є складна процедура підрахунку голосів, а також загострення внутрішньопартійної конкуренції та послаблення впливу партійного центру.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення пропорційної виборчої системи.

2. Які існують різновиди пропорційних виборчих систем?
3. У чому полягає ефективність пропорційних виборчих систем?
4. Який тип виборчих систем набув поширення у Західній Європі у XX ст.?

Теми рефератів

1. Пропорційна система: історія виникнення, теоретичні підвалини, практика застосування.
2. Порівняльний аналіз мажоритарних і пропорційних систем в аспекті забезпечення представництва.
3. Пропорційна система в Україні: досвід застосування і реформування.
4. Застосування пропорційної системи на виборах до органів місцевої влади: переваги та недоліки.

Використана і рекомендована література

1. Шляхтун, П. П. Конституційне право : словник термінів / П. П. Шляхтун. – К. : Либідь, 2005. – 568 с.
2. Nohlen, D. Two Incompatible Principles of Representation / D. Nohlen // Choosing an electoral system. Issues and alternatives : American political parties and elections / A. Lijphart, B. Grofman ; general editor Gerald M. Pomper. – Westport : PRAEGER, 1984. – 273 p.
3. Lijphart, A. Electoral systems and party systems : a study of twenty-seven democracies, 1945-1990 / A. Lijphart. – New York : Oxford University Press, 1994. – 209 p.
4. Reeve, A. Electoral systems : comparative and theoretical introduction / A. Reeve, A. Ware. – London ; New York : Routledge, 1992. – 190 p.
5. Taagepera, R. Seats and votes. The effects and determinants of electoral Systems / R. Taagepera, M. Shugart. – New Haven; London : Yale University Press, 1989. – 292 p.
6. Сарторі, Дж. Порівняльна конституційна інженерія : дослідження структур, мотивів і результатів / Дж. Сарторі. – К. : АртЕк, 2001. – 224 с.
7. Ламберт, Дж. Исследование мажоритарной и пропорциональной избирательных систем / Дж. Ламберт, Э. Лейкман. – М. : Изд-во иностр. лит., 1958. – 366 с.
8. Duverger, M. Which is the best electoral system / M. Duverger // Choosing an electoral system. Issues and alternatives : American political parties and elections / A. Lijphart, B. Grofman ; general editor Gerald M. Pomper. – Westport : PRAEGER, 1984. – 273 p.

9. Katz, R. S. A theory of parties and electoral systems / R. S. Katz. – Baltimore : John Hopkins University Press, 1980. – 151 p.

10. Lijphart, A. Choosing an electoral system. Issues and alternatives : American political parties and elections / A. Lijphart, B. Grofman ; general editor Gerald M. Pomper. – Westport : PRAEGER, 1984. – 273 p.

11. Конончук, С. Г. Демократичний потенціал пропорційних виборчих систем / С. Г. Конончук. – К. : Україна, 2009. – 80 с.

Тема 5. Критерії ефективності змішаної виборчої системи

Метою створення змішаної виборчої системи є бажання поєднати позитивні властивості мажоритарної та пропорційної систем, а також уникнути вад, які властиві цим двом системам. Змішана система передбачає, що частину депутатів парламенту обирають за мажоритарним принципом, а іншу частину – за пропорційним. Водночас, у науковій літературі існують й інші, хоча і менш поширені, підходи до визначення змішаних систем. Наприклад, за критерій приймають не спосіб розподілу мандатів (метод більшості та визначення відсотку отриманих голосів), а отримані результати: «...змішаною системою є така система, в якій виборчі результати лежать десь поміж тими, що звичайно отримуються від плюралітету чи більшості й пропорційного представлення» [1, с. 239]. Зазначимо, що у світовій практиці змішані виборчі системи є менш поширеними, ніж мажоритарні та пропорційні.

Змішана система може забезпечувати пропорційні результати в аспекті переведення голосів у мандати. Тому змішаній системі можуть бути властиві переваги та недоліки, що притаманні пропорційній системі. Водночас, робити узагальнюючі висновки щодо змішаних систем доволі складно, оскільки в кожному конкретному випадку відбувається комбінування елементів пропорційної та мажоритарної систем у різний спосіб і у різному «обсязі». Спільним є те, що поєднання протилежних принципів, засад і, зрештою, політичних цілей нерідко призводить до негативних наслідків. Ю. Ключковський, цитуючи частину доповіді Венеціанської Комісії, пише: «Недаремно такі виборчі системи в європейській правовій доктрині розглядаються як «інституційні аномалії, характерні для нижчої політичної цивілізації» [2, с. 76]. У більшості випадків ця думка не позбавлена реального ґрунту, проте не потрібно забувати і про позитивні приклади застосування змішаних систем (Німеччина). Оскільки багато речей визначаються саме способом комбінування мажоритарного та пропорційного принципів представництва. Згаданий вище дослідник Ю. Ключковський, проаналізувавши великий обсяг матеріалу та статистичної інформації щодо виборів у різних країнах, узагальнив і виокремив чотири способи «змішування» елементів мажоритарної й пропорційної систем. Перший спосіб полягає в

одночасному функціонуванні одномандатних (мажоритарних) і багатомандатних (пропорційних) округів (наприклад, Фінляндія, Іспанія). Другий спосіб полягає в одночасному застосуванні у межах одного виборчого округу мажоритарного та пропорційного принципів (наприклад, Естонія). Третій спосіб полягає в застосуванні пропорційної системи для компенсації диспропорційних наслідків мажоритарної системи (наприклад, Німеччина). Четвертий спосіб полягає у застосуванні «паралельного змішування», що передбачає використання жодним чином не пов'язаних між собою мажоритарної та пропорційної систем для обрання складу одного представницького органу (наприклад, Україна) [2, с. 77]. Аналіз результатів виборів за системи «паралельного змішування» свідчить, що на перших етапах розвитку партійної системи України така виборча система вирішувала політичні завдання. Проте з часом у політичних і наукових колах постала дискусія щодо невідповідності такої виборчої системи поточним і довготерміновим завданням розвитку політичної системи держави. Тому відбувся перехід до пропорційної виборчої системи, науковий аналіз застосування якої проводити доволі складно, оскільки відсутній досвід застосування однієї й тієї ж системи принаймні впродовж декількох виборчих циклів. Останні вибори до Верховної Ради України відбулись за змішаною виборчою системою «паралельного змішування». Докорінна зміна виборчих систем щоразу напередодні нових виборів у парламент, скоріше, свідчить про намагання отримати політичну перевагу, ніж про бажання вирішити довготермінові завдання розвитку політичної системи.

Змішана виборча система може виявитись ефективним механізмом досягнення різноманітних політичних цілей: забезпечення територіального представництва, формування персональних зв'язків між виборцями та обраними представниками, представництво національних меншин, вплив на функціонування інституту політичної відповідальності, поява яскравих політичних лідерів, представництво суб'єктів федерацій у двопалатних парламентах федеративних держав та ін. Багато залежить від компетентності та професіоналізму розробників виборчих систем, а також від розуміння ними специфіки політичної системи та історії країни, дослідження іноземного досвіду.

Співвідношення між кількістю мандатів, що розподіляються за пропорційним і мажоритарним принципом, може бути різним.

Ефективність змішаної системи полягає у тому, що вона дає виборцеві можливість обрати депутата з округу та підтримати певну політичну партію на національному рівні. Змішана система дає можливість партіям, представники яких не здобули достатню для перемоги підтримку у мажоритарних округах, зібрати необхідну для обрання кількість голосів на національному рівні. Недоліком системи є те, що вона сприяє утворенню двох груп депутатів у парламенті, одна з яких чітко

«прив'язана» до запитів виборців свого округу, а інша – орієнтується на партійне керівництво.

Підсумуємо: метою створення змішаної виборчої системи є бажання поєднати позитивні характеристики мажоритарної й пропорційної систем. Практичне застосування змішаної системи часто виявляє негативні властивості, притаманні пропорційній і мажоритарній системам. Ефективність змішаної системи полягає у тому, що її використовують як модельну основу для пошуку найбільш прийнятних механізмів у процесі реформування виборчої системи країни.

Отже, ефективність різних типів виборчих систем потрібно визначати за різними критеріями, залежно від міри відповідності результату очікуваній меті запровадження тієї чи іншої системи. Зазначимо, що різні типи виборчих систем мають на меті реалізувати різні принципи представництва, а тому критерії для визначення ефективності також є відмінними.

Контрольні запитання

1. У чому полягає особливість змішаних виборчих систем?
2. Яких політичних цілей можна досягти за допомогою змішаної системи?
3. Чому змішані виборчі системи нерідко критикують?
4. Яка виборча система для обрання парламенту використовується в Україні на цей час?

Теми рефератів

1. Змішана виборча система: історія виникнення та практика застосування.
2. Різновиди змішаних виборчих систем: порівняльний аналіз.
3. Політичні наслідки застосування змішаної виборчої системи в Німеччині.
4. Змішана виборча система в Україні: досвід використання і перспективи реформування.

Використана і рекомендована література

1. Романюк, А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи : інституційний вимір / А. Романюк. – Л. : Тріада плюс, 2004. – 390 с.

2. Ключковський, Ю. Б. Виборчі системи та українське виборче законодавство [Електронний ресурс] / Ю. Б. Ключковський. – Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe

3. Пономарьова, Г. Застосування змішаної виборчої системи: вибори народних депутатів України 2002 р. / Г. Пономарьова // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. / Президія Академії правових наук України. – Х., 2009. – № 3 (58). – С. 258–267.

4. Гонюкова, Л. Особливості застосування змішаної виборчої системи в Україні // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. – К., 2013. – № 2. – С. 164–170.

Тема 6. Вплив виборчих систем на функціонування інституту політичної відповідальності

Одним з критеріїв ефективності виборчої системи є рівень стимулювання нею політичної відповідальності з боку депутатів до виборців. У політико-правовій площині відповідальність визначають як: «зв'язок між двома суб'єктами, за якого одна сторона (суб'єкт відповідальності), володіючи свободою волі й вибору, зобов'язується, в силу свого статусу, будувати поведінку у відповідності з бажаною моделлю, а інша сторона (інстанція відповідальності) контролює, оцінює таку поведінку і (або) її результати, а у випадку негативної оцінки і наявності вини вправі певним чином реагувати» [1, с. 26]. Дослідники І. Кресіна і С. Балан визначають політичну відповідальність як: «зумовлену обсягом компетенції вищої посадової особи необхідність усвідомлювати значущість своїх дій та формувати свою діяльність з урахуванням її суспільної оцінки, а у разі негативної оцінки з боку суспільства зазнавати обмежень у разі вчинення дій, що суперечать політичній кон'юнктурі (позиції органу, який має право притягнення до політичної відповідальності, або настроям виборців)» [2, с. 64]. Таким чином, мова йде про функціонування відповідальності обраних парламентарів, головним стимулом якої є саме моральне відчуття обов'язку депутатом.

Вагомою санкцією для політиків у перспективі можуть бути наступні вибори. Зазначимо, що виборці жодним чином не можуть вплинути на обраних депутатів впродовж здійснення ними повноважень, оскільки більшість правових систем країн світу не застосовує імперативний мандат у практичній площині, а тому відсутні механізми відкликання виборцями депутатів. Зазначимо, що у науковій літературі має місце дискусія, яка ведеться фахівцями конституційного права, політичних наук, а також політиками, журналістами та громадськими діячами стосовно необхідності практичного застосування принципу імперативного мандату. Зокрема, А. Зинов'єв вважає, що існування процедури відкликання депутатів є гарантією посилення політичної відповідальності обраних осіб: «Кожний

депутат, згідно з законами, зобов'язаний виконувати волю виборців, і відповідно, за логікою речей, повинен нести перед ними відповідальність за свою діяльність, найвищим проявом якої є відкликання депутата» [3, с. 268]. У цьому сенсі політична відповідальність є примусом, що виходить за межі впливу правових норм і змушує народних обранців звіряти свої дії з бажаними чи обіцяними до моменту настання наступних виборів як санкції чи винагороди. Тому загроза втрати депутатського мандату на наступних виборах є санкцією, що спрямована на стимулювання політичної відповідальності депутата. Доцільно брати до уваги відповідальність, яка функціонує у політичній площині та є моральною відповідальністю політиків перед виборцями. Дослідники А. Рів і А. Вейр вважають, що існує багато чинників, які лежать за межами впливу виборчої системи і також стимулюють політичну відповідальність: «Варто наголосити, що рівень політичної відповідальності для виборців, який може забезпечити виборча система, повинен залежати від факторів, що лежать за межами самих виборчих правил. Виборчі правила впливають на рівень відповідальності, але не має набору правил, що може повністю компенсувати вплив факторів у соціально-політичній сфері, які обмежують здатність партії діяти як команди і спрощувати вибір виборців» [4, с. 60].

Проблема політичної відповідальності має багато аспектів, а тому є доволі складною для дослідження. Практичний вимір реалізації політичної відповідальності здійснюється за посередництва виборів, проте складність полягає у тому, що виборці не завжди мають можливість точно ідентифікувати суб'єктів відповідальності через об'єктивні й суб'єктивні причини, а саме:

1) недостатній рівень політико-правової культури виборців, що не дозволяє їм оволодіти знаннями щодо компетенції різних гілок державної влади та конкретних інститутів, органів та організацій в межах кожної з гілок влади;

2) закритість процесів прийняття управлінських рішень для громадськості та існування об'єктивної неможливості проінформувати останню стосовно всіх тонкощів роботи державних інститутів та установ;

3) складність у розмежуванні відповідальності з боку бюрократичного апарату і політиків, оскільки і ті, й інші є одночасно залученими до прийняття політичних рішень, що призводить до ототожнення відповідальності бюрократичного апарату і політиків у сприйнятті виборців;

4) існування колегіальної відповідальності за управлінські рішення через імовірність частого залучення різних інститутів та організацій у процесі вироблення і прийняття цих рішень.

Тому дослідження механізмів реалізації політичної відповідальності є актуальним у демократичних країнах: «Якщо громадяни за демократії не можуть ідентифікувати відповідальних за політику, вони не можуть

використовувати вибори точно, щоб тримати урядовців ретроспективно відповідальними за їхні дії» [5, с. 51].

Формат функціонування політичної відповідальності залежить від типу виборчої системи, що використовується в певній країні.

Мажоритарний тип виборчих систем стимулює до появи персональної відповідальності депутата перед порівняно невеликою кількістю виборців власного округу. Відповідальність виникає як оцінка виборцями дій політика з точки зору схвалених ними на виборах передвиборчих зобов'язань, обіцянок, намірів політика. Зазначимо, на рівні округу депутат має можливість регулярно зустрічатись з виборцями, а тому перелік критеріїв оцінки його дій є максимально зрозумілим для двох сторін одночасно.

Пропорційний тип виборчих систем формує відмінну від мажоритарного форму політичної відповідальності. Існування виборчих списків, практично незалежно від їх типів, і належність депутата до партії стимулює появу колегіальної політичної відповідальності. Вона виникає як сукупна оцінка виборцями діяльності всіх членів фракції з приводу реалізації партійної програми. Зазначимо, що судження про політичну безвідповідальність депутатів також є результатом оцінки виборцями сукупної діяльності членів партії, без врахування персональних результатів роботи окремих депутатів. Тому єдиним критерієм для виборців, на основі якого вони роблять висновок про відповідальність чи безвідповідальність партії, є порівняння практичних результатів політики з передвиборчою програмою та програмою партії.

Пропорційний тип виборчих систем призводить до появи комунікаційного бар'єру між депутатом і виборцями. Цей бар'єр є значно більшим, порівняно з тим, що існує за мажоритарних виборчих систем, оскільки депутатам-мажоритарникам об'єктивно легше, за бажанням, бути більш відповідальними, ніж депутатам, обраним за партійними списками. Це пояснюється тим, що останні постійно мають зв'язати свої дії з партійним центром, адже їхнє політичне майбутнє залежить не лише від виборців, а й від керівництва партії. Крім того, депутати, обрані за партійними списками, у своїй діяльності орієнтуються на передвиборчу програму та програму партії, що, очевидно, відповідали бажаним очікуванням виборців під час виборчої кампанії. Оскільки бажання та бачення виборців можуть швидко змінюватись, а комунікація є обмеженою, дії депутатів будуть оцінені вже з погляду нових запитів електорату. Це є інший наслідок впливу обмеженої комунікації між виборцями і депутатом. Звичайно, сучасні можливості комунікації значно розширені завдяки застосуванню новітніх технологій, проте, зазначимо, що депутат-мажоритарник орієнтований на запити виборців свого виборчого округу, в той час як депутат, обраний за пропорційною системою, повинен враховувати узагальнені запити виборців усієї держави.

Крім того, ретроспективна оцінка виборцями дій депутатів об'єктивно базується на обмеженому обсязі інформації. Тому постійно існує імовірність, що певні дії депутата будуть оцінені упереджено негативно чи позитивно, без врахування істинних намірів політика та всього обсягу інформації, що йому доступна. У цьому полягає небезпека виборів для виборців, оскільки існує імовірність покарати не тих, хто цього насправді заслуговує. Тому депутати мають турбуватись не лише про те, щоб чинити гарні з точки зору виборців дії, а й про те, щоб виборці вважали ці дії такими: «Політична відповідальність визначається рівнем народної підтримки (легітимації) діяльності суб'єкта здійснення державної влади» [2, с. 63]. І. Кресіна і С. Балан роблять висновок, що ключовим моментом у політичній відповідальності є позитивне ставлення суспільства до певних дій депутатів, а підставою зміни цього ставлення не обов'язково є провина останніх.

Політична відповідальність має тенденцію розмиватись у часі, оскільки більшість політичних дій та рішень неодмінно має свій відголос у майбутньому, є основою, вихідним пунктом для подальшої політичної діяльності. Тому стає складно визначити суб'єктів політичної відповідальності, а у депутатів часто є можливість сказати, що вони в певній ситуації діяли якнайкраще, виходячи з об'єктивного стану, що склався ще до моменту їх вступу на посаду.

Мажоритарна система стимулює депутатів більш виважено вести політику у відповідності з передвиборними обіцянками. На відміну від мажоритарної, пропорційна система з закритими списками пов'язує депутатів більше з партійним керівництвом, ніж з виборцями. Тому можливість висування і обрання більше залежить від партійного центру, ніж від безпосередніх контактів депутата з електоратом. Зазначимо, що за пропорційної системи для кандидатів у депутати і для виборців важливу роль відіграє програма партії, здатність фракції її реалізувати, а також бажання виборців зв'язати дії депутатів з програмою партії. Звідси випливає, що мажоритарна та пропорційна виборчі системи можуть бути однаково ефективними з точки зору стимулювання політичної відповідальності депутатів залежно від рівня політичної культури громадян і політичної традиції. Для держав, з характерно вираженою орієнтацією електорату на персоналії в політиці, більш ефективним може виявитись мажоритарний принцип формування представницького корпусу. В той час для держав, рівень розвитку політичної культури яких стимулює електорат зробити висновок, що незалежно від конкретних персоналій, політика може здійснюватись однаково успішно, ефективною виявиться саме пропорційна система з закритими списками. Ця система дозволяє сконцентрувати максимум влади в партійному центрі, який, по-суті, виконує функцію політичного кадрового добору і стає відповідальним за успіх партії на виборах. Компромісним варіантом між мажоритарною

системою і пропорційною з закритими списками може бути пропорційна система з відкритими регіональними списками. Ця система, з одного боку, забезпечує високий рівень реалізації політичної відповідальності у державах з орієнтацією електорату на персоналії в політиці, а з іншого – сприяє партійній структуризації парламенту.

Підсумуюмо, виборчі системи є ефективним механізмом стимулювання політичної відповідальності як основи для здійснення легітимної державної політики.

Контрольні запитання

1. Сформулюйте визначення політичної відповідальності.
2. Яким чином різні типи виборчих систем впливають на формат функціонування політичної відповідальності?
3. Яка, на Ваш погляд, виборча система краще сприяє функціонуванню інституту політичної відповідальності?
4. Окресліть роль політичної відповідальності у системі представницької влади.

Теми рефератів

1. Практика реалізація політичної відповідальності у демократичних політичних режимах.
2. Особливості функціонування інституту політичної відповідальності в авторитарних режимах.
3. Вплив пропорційної системи з відкритими списками на функціонування інституту політичної відповідальності.
4. Трансформація парламентської виборчої системи України: становлення інституту політичної відповідальності.

Використана і рекомендована література

1. Краснов, М. А. Ответственность в системе народного представительства / М. А. Краснов. – М. : РАН, Ин-т Государства и права, 1995. – 56 с.
2. Кресіна, І. О. Політична відповідальність : суть, ознаки, особливості / І. О. Кресіна, С. В. Балан. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2009. – 68 с.
3. Зиновьев, А. В. Избирательная система России : теория, практика и перспективы / А. В. Зиновьев. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 359 с.

4. Reeve, A. Electoral systems : comparative and theoretical introduction / A. Reeve, A. Ware. – London ; New York : Routledge, 1992. – 190 p.

5. Powell, B. G., Jr. Elections as instruments of democracy : majoritarian and proportional visions / B. G. Powell, Jr. – New Haven: Yale University Press, 2000. – 298 p.

6. Малкіна, Г. М. Політична відповідальність у демократичному суспільстві (інституціональний аспект) : моногр. / Г. М. Малкіна. – К. : Київ. університет, 2010. – 324 с.

ВИСНОВКИ

Вивчення виборчих систем є одним з пріоритетних напрямів сучасної електоральної політології. Застосування терміна «ефективність» щодо виборчої системи дозволяє вести мову про соціальну значущість і результативність політичних інститутів у цілому. Дослідження ефективності виборчих систем дає можливість підвищити їхню соціально-політичну значущість у суспільстві та розширити розуміння можливостей досягнення бажаних політичних результатів за їхньою допомогою.

Аналіз праць з української та зарубіжної політичної думки, у яких досліджуються виборчі системи, визначаються критерії їх ефективності, а також механізми підвищення результативності, дав можливість зробити такі висновки. З'ясовано, що необхідність створення ефективних виборчих механізмів з'явилась за часів появи прямої демократії у Стародавній Греції та поступово трансформувалась у проблему конструювання ефективних виборчих систем у представницькій демократії. Відзначимо, що ця проблема постійно набувала нових вимірів протягом тривалого історичного періоду розвитку виборчих процедур. Розвиток виборчих відносин відображає динаміку становлення інституту політичних прав громадян. Еволюція і функціонування цього інституту потребувало вдосконалення виборчих систем. Особливо гостро необхідність створення ефективних виборчих систем постала після розширення корпусу виборців, запровадження загального виборчого права, введення в дію принципу рівності голосів виборців, надання жінкам рівних з чоловіками прав. Саме тому набула актуальності проблема наповнення реальним змістом принципу рівності голосів виборців, досягнення ефективності кожного голосу виборця, забезпечення географічного та етнічного представництва, що у подальшому сприяло розвитку наукової дискусії стосовно ефективності виборчих систем.

В українській та зарубіжній політичній думці спостерігається спільна тенденція – досліджувати спочатку особливості функціонування мажоритарної виборчої системи, а вже потім пропорційної, що можна пояснити більш тривалим періодом в історії застосування мажоритарної системи порівняно з пропорційною. Зазначимо, що характерною особливістю проаналізованих праць дослідників XX і XXI століть є порівняльний аналіз основних типів виборчих систем на предмет досягнення бажаних політичних цілей. Для дослідників попередніх століть характерною є концентрація уваги на аналізі певного типу виборчої системи, порівнянні особливостей виборчих систем і моделюванні виборчих систем з бажаними характеристиками, в той час як дослідники XX і XXI століть, здійснюючи порівняльний аналіз виборчих систем, де-факто виходять на проблему ефективності виборчих систем. Становлення

інституту політичних прав громадян повсякчас потребувало вдосконалення виборчих систем.

Поняття «ефективність виборчої системи» включає можливість забезпечити справедливе та рівноправне представництво, а також реалізувати політичні цілі, визначені перед виборчою системою на рівні законодавства держави. Це поняття не має універсального характеру не лише для основних типів виборчих систем, а й для різновидів окремих систем, тому для однієї й тієї самої виборчої системи можуть бути виокремлені різні критерії ефективності залежно від умов місця й часу її застосування.

На основі порівняльного аналізу мети, політичних цілей та варіацій забезпечення різних типів представництва виокремлено критерії ефективності основних типів виборчих систем.

Критерієм ефективності мажоритарної системи відносної більшості є те, що її застосування гарантує обрання кандидата без необхідності проведення другого туру. Чинником, який знижує її ефективність, є те, що переможець часто обирається абсолютною меншістю голосів, як наслідок – знижується легітимність виборів. Критерієм ефективності системи абсолютної більшості є те, що у другому турі змагаються двоє найбільш популярних кандидатів. Це підвищує рівень легітимності переможця та виборів у цілому. Чинником, що знижує її ефективність, є поява ефекту «стратегічного голосування», яке по суті є тотожним процесу зростання психологічного тиску на виборців. Критерієм ефективності системи альтернативного (преференційного) голосування є те, що за її використання знижується ефект «стратегічного голосування» за рахунок надання виборцям можливості вільно позначити свої переваги, а також зменшується ризик, що їхні голоси не будуть враховані. Чинником, що знижує її ефективність, є складність у застосуванні (може застосовуватись у невеликих округах, оскільки участь у виборах значної кількості кандидатів унеможливить підрахунок голосів). Критерієм ефективності системи єдиного неперехідного голосу є те, що її застосування сприяє обранню популярних кандидатів, оскільки виборці голосують не за список в цілому, а за окремого представника партії. Чинником, який знижує її ефективність, є те, що вона чинить значний тиск на партійне керівництво при формуванні виборчих списків. У разі, коли партійне керівництво прорахується і рівень електоральної підтримки є нижчим, голоси будуть розпорошені між кандидатами і жоден з них не здобуде мандат. Якщо партія отримує більший рівень електоральної підтримки, ніж очікувалось, – все одно буде обрано стільки кандидатів, скільки висувалось. Тобто додаткові голоси виборців не дозволяють отримати додатковий мандат. Спільними критеріями ефективності мажоритарних систем є: 1) забезпечення географічного представництва; 2) сприяння у формуванні зв'язків між виборцями та парламентарями; 3) сприяння в обранні

популярних незалежних кандидатів. Чинниками, що знижують ефективність мажоритарних систем, є такі: 1) поява тенденції регіональної політики; 2) представники національних меншин мають менше можливостей здобути представництво, якщо не передбачено окремі умови; 3) де-факто не береться до уваги значна кількість висловлених уподобань виборців.

Критеріями ефективності пропорційної системи є те, що в результаті її застосування значно зростає відсоток урахованих голосів виборців порівняно з мажоритарною системою, а механізм переведення голосів у мандати максимально точно відображає вагу електоральної підтримки партії. Це, у свою чергу, зменшує ймовірність появи ефекту «стратегічного голосування». Чинником, що знижує її ефективність, є дестабілізуючий вплив на партійну систему, що виявляється у її надмірній фрагментації внаслідок застосування низького прохідного бар'єру. За пропорційної системи зростає ймовірність утворення коаліційних урядів, у яких часто важко ідентифікувати суб'єкта політичної відповідальності. Критеріями ефективності системи єдиного перехідного голосу є розширення свободи вибору, зменшення ймовірності втрати голосів, зниження ефекту «стратегічного голосування» завдяки тому, що виборці можуть позначити переваги стосовно кандидатів у межах виборчих списків різних партій. Чинником, що знижує її ефективність, є складна процедура підрахунку голосів, а також загострення внутрішньопартійної конкуренції та послаблення впливу партійного центру.

Критерії ефективності змішаної системи виокремлено на підставі того, що вона поєднує недоліки та переваги мажоритарної та пропорційної систем. Критерієм її ефективності є надання виборцям можливості обрати депутата в окрузі та підтримати політичну партію на національному рівні. За певних умов змішана система є ефективною, коли, наприклад, запровадження пропорційної виборчої системи відразу після мажоритарної є недоцільним через низький рівень розвитку партійної системи держави. У цьому разі критерієм ефективності змішаної виборчої системи є її здатність стимулювати розвиток партійної системи держави.

Критерії ефективності виборчих систем не можна розглядати як аксіоматичні, адже перегляд, зіставлення та порівняння цінностей є невід'ємним атрибутом демократичного процесу. Чітко визначені критерії ефективності будуть сприяти досягненню бажаних цілей виборчої системи, що впливатиме на модифікацію політичної системи в цілому, а тому в майбутньому можуть мати місце нові завдання, які постануть перед виборчою системою. У цьому аспекті критерії ефективності виборчої системи є відносними, адже вони виокремлені з поточних завдань виборчої системи. Визначення нових чи уточнення існуючих завдань перед виборчою системою неодмінно буде сприяти виробленню нових критеріїв ефективності.

Різні типи виборчих систем по-різному впливають на функціонування інституту політичної відповідальності. Мажоритарна система сприяє появі персональної відповідальності депутата перед виборцями власного округу. Пропорційна система з закритими списками стимулює існування колегіальної відповідальності членів політичної партії. Змішана система є ефективним засобом стимулювання політичної відповідальності у країнах з двопалатним парламентом, у той час як її застосування у державах з однопалатним парламентом і низькою політичною культурою громадян може негативним чином позначитись на існуванні інституту політичної відповідальності в цілому.

Навчальне видання

Мостіпан Олександр Миколайович

**ВИБОРЧІ СИСТЕМИ :
ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ І ТЕОРІЯ ЕФЕКТИВНОСТІ**

Редактор Є. О. Александрова

Зв. план, 2015

Підписано до видання 27.04.2015

Ум. друк. арк. 5. Обл.-вид. арк. 6.03. Електронний ресурс

Видавець і виготовлювач

Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського

«Харківський авіаційний інститут»

61070, Харків-70, вул. Чкалова, 17

[http:// www.khai.edu](http://www.khai.edu)

Видавничий центр «ХАІ»

61070, Харків-70, вул. Чкалова, 17

izdat@khai.edu

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції сер. ДК № 391 від 30.03.2001